

3. FEJEZET

NÉMET NEMZETISÉG

Nyelvi gyakorlatok, nyelvtudás, nyelvi attitűdök, sztereotípiák, etnikai és nyelvi identitás

ERB MARIA

1. A magyarországi németek

A magyarság és más népek, nemzetek között fennálló igen szerteágazó kapcsolatok rendszerében – legyenek azok politikai, gazdasági, kulturális vagy nyelvi jellegűek – a német nyelvterület az államalapítás előtti időkig visszanyúlóan meghatározó helyet foglal el. Ebben minden bizonnyal jelentős szerepet játszik az a tény is, hogy Magyarország mindenkori történeti határain belül – tudatos és irányított telepítési akciók, spontán, de sok esetben gazdasági kedvezményekkel is ösztönzött bevándorlások, birtokadományozások, vagy családi, dinasztikus kapcsolatok révén – ezer év óta élnek német ajkúak.

1.1. Német népcsoportok Magyarországon: történeti, demográfiai áttekintés

A történelmi Magyarország területén a 10. század óta élnek a német nyelv és kultúra hordozóinak közösségei, akik ugyanakkor kibocsátó területeiket, jogállásukat és önszerveződésüket, identitásukat, önmegnevezésüket, szociális státuszukat – majd a reformáció óta – felekezetüket illetően is heterogén vonásokat mutatnak. Letelepülésük ideje szerint két fő csoportra oszthatók: a középkori, más néven török előtti és a (kora)újkori, azaz a török utáni németiségre. Az előbbiekhöz tartoznak, hogy csak a legfontosabbak említsük, az erdélyi és a szepességi szászok, akik elsősorban uralkodói kezdeményezésre a 12. és 14. század között több, egyenként összefüggő területet népesítenek be, hasonlóan a történelmi Nyugat-Magyarország német településeihez, melyek azonban nem célzott telepítési akciókra vezethetők vissza: Létrejöttük a kutatás a német nyelvterület „természetes lineáris meghosszabbításaként” értelmezi.¹ Kompakt, összefüggő területek mellett a németiség közösségi szinten számos szórványban is jelen van, jellemzően olyan szabad királyi városokban, melyeket épp a szép számmal betelepülő német polgárok, kereskedők és kézművesek emeltek urbánus rangra.

A németek betelepülésének második nagy korszaka Buda 1686-ban történt visszafoglalása után kezdődik. Az ország gazdasági újjászervezése, az elmocsarasodott és/vagy parlagon fekvő területek újbóli művelés alá vonása, a kereskedelem,

¹ Vö. Hutterer (1991: 320) és Mollay (1989: 234).

a kézművesség és ipar felvirágoztatása, valamint ezzel összefüggésben a töröktől visszafoglalt, gyéren lakott területek adófizetőkkel történő benépesítése jegyében érkeztek a telepések. A 18. század folyamán, több hullámban, célzott, úgy állami mind magánföldesúri toborzóakciók nyomán találtak új hazára. Kibocsátó közösségeik a felső- és nyugati-középnémet területeken találhatók. Számukat a történeti demográfiai kutatások 400 000 főre becsülik, az általuk benépesített terület pedig 140 000 km²-re.² Letelepedésükkel a középkoriak mellett újabb hat, németek által lakott régió jön létre: a Dunántúli középhegység (Bakony, Vértes és Budai hegyvidék), a Dél-Dunántúl (Baranya, Tolna és Somogy), népnyelvi megnevezéssel *Schwäbische Türkei* azaz „Sváb Törökország”, Kelet-Magyarország (Szatmár és a Tiszántúl), a Szerémség és Szlavónia, a Bácska, valamint a Bánát. A németek túlnyomó többsége, megközelítőleg 70%-a már eredendően – a betelepítés intencióinak megfelelően – a paraszti réteghez tartozott és elsősorban falvakban telepedett le, de jelentősebb számban érkeztek iparosok és kézművesek is. Ugyanakkor ezzel párhuzamosan a 18–19. század folyamán – a középkorhoz hasonlóan – német polgárok, tisztviselők, hivatalnokok, iparosok, kereskedők, vállalkozók telepedtek le magyarországi városokban, és adtak nekik német jelleget, többek között kultúrában és nyelvben. A németek bevándorlásának utolsó nagy hulláma az 1867-es kiegyezés utáni időszakra tehető. Az ekkor bekövetkezett jelentős gazdasági fellendülés, ipari, technológiai fejlődés, modernizáció képzett szak- és gyári munkásokat igényelt, amit az ország a német nyelvterületről fedezett, de érkeztek vállalkozók, mesteremberek is. A török utáni betelepülések hatására a Magyarországon élő németek száma a 18. és 19. század folyamán egyre növekszik: 1805-ben 1 100 000 fővel már az akkori összlakosság (8 750 000) 12,5%-át teszik ki. Az 1910-es census 2 037 435 fővel az addigi legmagasabb számot regisztrálta, ez azonban nem tartott sokáig. Az elvesztett I. világháborút lezáró békekötések a magyarországi németek számának drasztikus, 75%-os csökkenését eredményezték. A Trianon utáni (1920) országhatárokon belül maradt németiség 551 211 főre zsugorodott, majd egy szűk emberöltő múlva elszenvedi történetének legnagyobb traumáját, a kollektív felelősség elve alapján végrehajtott, 220–230 000 főt érintő elűzést, amely alapjaiban és negatív kihatásaiban máig tartóan meghatározza a hazai németiség nyelvhasználatát és identitását.

1.2. A mai magyarországi német nemzetiség

A magyarországi németek ma az ország legnagyobb létszámú nemzeti kisebbségét alkotják. Túlnyomó többségük ősei a török utáni telepítések keretében, elsősorban a 18. század folyamán találtak itt új hazára. Őket jelölte az egész Kárpát-medencében elterjedt, mai napig használatos *sváb* etnonima, melyet a népcsoport egonimaként is átvett. Az elnevezés azt sugallja, hogy a telepések kibocsátó régiója Svábföld, azaz Németország délnyugati része. Származási területük és nyelvjárásuk szerint „igazi” svábok ezzel szemben komolyabb számban csak Szatmár megyében, a Károlyi

² Vö. Seewann (2013: 214, 215) és Dávid (2007: 172).

grófok birtokán telepedtek le, az általuk benépesített falvak közül azonban a mai Magyarország területén csak három található. A „valódi” svábok a mai országhatárok között élő németiségnek csak mintegy 2,5%-át teszik ki. A *pars pro toto*-elnevezés mögött az a történelmi tény áll, hogy a Buda felszabadítása utáni első telepések valóban Svábföldről érkeztek.³ Mivel a *sváb* népnév a 18. századi, elsősorban a paraszti réteghez tartozó telepések összefoglaló megnevezése volt, „a hazai németéségen belül idővel szociális értékrendűséget is kapott” (Manherz szerk. 1998: 4) *bäuerisch* ’paraszti’ jelentésben. Épp ezért ott és azok tiltakoztak a *sváb* megjelölés ellen, ahol és akik esetében ez történelmi tényekbe ütközött: a török előtti németességgel rendelkező Nyugat-Magyarországon, valamint a városi polgári németesség körében. A *sváb* etnonimából ered a hazai német nyelvjárások összefoglaló megnevezése is, a *sváb(ul)*, ami annyit jelent: ’magyarországi német nyelvjárás’, függetlenül annak jellegétől. A mai magyarországi németesség kisebb részét teszik ki azok a közösségek, amelyek történetüket a középkorig vezetik vissza. Ide egy-két szórványtól eltekintve az Ausztriával szomszédos határ magyar oldalán fekvő, fentebb már említett nyugat-magyarországi települések tartoznak. Mivel nem célzott telepítési akciók révén jöttek létre, így dialektusaik sem nyelvi kiegyenlítődés nyomán keletkeztek, mint a korábbi német közösségeké.

1.2.1. Nyelvi repertoár és nyelvhasználat: rövid történelmi áttekintés

A magyarországi németek nyelvhasználatában három nyelv játszik struktúraalkotó szerepet: a lokális nyelvjárások, a mindenkor német standard nyelvváltozat és a magyar nyelv. Mivel a jelenlegi nyelvi helyzet több szálon futó, egymással is összefüggő történelmi folyamatokra vezethető vissza, megértéséhez tekintsük át röviden az ide vezető utat.

A helyi közösségek anyanyelve mindig egy nyelvjárás. Ennek két fő oka van. A Német Szent Római Birodalom állami berendezkedése hagyományosan decentralizált volt, ami a kisebb-nagyobb területeket nem csak adminisztratív, gazdasági, szociális, de kulturális és nyelvi egységekként is stabilizálta. Ez az areális „belső” többnyelvűség a betelepítés idején – de még azon túlmenően is – alapvető jellemzője a zárt német nyelvterület nyelvhasználatnak, de ugyanakkor, nem függetlenül ettől, a dialektusok (máig) meghatározó elemei a regionális identitásnak is. Ezzel összefüggésben a német standard nyelvváltozat európai összehasonlításban is viszonylag későn alakul ki. Használata kezdetben az írott nyelvre korlátozódik és elsősorban az „írás-orientált”, magasabb műveltségi fokkal és/vagy szociális státusszal rendelkező csoportok kommunikációjába épül be. A beszélt nyelvben azonban majd csak főként a 19. századtól kezdve terjed el. Így a 18. századi, túlnyomó többségükben „cselekvés-orientált”, paraszti és kézműves telepések szűkebb származási területük nyelvjárását hozták magukkal. Ezekből alakultak ki aztán az egyes közösségeken belül, már az új hazában, nyelvi kiegyenlítődési folyamatok

³ Lásd ehhez részletesebben Hutterer (1991: 266).

révén azok a helyi német dialektusok, melyek immár homogén nyelvváltozatként a lokális közösségek anyanyelvét képezték. Mivel a telepések, mint arra már fentebb utaltunk, elsősorban felső-német és nyugati-középnémet területekről érkeztek, a hazai német nyelvjárások is ennek megfelelő nyelvföldrajzi besorolásúak. Alapvető nyelvi jegyeik alapján megkülönböztetünk közép-bajor, dél-bajor, keleti-frank, sváb, pfalzi, hesseni és kelet-hesseni nyelvjárásokat. Ezeken kívül vannak azonban olyan települések is, ahová a németiség két különböző régióból érkezett, ennek következtében a nyelvjárásuk úgynevezett „valódi keverék-nyelvjárás” mert mindkét bemeneti nyelvváltozathoz tartalmaz nyelvi elemeket.

Ezek a helyi német nyelvjárások a 20. század közepéig a rurális, alacsony mobilitású, kis kommunikációs rádiusszal rendelkező német közösségek primer nyelvét jelentették, szinte teljes nyelvként lefedték az elsősorban a szóbeliségre irányuló kommunikációs igényeket.

A német standard nyelvváltozat funkciói és nyelvhasználati színterei a 19. század utolsó harmadáig az egyes településeken túlmutató aktivitások mellett elsősorban az írásbeliségre, az oktatásra, valamint a hitéletre és vallásgyakorlásra terjedtek ki. A magyar nyelv tagozódik be utoljára a hazai németek nyelvi repertoárjába. Hatása igen sokáig csak a dialektusokba integrált jövevényszavakban nyilvánul meg⁴, nyelvtudásra, majd nyelvhasználatra gyakorolt hatása, idővel nyomása, majd a kiegyezést követően kezdődik meg.

Egy nyelvi kisebbség számára, különösen, ha anyanyelve egy nonstandard, beszélnyelvi változat, elengedhetetlenül fontos az anyanyelvén történő alfabetizáció, valamint az emelkedett nyelvváltozat elsajátítása, melynek letéteményese az oktatás. Mária Terézia az 1777-ben kiadott, az oktatást szabályozó Ratio Educationis-ban minden népcsoport számára biztosította az anyanyelven való oktatást. A negatív változások kezdete ebben a dualizmushoz köthető, hogy aztán korszakokon és politikai kurzusokon átívelően, azoktól függetlenül fémjelezzék a nem magyar etnikai csoportok asszimilálására törekvő magyar nemzetiségpolitikát. A „boldog békeidők” 1879-től szukcesszív módon, egymást rövid időn belül követő törvényekkel magyarosítja el a nemzetiségi nevelési, közoktatási és felsőoktatási intézményeket és szorítja mind lejjebb a nemzetiségi nyelven való oktatás mutatóit.⁵ Míg 1869-ben a német tannyelvű népiskolák száma 1 232, addig 1880-ban már csak 867, 1905-ben pedig további zsugorodással már csak 272. A német nyelv oktatási rendszerből való fokozatos kiszorítása mellett jelentős szerepet játszik a városi németiség igen gyors asszimilálása a kiegyezés után. A városi polgárok, hivatalnokok, vállalkozók, iparosok és kereskedők a német nyelv bécsi-osztrák színezetű standardváltozatát beszélték, ami innovációs, modernizációs nyelvként kisugárzott a régió rurális

⁴ Vö. Erb (2012).

⁵ Ide tartoznak többek között a következő törvények: 1879/XVIII., az 1883/XXX., az 1891/XV., valamint a Lex-Apponyiként elhíresült 1907/XXVII. törvény.

németségének nyelvjárásaira.⁶ A városi németiség igen gyors, a magyar nyelv irányába lefolyó nyelvcsereje azonban még az anyanyelvük emelkedett nyelvváltozatához való hozzáférés lehetőségét is elvette ezektől a közösségektől.⁷ A két világháború közötti Magyarországon tovább folytatódik a nemzetiségek beolvasztását célzó (oktatás)politika, amely már 1923-ban⁸ három iskolatípust határozott meg: Az A-típusúban az oktatás nyelve a nemzetiségi nyelv volt, a magyart kötelező nyelvként tanították, a B-típusú vegyes, kisebbségi és magyar tanítási nyelvű volt, a C-típusú pedig az A inverze: a tanítási nyelv a magyar, a nemzetiségi nyelv kötelező tantárgy. A hazai németekre az 1927/28-as tanévre vonatkozó országos statisztika szerint az első típusból 48 (11,4%), a másodikból 63 (15,1%), a harmadikból pedig 308 (73,5%) működött. Azaz újabb generációk nőttek fel, akiknek nagy része anyanyelvén írni, olvasni nem, vagy csak nehézkesen tudtak és akik standard nyelvtudása jobbra és részlegesen az értési szintre korlátozódott. Ebben a tekintetben nincs jelentős különbség a hazai németek között, mint ahogy abban sem, hogy a saját közösségeken belül még mindig a dialektus a kommunikáció nyelve. Eltérések tapasztalhatók ugyanakkor a magyar nyelv tudásában és annak használatában. Közigazgatási székhelyek, mezővárosi jellegű és főként a budapesti agglomerációban fekvő településeknél a többségi nyelv kompetenciaszintje jóval magasabb, mint például a délmagyarországi régióban fekvőké, ahol több helyen a legidősebbek közül többen, elsősorban nők, még az 1950-es években sem tudtak magyarul.⁹

1.2.2. A mai nyelvi helyzet

A magyarországi németek jelenlegi nyelvi helyzete a II. világháborút követő időszakban gyökerezik. A németiséget 1945 után számos, etnikai alapú diszkriminatív politikai döntés sújtotta. Ezek közé tartozik a már 1944. decemberében megkezdődött

⁶ Vö. Wild (2010).

⁷ Hutterer (1991: 333) ezzel kapcsolatban úgy fogalmaz: „A magyarországi németiség a [19–20., E. M.] század fordulójára elvesztette értelmiségét. És ezzel együtt elesett a német standard nyelvváltozat kibontakozásának akkori legfőbb támasza is.” Fordítás: Erb Maria.

⁸ Lásd ehhez az 110478/1923 számú kultuszminiszteri, majd az 62.800/1925. VIII. számú, a Miniszterelnökkel egyetértőleg kiadott rendeleteket.

⁹ Budakeszi/Wudigeß vonatkozásában már 1929-ből rendelkezünk erre vonatkozó adalékkal: „A falu népe eredetileg földműveléssel, főleg pedig szőlőtermesztéssel foglalkozott. Ez a helyzet a múlt [19., E. M.] század közepéig nem változott s addig a fővárossal való közlekedés is jelentéktelen volt. De Budapest iparának fejlődése mind nagyobb vonzerőt gyakorolt a környék lakosságára; a nagyobb kereseti lehetőség nem egy kiscgazdát készítetett arra, hogy foglalkozást cseréljen. Így aztán a község számottevő munkaerejét lassankint a gyárak és különböző vállalatok foglalták le. Ma már a falu népe csekély kivétellel iparos. Naponkint száz számra keresik fel a fővárost s így érintkezésbe kerülnek magyar anyanyelvűekkel, úgy, hogy a magyar nyelv mindig nagyobb befolyást gyakorol nyjck.-ra [nyelvjárásukra, E. M.]. Ehhez járul, hogy a főváros közönsége a nyári hónapokban szívesen fölkeresi Budakeszit, mint gyönyörű fekvésű, közeli üdülöhelyet. Ezen az úton, vagyis a fővárosnak hatására, a magyar nyelv inkább csak a felnőttek körében terjed, a gyermekek pedig az iskolában sajátítják el, mert néhány évtized óta magyar nyelven folyik a tanítás. Így aztán Budakeszin úgyszólván mindenki beszél magyarul is” (Eszterle 1929: 65). Zircről/Sirtz 1927-ből származik a következő idézet: „A község (...) mint járási székhely az iskolák és hivatalok hatása alatt erősen magyarosodik. (...) A lakosság zöme azonban még mindig németül beszél. Az ifjabb generáció egyformán beszél magyarul és németül” (Neuhausser 1927: 5).

szovjetunióbeli kényszermunkára hurcolás¹⁰ (a kb. 130–135 000 elhurcoltból 60–65 000 személy volt német), az ingó és ingatlan vagyon már 1945. márciusában megkezdődött kisajátítása, a különböző jogkorlátozó és -fosztó intézkedések, melyek csak 1953-ban szűntek meg. A legnagyobb traumát azonban a az 1941-es népszámlálás nemzetiségi adatainak felhasználásával, így a kollektív felelősség elve alapján végrehajtott elűzés jelentette. Az 1945. december 29-én kiadott 12.330. számú miniszterelnöki rendelet első paragrafusa szerint „Németországba áttelepülni köteles az a magyar állampolgár, aki a legutolsó népszámlálási összeírás alkalmával német nemzetiségűnek, vagy anyanyelvűnek vallotta magát”.¹¹ Mindezek a kényszerintézkedések, melyek az 1990-es évekig tabutémáknak számítottak, alapvető kihatással voltak a németiség „nyilvános” vállalására, az anyanyelv hagyományozására és annak nyilvános használatára (a német nyelv egyik formája sem volt kívánatos a többségi nemzet számára) – máig tartó veszteségeket okozva. Jól jelzik ezt a cenzusadatok is. Az előző utáni első, 1949-es népszámlálásnál országosan mindössze 22 455 személy vallotta magát német anyanyelvűnek és csak 2 617 német nemzetiségűnek, miközben, ahogy már említettük, az 1941-es cenzus adatainak, valamint az előzőt megközelítőleges számának figyelembevételével kiszámított valós szám kb. 200–220 000 főt tett ki. Ezt a következő cenzusok adatai sem közelítik meg, ugyanakkor diszkontinuitást mutatnak az identitás és az anyanyelv adatai utóbbiak javára. 1960-ban 50 765 személy vallotta magát német anyanyelvűnek, 8 640 német nemzetiségűnek, 1970-ben 35 594 fő német anyanyelvűnek (itt nem szerepelt nemzetiségre vonatkozó kérdés), 1980-ban 31 231-en adták meg anyanyelvként és 11 309-en nemzetiségként a németet. És végül az 1990-ben, a politikai rendszerváltozás kezdetén rögzített cenzus adatai: a német anyanyelvűek száma 37 511, a német nemzetiségűeké 30 824 fő. A megfélemlítés és stigmatizáció hatása azonban nem csak a tízévenkénti önbevallásokra korlátozódik. A következő generációk nyelvi szocializációjából és nyelvhasználatából egyre inkább kiszorul a német nyelvjárás, helyét először részben, majd a családok túlnyomó többségében teljesen átveszi a magyar nyelv. Ennek természetesen kihatása van a nyelvtudásra is, mégpedig a legfontosabb szociális változó, az életkor mentén. A nyelvjárást a legidősebb generáció beszéli a legjobban, és tegyük hozzá, a legtöbbet is, ezért őket szokás *nyelvjárás-generációnak* (*Dialektgeneration*) is nevezni. A nyelvjárási kompetencia az életkorban utánuk következő életkori csoportoknál graduálisan csökken, a fiataloknál rendszerint csak az értési szintre korlátozódik. Az *anyanyelv* gyakran *nagyananyelvként* (*Großmuttersprache*) való megnevezése is erre a tényre vezethető vissza. A hazai német közösségekben egy jó ideje graduális német–magyar nyelvcsere zajlik, emellett megállapítható a nyelvjárás visszaszorulása az informális, kis nyilvánosági fokú színterekre, a családi, baráti körbe. Ezt a negatív folyamatot

¹⁰ A Vörös Hadsereg 1944. december 22-én kiadott 0060 számú parancsa kifejezetten német származásúakra vonatkozott. Az elhurcolásról (malenkij robot) lásd részletesen Márkus (2020).

¹¹ Magyar Belügyminisztérium: (1946) Magyarországi rendeletek tára 1945. 98. évf. Budapest. 1028f.

számos ok erősíti még, közül itt csak a legfontosabbakra térünk ki. A hagyományos faluközösségek felbomlanak. A ki- és betelepítések a magyarajkúak javára alapvetően megváltoztatták a települések etnikai összetételét, emellett azonban szerepet játszik a felerősödő horizontális mobilitás, a közeli városok üzemeiben, gyáraiban való ingázó munkavállalás, melyet gyakran követ a végleges városba költözés. Az 1960–70-es évektől megváltozik a németésnél hagyományos három generációs családmódel, amely a nyelv és kultúra generációk közötti átörökítésének alapvető letéteményese volt. Egyre inkább csak a szülők és még nem nagykorú gyermekeik, az úgynevezett magcsalád él egy háztartásban, azaz épp a nyelvjárást még anyanyelvként beszélő nagyszülők nincsenek állandóan jelen a család életében.

Az anyaországokkal, az akkori Német Szövetségi Köztársasággal és Ausztriával való kapcsolattartás az 1980-as évek végének politikai nyitásáig és az utazási korlátozások feloldásáig igen nehézkes volt, hiszen a politikai döntéshozók nem támogatták. Voltak ugyan próbálkozások az ugyanabba a szocialista táborba tartozó akkori Német Demokratikus Köztársaság anyaországgént való pozicionálására, de ezt a hazai németiség nem fogadta el, hiszen nem foglalta magában az ősök származási területeit. Az izoláltság következtében a hazai németiség csak nagyon korlátozott ismeretekkel rendelkezett az összefüggő német nyelvterület areális sokszínűségéről és a nyelvjárássok máig – és nem kizárólag csak az alsóbb szociális rétegek kommunikációjában – betöltött igen meghatározó szerepéről, noha ezek az információk pozitív irányba relativizálhatták volna úgy a nyelvjárás funkcióira és megítélésére, mint pedig annak beszélőire (nyelvjárás = paraszti nyelv, „hibás” német) vonatkozó mindinkább kialakuló negatív értékítéleteket. Ezzel összefüggésben ki kell térnünk bizonyos nyelvpedagógiai-módszertani implikációkra is, melyeknek, mint arra empirikus kutatási eredmények is utalnak¹², szerepük van a nyelvjárásátadás családon belüli visszaszorulásában. Az iskolai német nyelvoktatás célnyelve természetesen mindig is a standard nyelvváltozat volt, melynek közvetítése azonban még akkor is kizárólag a magyar, mint kiinduló nyelv segítségével, a nyelvjárás figyelmen kívül hagyásával, sőt szinte teljes körű kizárásával történt, amikor a tanulók egy meghatározó része még aktív nyelvjárás kompetenciával rendelkezett. Ebből következően jelentős volt a nyelvjárás interferáló hatása, ami miatt a tanulók egyre inkább hátrányként élték meg ebbéli tudásukat, ami negatív visszacsatolásokra adott alkalmat. A tanárok nagy része ugyanis nem kezelte, kezelhette külön kategóriaként az ebből fakadó „normasértéseket”.¹³ Ennek ugyanakkor három negatív következménye is volt. Egyrészt kiaknázatlan maradt a tanulók nyelvjárásstudása, mint nyelvi erőforrás, ami hatalmas előnyt jelentett volna a standardváltozat elsajátításában és

¹² Vö. többek között Erb–Knipf (2000).

¹³ Ez azonban nem a pedagógusok hibája volt. A szociolingvisztika felismerései és különösen Basil Bernstein kód-elmélete ugyanis a magyar munkás-paraszti-államban, ahol mindenki „egyenlő volt”, nem volt kívánatos. Nem úgy a Német Szövetségi Köztársaságban, ahol az oktatásban a „nyelvi hátrány” elméletét a dialektusokra adaptálták, nyelvjárásonként külön gyakorlófüzetben tudatosították a tanulóknak a dialektusuk és a standardváltozat közti különbségeket.

magasabb kompetenciaszint elérését is lehetővé tette volna. Másrészt megalapozta a nyelvjárás „hibás”, „nem helyes” nyelvként való stigmatizálását, ami, harmadrészt sok szülőt, nagyszülőt késztetett saját tapasztalatából kiindulva arra, hogy családi nyelvátadás minél kevésbé, vagy egyáltalán ne irányuljon a dialektusra.¹⁴

Az eddig említett – főként politikai, gazdasági, szociológiai és nyelvpedagógiai – okok elsősorban, bár nem kizárólag a magyar nyelv fokozatos térnyerésére adnak magyarázatot. Annak megértéséhez azonban, hogy ez a folyamat miért jár(t) együtt a nyelvjárás jelentős visszaszorulásával, és hogy a német–magyar nyelvcsere helyett miért nem alakult át stabil kétnyelvűséggé, rá kell világítanunk egyrészt a dialektusoknak, mint nyelvváltozatoknak, ezen belül is a nyelvsziget-nyelvjárásoknak bizonyos sajátosságaira, másrészt ki kell térnünk a hazai németiség kompetenciastruktúrájára is az autochton nyelvváltozatok tekintetében. A nyelvjárás areálisan kötött, nem teljes kiépítettséggel rendelkező, (elsősorban) beszélnyelvi változat, és mint ilyen úgy struktúráját, mind pedig funkcióit tekintve eltér a standard nyelvváltozattól.¹⁵ Mint ahogy arra fentebb már kitértünk, a magyarországi németek aktív anyanyelvi kompetenciája a 20. század közepéig szinte csak a nyelvjárásra korlátozódik. Az „emelkedettebb”, regionális és funkcionális szinten is teljesítőképesebb német nyelvváltozat(ok) kompetenciastruktúrájukba történő beemelése nem, vagy csak igen sporadikus módon történt meg. Az anyaországokkal való közvetlen kapcsolatok híján az anyanyelvüknek 20. századi, jelentős társadalmi és gazdasági modernizációs folyamatok által fémjelzett fejlődésétől is el voltak zárva, a magyarországi német nyelvű polgárság 19. század végétől igen gyors ütemben végbement asszimilálódása miatt pedig minden potenciális hozzáférésük megszűnt eme „magasabb” nyelvváltozatokhoz. Ebből következik, hogy a hazai német nyelvjárások innovációs nyelvvé – a dialektusok felett álló nyelvi felépítmény ismeretének hiányában – szükségszerűen a magyar nyelv vált: egyrészt belőle fedezik az idővel egyre számosabb nominációs hiányosságait, másrészt a többségi nemzet nyelve tölti be az „ernyőnyelv” (*Dachsprache*), azaz a standardváltozat szerepét és veszi át egyszersmind annak funkcióit is. A nyelvjáráshasználatot számos és a megelőző korszakokkal összevetve új kontaktusjelenségek fémjelzik. A kódváltás, kódkeverés különböző formái, az eseti kontaktusjelenségek, egyszavas, ad hoc kölcsönzések „természetesnek” számítanak, de találkozunk magyar mintára létrehozott alkalmi tükörszavakkal is. Kommunikatív teljesítőképességük korlátozott

¹⁴ Már egy 1995-ben Knipf Erzsébettel közösen végzett kutatás is dokumentált vonatkozó adatközlői reflexiókat, így a következőket is: *Hochdeutsch hat einen Wert, das wird in der Schule unterrichtet* (A Hochdeutschnak van értéke, azt oktatják az iskolában) *Man kann die Enkel nicht irre machen, dann täten sie ja Schwobisch mit dem Hochdeutschen mischen* (Nem lehet az unokákat összezavarni, hiszen akkor kevernék a svábot a hochdeutschal). A kutatás eredményeit lásd Knipf–Erb (1998). Vannak azonban olyan családok is, ha nem is jelentős számban, akik gyermekeiket elsősorban német nyelven szocializálják. Ehhez vö. Jäger-Manz kutatását (2007).

¹⁵ Itt jegyeznénk meg, hogy a nyelvjárások és a standard nyelvváltozat között a német nyelvben igen jelentősek a strukturális és szókinésbéli különbségek, melyek ebből következően értési nehézségeket is okoznak nem ritkán még a zárt német nyelvterületen élők számára is.

és ezt a beszélők deficitként élik meg, ami negatívan befolyásolja a nyelvjárásra irányuló kódválasztási hajlandóságot is.

A német standard nyelvváltozat irányított módon történő elsajátítása természetesen 1945 után is a nevelési és oktatási intézményekben történt. Az 1949-es Alkotmány 3.§-a de jure „A Magyar Népköztársaság a területén élő minden nemzetiség számára biztosítja az anyanyelvén való oktatásnak és nemzeti kultúrája ápolásának lehetőségét”. 1945. szeptemberében meg is kezdődik a nemzetiségi oktatás újjászervezése: A hazai németek kivételével, akiknél, de facto csak az őket érintő restriktciók 1950-ben történt megszüntetése után kerül erre sor, addig egyébként semmiféle kulturális tevékenység sem folyt. Az intézmények alacsony és csak lassan növekvő száma is mutatja, hogy nemcsak a politika, de mindössze két évvel az elűzés lezárása után hazai németiség sem merete magát ez ügyben pozícionálni.¹⁶ Az 1951/1952-es tanévben csak 25 általános iskolában oktatják választható tantárgyként – először heti három, majd az 1970-es évektől négy órában – a német nyelvet, 1968/1969-es tanévben 123-ban, húsz évvel később pedig 172-ben. „Nemzetiségi” óvodák, szám szerint nyolc, először 1954/1955-ben létesülnek, 1988/1989-ben 167 működik. A középiskolai szintű nemzetiségi oktatás az 1956/1957-es tanévben kezdődik Baján/Baje, először csak tagozatként, úgy, ahogy aztán Pécssett/Fünfkirchen, Budapesten, valamint Kőszegen is. 1959 szeptemberében összesen 259 tanuló jár ezekbe az intézményekbe, addig az oktatás nyelve a német volt. Az 1960. évi 162-es rendelet azonban megszünteti a közoktatásban a nemzetiségi tannyelven folyó oktatást és csak a kéttannyelvűt engedélyezi, a szaktárgyak közül a földrajz, történelem, ének és rajz órák zajlottak német nyelven. A népművelés önálló tárgyként nem, csak választható szakkörként létezett, úgy az általános, mind pedig a középiskolákban. Utóbbiaknak azonban nagyon fontos szerepük volt egy németül magas szinten beszélő, elkötelezett magyarországi német értelmiségi réteg kialakulásában.

Bár az 1970-es években megkezdődött az enyhülés időszaka¹⁷, de a „hallgatás évtizedei” a nyelv, a kultúra és az identitás területen sok esetben máig nem pótolható veszteségeket okoztak. Nyelvtudásban és nyelvhasználatban is a többségi nyelv dominanciáját mutató recesszív kétnyelvűség, megingott identitás, feledésbe merült immateriális és romló állagú materiális kultúra-elemek. Ezzel a „bemenettel” érkeznek el az 1990-es évek és velük a politikai rendszerváltás, mely különösen az

¹⁶ A korszak magyarországi német oktatásügyéhez lásd részletesen Tóth (2020: 309–384).

¹⁷ 1972-ben Tatán/Totis országos gyűjtőkörrel létrejön az Ungarndisches Museum (Német Nemzetiségi Múzeum), ugyanebben az évben alakul meg a Magyarországi Németek Demokratikus Szövetségének Irodalmi szekciója (*Literarische Sektion des Demokratischen Verbandes der Ungarndeutschen*), mely 1990-ben önálló egyesületté alakul, 1992-ben pedig a képzőművészeti szekcióval bővülve *Verein ungarndeutscher Autoren und Künstler [VUdAK]* (Magyarországi Német Írók és Képzőművészek Szövetsége) néven folytatja tevékenységét. Gondozásában jelenik meg 1974-ben *Tiefe Wurzeln* (Mély gyökerek) címmel a hazai német írók első antológiája. 1983-ban Szekszárdon/Seksard létrejön a *Deutsche Bühne Ungarn* (Magyarországi Német Színház). Első bejegyzett és független magyarországi német egyesületként Pécssett 1985-ben megalakul a *Lenau Verein*. Mindannyian máig folytatják tevékenységüket: <https://kunymuzeum.hu/nemet-nemzetisegi-muzeum/>, <https://vudak.hu/>, <https://www.dbu.hu/>, <https://lenau.hu/>.

1993-ban elfogadott LXXVII. törvény által garantálja a hazai nemzeti és etnikai kisebbségek egyéni és kollektív jogait, köztük az anyanyelvű vagy anyanyelven való oktatást, óvodai nevelést, az anyanyelv szabad használatát, valamint az autonóm, választott testületek általi önszerveződést és érdekképviseletet.¹⁸ Fontos még kiemelni a nemzetiségek parlamenti képviseletének jogát, amelynek érvényesítésére először csak 2014-ben került sor. A magyarországi németek ekkor szószótlót tudtak az Országgyűlésbe delegálni, az ezt követő két választáson, 2018-ban és 2022-ben azonban teljes szavazati joggal bíró parlamenti képviselőt. Az 1995-ben megalakult Magyarországi Németek Országos Önkormányzata (MNOÖ) kezdettől fogva stratégiai kérdésként kezelte a nemzetiségi nevelést és oktatást, melynek intézményhálózata fokozatosan bővül. Az 1. számú táblázat fenntartók, képzési, nevelési szintek szerint ad áttekintést a 2016/2017. és a 2023/2024-es tanévről, valamint tartalmazza a gyermekek/tanulók számát is.

1. táblázat

Magyarországi német óvodák és iskolák az 2016/2017-es és 2023/2024-es tanévben¹⁹

Fenntartó	Intézmény típusa	Feladatellátási helyek száma			Intézmények száma			Gyermekek, tanulók száma		
		2016 2017	2022 2023	2023 2024	2016 2017	2022 2023	2023 2024	2016 2017	2022 2023	2023 2024
Nemzetiségi önkormányzat	Óvoda	21	39	40	19	34	35	1965	3254	3099
	Általános iskola	26	46	46	21	36	36	5189	9698	9861
	Középiskola	3	3	3	3	3	3	1174	1175	1256
Összes fenntartó	Óvoda	271	275	293	220	222	220	12838	14449	14017
	Általános iskola	368	369	349	268	221	253	48950	45523	46446
	Középiskola	15	20	19	12	20	16	2391	2884	2607

Ezek az intézmények a 2023/2024-es tanévben összesen 64 430 gyermek neveléséért és oktatásáért voltak felelősek. Magas számuk is jelzi, hogy egyre több magyarországi német szülő szeretné, ha gyermeke legalább intézményesített keretek között elsajátítaná a német nyelvet, melynek magas nemzetközi presztízse is természetesen befolyásolja ezeket a törekvéseket. Az oktatási intézmények magas színvonalú szakmai munkájának köszönhetően lassan felnő a hazai németiség új

¹⁸ A helyi német nemzetiségi önkormányzatok száma fokozatosan növekszik: 1995–98 között 162 működött, 1998-ban 227, 2002-ben 335, 2006-ban 376, 2010-ben 424 helyi testülettel érik el legmagasabb számukat, de 2014-ben is 406, majd 2019 407 alakul.

¹⁹ Az 1. táblázatot a Magyarországi Németek Módszertani Központjának (*Ungarndeutsches Methodisches Zentrum*) munkatársai állították össze Appel László vezetésével. Rendelkezésemre bocsátását nekik, valamint Weigert József intézményvezetőnek köszönöm.

generációja, amely – elsősorban a középiskola után – anyanyelvi szintű, vagy azt megközelítő német standard nyelvtudással bír, ezért szokták őket *standard-generációnak* (*Standardgeneration*) is nevezni.²⁰ Az intézmények feladata azonban nem korlátozódik csak a nyelvközvetítése, különböző mértékben, de részben át kell venniük a családoktól a kultúra és az identitás közvetítésének, erősítésének szerepét is.

A nyelvjárások használatának terén fordulat ugyan (még) nem állt be, azonban egyre több helyi közösségben tapasztalható különböző formában fokozott oda-fordulás irányukba. Több településen alakultak német nyelvjárási törzsszaktalok (*Dialekt-Stammtische*), rendszeres összejöveteleiken, melyek nyelve a helyi dialektus, nem csak az azt még jól beszélők, azaz az idős generáció vesz részt, hanem a fiatalabbak is, épp azért, hogy elsajátítsák azt, vagy fejlesszék tudásukat. A csolnoki *Schwowisch dischkursch* (Sváb[ul] diskurálás) nem csak a legrégebb, 2006-tól működő, de 2016 óta *Rede, wie am de Schnowl kwochse is* (Úgy szól a madár, mint a szája áll) mottóval évente otthont adnak az ország különböző településeiről érkező, más-más nyelvjárást beszélőknek, akik így kölcsönösen megismerhetik egymás dialektusát, hiszen az összejöveteleken mindenki „szigorúan” csak nyelvjárásban beszélhet. Ugyancsak Csolnokon mutatnak be rendszeresen nyelvjárásban írt kisebb színdarabokat, jeleneteket, de a dialektus színpadképességét bizonyítja a solymári *Kompane* (Kompanya) szintén laikusokból álló társulata is, akik a helyi közép-bajor nyelvjárásban 2011-től 2018-ig hat színdarabot játszottak rendszeresen, de a helyi *Christkindlspiel*t (betlehemes játékot) is újraélesztették. Utóbbi idén, 2024-ben újra bemutatják.²¹ A 2001 óta regionális, majd 2005-től országos döntővel záruló vers- és prózamondó versenynek (*Rezitationswettbewerb*) a standard német mellett kezdettől fogva volt nyelvjárási szekciója is, ahol a diákok az általános iskola első osztályától a gimnázium utolsó évfolyamáig saját dialektusukban adtak elő történeteket. Az első nemzetiségi önkormányzatok 1995. januárjában történt megalakulását minden évben országos gálával ünnepli a magyarországi németek közössége. A kultúrműsorban először 2009-ben hangzott el nyelvjárásban előadott történet, 2012-től pedig az országos döntő kategória-győztesei a legkisebbektől a legnagyobbakig állandó szereplői a műsornak, a több százfős közönség nagy meglepedésére egyébként. Az értékmentés új formái is megjelentek lokális nyelvjárási szótárak, szógyűjtemények formájában. Az általában elkötelezett laikusok által összeállított kötetek a dialektusok szókincsét dokumentálják és őrzik meg, ezzel lehetővé téve a nyelvi adatok oktatásban történő alkalmazását is. Ilyen szótárak készültek többek között Hajóson, Rátkán, Vértestolnán, Berkenyén, Ajkarendeken és Móron, Csolnokon és Fekeden pedig folyamatban van összeállításuk. Megjelentek azonban kisebb összeállítások, füzetek is, melyek települések idős lakóitól gyűjtött altagdalokat, kiszámolókat,

²⁰ Vö. ehhez Knipf (2001), Erb (2012).

²¹ A csolnoki törzsszaktal kezdeményezője és vezetője Hárs Ágota, aki szervezi a nyelvjárásbeszélők éves összejöveteleit is, nem csak a nemzetiségi, de a települési önkormányzat egyértelmű támogatásával. A solymári *Kompane* vezetője, forgatókönyvírója és rendezője Hartmann Hellebrand Hilda, aki a *Bauernhaus* (Svábház) vezetője.

gyermekjátékokat, mondókákat tartalmaznak. Céljuk a megőrzés mellett, hogy segítsék az ezeket már nem ismerő, a dialektust már kevésbé jól beszélő fiatal szülőket, de a pedagógusokat is abban, hogy gyermekek nyelvi szocializációjában ismét szerepet kapjon a nyelvjárás. Ugyancsak elsősorban, de nem kizárólag a gyermek és fiatal korcsoport a címzettje a meséket, de modern, mindennapi, életkoruknak megfelelő történeteket is tartalmazó nyelvjárású köteteknek, melyek közül a legutolsó 2023-ban jelent meg.²² Találkozunk a dialektus emblematikus és talán demonstratív megjelenésével is „használati tárgyakon”. Himesházán/Nimmesch 2022-ben a betelepülés 300. évfordulóján nem csak emlékművet avattak. Készítették kisebb levászon táskákat a gyermekek számára, négy különböző, de jellegzetes kifejezést, mondatot nyomattak rá a helyi kelet-hesseni nyelvjárásban²³ (lásd 1–4. fénykép).

A dialektus részben kezdi „meghódítani” a nyilvános teret is. Több településen helyeztek ki utcanévtáblákat (5–6. fénykép), melyek a köztetek régi elnevezését nyelvjárású alakjukban, de azok standardváltozathoz igazított formájában is feltüntetik.²⁴ A települések nyelvi, szemiotikai tájképéhez, a helyi német közösség láthatóvá tételéhez emellett jelentősen hozzájárul az MNOÖ 2016-ban indított, helyi tanösvények elkészítésére vonatkozó kezdeményezése. A lakott területen belül elhelyezett 7–8 állomás betekintést nyújt a lokális németiség történetébe, szellemi és tárgyi kultúrájába, de nyelvjárásába is.²⁵

Ami az utóbbi három népszámlálást illeti, természetesen érdemes a tízévenkénti adatokat egymással is összevetni, ugyanakkor ennek határt szab az a tény, hogy mindegyik censuznál nem csak a kérdésfeltevés, de a válaszadás módszertana is változott, különös tekintettel a többes jelölés lehetőségére, ezen kívül igen magas a nem válaszolók száma.²⁶ 2001-ben 62 105 személy vallotta magát német nemzetiségűnek, 33 775 fő német anyanyelvűnek, 52 912-en használják családi, baráti körben a németet és 88 209-en kötődnek német kulturális értékekhez. A német nemzetiséghez kötődők száma²⁷ összesen 120 344 fő. A tíz évvel későbbi censuz adatai több mint kétszeres emelkedést mutatnak a német nemzetiségűek számában (131 951), anyanyelvként is többen adták

²² Lásd Korb (2011); Arnold (2019); Becker (2023). A kötetek a VUdAK, Magyarországi Német Írók és Képzőművészek Szövetsége gondozásában és sorozatában jelentek meg.

²³ Az ötlet Mezeiné Kramm Anikótól, a Nemzetiségi Önkormányzat elnökétől származik, így a 300. évfordulón az emlékműveken nehezen „érvényesíthető”, de meghatározó identitásalelem, a nyelvjárás is megjelenik.

²⁴ Így például Pilisvörösváron/Werischwar, Solymáron/Schaumar, Zsámbékon/Schambek, Hajóson/Hajosch, Vecsésen/Wetschesch és Városlődön/Waschludt.

²⁵ 2023-ig 13 helyi tanösvényt adtak át, majd 2024-ben újabb kettőt. Ezekon kívül 2020-ban elkészült a magyarországi németek országos tanösvénye Baján/Baje (vö. 7. fénykép), amely külön állomást szentelt a dialektusoknak *Sprachgemeinschaft* (Nyelvközösség) címmel, ahol az öt legelterjedtebb hallható, olvasható és egymással, valamint a standardváltozattal össze is vethető. Az egyes tanösvényekhez lásd a magyar és német nyelvű honlapot: <https://lehrpfad.hu/>, a tanösvény-projekthez pedig Erb (2020).

²⁶ Ennek alapján az 1990-es censuz adatai csak igen korlátozottan vethetők össze a következő hároméval, hiszen akkor nem volt lehetőség többes válaszra. Lásd ehhez részletesen Morauszki–Papp Z. (2014).

²⁷ Azaz azoké, akik legalább az egyik kérdésnél jelezték németiséghez való kötődésüket.

meg a németet (38248), 95 661 főre emelkedett a családi, baráti körben németül beszélők száma. Ezek alapján a nemzetiséghez kötődők létszáma 185 696 főre emelkedik. Megjegyzendő, hogy bár az anyanyelvre és a nemzetiségre vonatkozó önbevallások között mindig is volt különbség, ám utóbbiak javára..

1–4. fénykép

Gyermekeknek készített lenvászon táskák
kelet-hesseni nyelvjárásban írt szövegekkel (Himesháza/Nimmesch 2022)

5–6. fénykép

Magyar utcanévtábla és az utca régi német elnevezése
standard és nyelvjárási változatban (Pilisvörösvár/Werischwar és Schambek/Zsámbék)

7. fénykép

A magyarországi németek országos tanösvénye Baján/Baje (2020)

A 2001-es census az első, ahol ez megfordul és változatlan 2011-ben és 2022-ben is. Ez utóbbi népszámlálás adatai azonban nem ezért keltettek figyelmet. Nem csak a tíz évvel korábbi adatok, de többek között az igen jelentős számú innovatív közösségépítő kezdeményezés, program, rendezvény, a hálózatépítés terén elért eredmények, továbbá az oktatás minőségi mutatóinak fejlesztésére irányuló stratégia alapján is arra irányult a várakozás, hogy az adatok legalább is közel változatlanok maradnak. Ehhez képest csökkenés állt be, nem is kis mértékben, ami azonban az összes nemzetiségnél jelentkezett. Német nemzetiségűnek 98 402 fő, német anyanyelvűnek 28 473 vallotta magát és 66 491-en használják családi, baráti körben a németet. Mindezek alapján a nemzetiséghez 142 551 személy kötődik valamilyen formában. Az adatok nyilvánossá válása után az MNOÖ vezetősége és Közgyűlése évente szokásos három napos tanácskozásán kiemelt napirendi pontként kezelte a népszámlálást, az okok, összefüggések részletes elemzése szakértők bevonásával jelenleg is zajlik.

2. Az NKFP projekt empirikus adatainak összefoglaló elemzése

A következőkben a kutatópont, valamint a vizsgálat fogadtatásának rövid bemutatása után az NKFP projekt adatait ismertetjük, elemzésüket vonatkozó értelmezési keretbe ágyazva. Terjedelmi korlátok okán egyrészt a legfontosabb, másrészt az eddig kevésbé vizsgált témakörökre térünk ki.

2.1. A vizsgált település: Tarján/Tarian

Tarján Komárom-Esztergom megyében, a Gerecse lábánál, a faluról elnevezett völgyben fekszik. A település, melynek tulajdonosai a történelem folyamán gyakran változtak, a török idők alatt elnéptelenedik, s csak az 1640-es évektől kezdődően népesül be újra református magyarokkal. A török elleni felszabadító harcok és a Rákóczi-szabadságharc jelentősen megtizedeli az egész megye lakosságát, ami világi és egyházi birtokosokat egyaránt területeik külhoni telepésekkel – németekkel és szlovákokkal – való benépesítésére készítetett. A tarjáni németség betelepítése az Esterházy család nevéhez fűződik. Az első 40 család 1737-ben érkezik a faluba, akiket majd még kolonisták több csoportja követ, így ez által Tarján nem csak német többségű, de a Tatai járásban a legtöbb német ajkú lakossal rendelkező település is lett. A magyarok és a németek aránya már az 1780-as években stabilizálódik – egy 1784/87-es konskripció szerint az 1556 lakosból 405 magyar (26%) és 1151 német (74%) –, és mind a mai napig tulajdonképpen változatlan. A németek, akik kivétel nélkül katolikusok voltak, felsőnémet régiókból érkeztek. Az első csoport korabeli források alapján „Svábföldről”, a mai Württembergből²⁸, a későbbiek elsősorban ba-

²⁸ Így például korabeli források feljegyzik, hogy a Guttweilből származó Josef Straubhaar és a brunnaderni Anna Lüber – mindketten „Magyarországra tartó utazók” („*Reisende nach Ungarn*”) – az ulmi ágoston rendi apátsági templomban 1754. december 11-én házasságot kötött. A tarjáni egyházi anyakönyvekben már házaspárként találkozunk velük újra (Stalder 2011: 567).

jor és osztrák területekről, de részben „Frankföldről” is érkeztek. A tarjáni nyelvjárás alapvetően egy középbajor, azon belül is egy úgynevezett *ua*-nyelvjárás, és noha a nyelvi homogenizáció a bajor dialektus javára ment végbe, bizonyos elemei még tanúskodnak a frank telepesekről.²⁹

A község lakosai túlnyomórészt a parasztok voltak, a Mária Terézia-féle úrbérendezés korában 88 telkes jobbágy, 82 házas zsellér és 22 házatlan zsellér élt a faluban. Erdőirtással, ugarok feltörésével jelentős területeket vontak művelés alá. A település német lakosai 1756-ig a bajnai egyházközséghez tartoztak, de 1783-ban elkészült az új római katolikus templom, azt megelőzően, pedig 1762-ben a római katolikus iskola. A kétnyelvű és kétvallású közösség bizonyos kezdeti, nem etnikai, hanem felekezeti nézeteltérések után hamar összekovácsolódott, s noha elsősorban a felekezeti különbségek miatt magyarok és németek egymás közt a II. világháború végéig nem házasodtak, viszonyukat a békés egymás mellett élés és egymás kölcsönös tisztelete jellemezte. Miután Tarjánban a lakosság 70–80%-át kitevő németesség volt a többség, az őslakos magyarok értették, ha nem is szívesen beszélték a helyi német dialektust. A község infrastruktúrája főként a kiegyezés utáni időszakban indul dinamikus fejlődésnek. 1894-ben helyi hitelszövetkezet alakul, 1896-ban kisededőv, 1899-ben temetkezési egylet, 1906-ban pedig önkéntes tűzoltóság létesül. A 20. század elején postahivatalt és távirót kapott a falu, melynek villamosítása 1939-ben fejeződött be. Emelkedik a lakosság száma is: 1784-ben még csak 1556-an laknak Tarjánban, 1880-ban már 1958-an, 1900-ban, pedig 2038-an. A hazai németesség történetének két világháború közötti, illetve 1945 utáni eseményei a falut sem kerültk el. 1925. október 18-án megalakul a *Magyarországi Német Népművelési Egylet (Ungarländischer Deutscher Volksbildungsverein)* helyi csoportja, majd 1940. október 20-án a *Magyarországi Németek Népszövetsége (Volksbund der Deutschen in Ungarn)* helyi szervezete. 1937-ben a római katolikus iskola első osztályában bevezették a magyar, majd 1944-ben a német tannyelvet. 1946. márciusában kezdődött a helybeli németek vagyonának elkobzása, amely ekkor 120 családot érintett, ezt követte egy második elkobzási hullám 1949 nyarán, mely további 120 családot fosztott meg vagyonától. A községből kitelepítendő németek listáját összeállították ugyan 1948. áprilisában – ez 2037 nevet tartalmazott –, mivel azonban időközben Németország több népi németet nem tudott fogadni, nem került sor a végrehajtásra. A németek elkobzott házaiba már 1946 folyamán magyar telepések érkeztek különböző helységekből. 25 család, Egerlövőről 50 család, majd 1948-ban a felvidéki Szőgyénből további 42 család. A tarjáni németek, az őslakos magyaroktól is elkülönítve őket, *telepeseknek (Telepeschen)*, illetve *felvidékieknek (Felvidéker)* nevezte az újonnan érkezetteket, akikhez viszonyuk, érthető módon igen feszült volt. A háború előtti önálló parasztgazdaságok a mezőgazdaság 1949-ben kezdődő kollektivizálásával, majd az ezt követő erőszakos téjeszesítéssel 1959-re megszűntek. Ekkorra a szabad parasztok 90%-a a helyi termelőszövetkezet tagja. Munkalehetőséget többet

²⁹ Lásd Hutterer (1991: 266).

között a tatabányai bánya, illetve az Alumíniumgyár biztosított. Magyar és német, illetve református és katolikus gyerekek 1952-től kezdődően közös iskolába jártak, a német nyelv, mint választható tantárgy csak 1957-ben jelenik meg.

Az 1980-as évek második fele, de elsősorban az 1990-es évek Tarjában is változásokat hoznak. Az iskolában 1986-tól bevezetik a kéttannyelvű oktatást. A diákok heti öt órában tanulják a német nyelvet, a készségi tárgyakat, a környezetismeretet, a történelmet, a földrajzot, az osztályfőnöki óra is németül zajlik, emellett működik honismereti szakkör és színjátszó kör is. Tarjában az első, 1994. december 11-én megtartott kisebbségi önkormányzati választás óta működik nemzetiségi önkormányzat. A faluban, amely mindig híres volt pezsgő zenei életéről, számos kultúregyesület és klub alakult. A kutatás idején hat zene- és énekkar, valamint két táncsoport is működött a településen, az őket összefogó *Musikverein* (Zenei Egyesület) 130 tagot számlál. 135 fő tagja a *Tarjáni Baráti Körnek* (*Freundeskreis Tarjan*), amely elsősorban faluszépítő, az épített örökséget megőrző feladatokban jeleskedik: az ő nevükhöz fűződik többek között a kálvária felújítása is. A német nemzetiségi gimnáziumokban érettségizetteket a *Deutschklub* (Német Klub) fogja össze, melynek akkor 35 tagja volt. Tarjának két német testvértelepülése is van, s igen sokat köszönhet ezeknek a kapcsolatoknak. A hesseni Staufenberggel még 1991-ben, a Bajorországban fekvő Kirchberggel, pedig 1999-ben írták alá az együttműködést. A település 1992 óta hazai és külföldi együttesek részvételével minden évben megrendezi az úgynevezett *Tarjáni Zenei Napokat* (*Tarianer Musiktage*).

2.2. A kutatás körülményei és fogadtatása

Tarjában az adatfelvétel 2003. október 20. és 2004. április 24. között a megkérdezettek otthonában történt. A terepmunkát jelen tanulmány szerzője végezte, aki az 1990-es évek közepe óta jár rendszeresen a településen. Részt vesz rendezvényeken, nemzetiségi programokon, informális beszélgetéseket folytat a helybéliekkel és a mai napig figyelemmel kíséri a német közösség önszerveződési, valamint a nyelv, a kultúra és az identitás megőrzését, megerősítését célzó kezdeményezéseit.

A kutatás első fázisát a 70 megkérdezendő listájának összeállítása jelentette, figyelemmel az NKFP projektben meghatározott rétegzett a mintavételre. Ebben több szempontból is nagy segítségemre volt Klinger Lőrincné, a helyi Györi Sándor Általános Iskola volt igazgatónője, történelem és német szakos tanár, tankönyvszerző, aki 2015-ben bekövetkezett haláláig nemcsak a tarjáni, de a magyarországi német nemzetiségi életnek is meghatározó alakja volt. Támogatásával és helyismeretével sikerült a három szociális változót (életkor, nem, iskolai végzettség) érvényesíteni a mintában, de ezen kívül egyeztetette is az interjúk időpontját. Ez utóbbinak elsősorban nem is szervezési-operatív szempontból volt jelentősége, sokkal inkább szolgálta kérdező és a megkérdezettek közötti bizalom megteremtését, ami minden sikeres empirikus kutatás alapfeltétele. Ez a „kezeségvállalás”

lehetővé tette, hogy a beszélők megnyíljanak, növelve ezzel a vizsgálat reliabilitását, de validitását is. Ennek a hazai németiség traumatikus történelmi tapasztalatai okán fokozott jelentősége van, különösen, hogy a vizsgálat középpontjában „kényes”, sokáig tabuként kezelt tartalmak is állnak.

Az adatfelvétel alapját egy többnyire zárt (esetleg félig zárt) kérdéseket tartalmazó kérdőív (lásd Függelék) képezte, melyben a válaszokat papíralapon a terepmunkás rögzítette. A beszélgetésről azonban magnófelvétel is készült. Az interjúk mindkét részről német nyelven folytak, ez alól egy-két esetben kellett eltérni, jellemzően fiataloknál, akik vagy értették ugyan a német nyelven feltett kéréseket, de azokra válaszolni már inkább már csak magyarul akartak, tudtak. Egyes esetekben bizonyos kérdéseket a német után magyarul is fel kellett tenni. Az idős, de néha a középső generációba tartozó egyes beszélőknek is gondot okozott bizonyos szavak – például *Staatsbürgerschaft* 'állampolgárság', *Nationalität* 'nemzetiség', *Volkszählung* 'népszámlálás', *TV-Sendung* 'tévéműsor', *zweisprachig* 'kétnyelvű' – megértése, csak magyarul ismerték őket. Empirikus kutatásoknál alapfeltétel, hogy a kérdéseket a válaszolók számára értelmezhetően tegyük fel. Ez azt jelentette, hogy a kérdőív – mint ennél az erősen strukturált adatfelvételi módszernél általában – röviden, célratorően megfogalmazott kérdéseinél bizonyos esetekben szükség volt azok magyarázó, kiegészítő, körülíró, tudományos terminológiától mentes megfogalmazására, természetesen ügyelve az intendált fogalmak, tartalmak változatlanul hagyására. Különösen érvényes ez a következő két alapfogalomra: *Mundart/Dialekt* 'nyelvjárás, dialektus, tájnyelv', illetve *Standardvarietät/Hochdeutsch* 'német standard nyelvváltozat'. A magyarországi német közösségek hagyományosan a *sváb* etnonimából képzett *svábul* (*Schwowisch*, *Schwobisch*, *Schwäbisch*) megnevezést használják a helyben beszélt német nyelvjárásra, amely azonban – szövegkörnyezet függvényében – variációsnyelvszeti fogalomként általában és összességében jelölheti a magyarországi német nyelvjárásokat. A vonatkozó kérdéseknél egyértelműsített megfogalmazással a *Tarianerisch* (*tarjániasan*, *tarjániul*) vagy a *Tarianer Schwobisch* (*tarjáni svábul*) megnevezést használtuk. A másik német nyelvi változatnál a *Hochdeutsch* kizárólag normatív és nem nyelvföldrajzi jelentésben részben ismert a hazai németeknél, de nem teljes körűen. Itt a standard nyelvváltozat mediálisan elsősorban az írásbeliségre korlátozódó használatát alapul véve a *Hochtaitsch* mellett a *Schrifttaitsch/Schrifdeutsch* ('írott német'), illetve annak intézményi elsjátítása okán 'az iskolában tanult német nyelv' (*wos me in-de Schui leant; Was man in der Schule lernt*) körülírást használtuk.

Az NKFP kérdőív, mint fentebb már szó volt róla, kevés nyitott kérdést tartalmazott. Ezek saját vélemény, tapasztalat rendszerezését, önálló megfogalmazását igényelték, amit a megkérdezettek Tarjában is, mint általában nehezebbnek találtak, mint a megadott opciók közül választást. Némi hezitálás után gyakran hangzottak el olyan, bizonytalanságról árulkodó mondatok, mint: *Hát, ezen még nem gondolkodtam el/Hát, nem is tudom*.

Ami a zárt kérdéseket illeti, jellegüknél fogva kiválóan alkalmasak az eredmények számszerűsítésére, ugyanezen okból kifolyólag azonban statikusak is, hiszen csak a megkérdezettek által megjelölt válaszokon alapulnak, kizárva ezzel a döntés mögött meghúzódó és meg is fogalmazott okokat. Ezek a mozgatórugók ugyanakkor árnyalják, kiegészítik, magyarázzák és gyakran relativizálják is a kvantitatív adatokat, dinamikus értelmezési dimenzióba helyezve őket. Itt is érvényes, hogy gyakran nem a végeredmény, a cél a fontos, hanem az odáig megtett út. A kutatásban részt vevők nagy gyakorisággal fűztek nem csak megjegyzéseket, de indoklásokat, magyarázatokat is válaszukhoz, sokszor – érvek és ellenérvek mentén – polémiát folytattak saját magukkal is, de nem ritkán életrajzi és/vagy családtörténeti adalékokkal generációs dimenzióba helyezték döntésüket. Arra is volt azonban példa, hogy egy már megválaszolt kérdésnél utólag kértek módosítást. Ezek a kiegészítő reflexiók egyrészt jelzik a kérdező és a válaszoló közötti bizalmat, hiszen betekintést engedtek személyes sorsokba. Fontosak azonban a kutatási adatok kiértékelésében is, ezért jelen tanulmányban idézetek formájában gyakran az elemzés részét képezik: *Köszönet érte! Vergelt's Gott!*

2.3. Nyelvi gyakorlatok

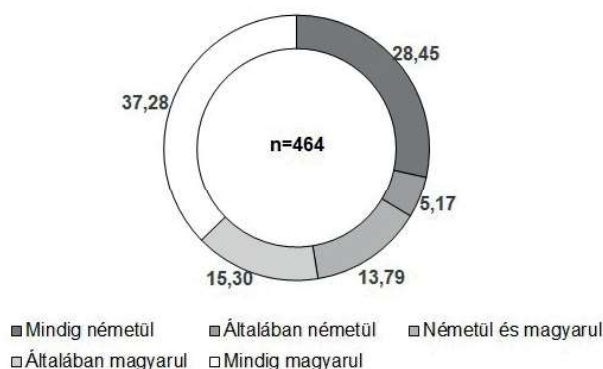
A nyelv választás, mely számos paraméter, változó és előfeltétel összjátékára visszavezethető részben tudatos, részben kevésbé tudatos döntések eredménye, az összes vizsgált tematikus egység közül nem csak a legösszetettebb, de a legmeghatározóbb is, hiszen közvetlenül vagy közvetve kihat a nemzetiségi nyelv, kultúra és identitás minden fontos szegmensére. A mind teljesebb kép elérése érdekében az NKFP kérdőív igen sok, szám szerint 26 – többek között nyelvhasználati színterekhez, kommunikációs partnerekhez, életszakaszokhoz, szituációkhoz kapcsolódó – kérdés segítségével térképezte fel a megkérdezettek nyelv választási szokásait. A következőkben külön vizsgáljuk a családon belüli és a családon kívüli nyelvi gyakorlatokat, de röviden kitérünk az automatikus nyelv választásra is.

2.3.1. Családon belüli nyelv választás, nyelvelsajátítás

A család a nyelvi szocializáció elsődleges színtere. Nemzetiségeknél azonban ezen túlmenően a nyelv hagyományozás és -megtartás kiindulópontja, valamint letéteményese is, így fontossága semmi mással össze nem mérhető. Ehhez járul a hazai németek esetében még az a tény is, hogy szűkebben vett anyanyelvük egy lokális dialektus. Intézményi keretek közötti elsajátítása, beszélt nyelv változat lévén, nem lehetséges, épp úgy, mint a vonatkozó kompetenciák későbbi fejlesztése a többségi nyelv által dominált környezetben. Azaz a nyelvcsere előrehaladott stádiumát jelzi, illetve lefolyását rövid időn belül jelentősen felgyorsítja, ha a primer szocializációból részben vagy teljesen kiszorul a nemzetiségi nyelv.

A családtagokra (anya, apa, anyai nagyszülők, apai nagyszülők, gyermek, unoka, testvér, házasárs) vonatkozó nyelv választás összesített adatai az opciók következő százalékos megoszlását eredményezték: mindig németül 28,4%, általában németül

5,2%, németül és magyarul 13,8%, általában magyarul 15,3%, mindig magyarul 37,3% (lásd 1. ábra). A német nyelv jelen van ugyan a családok nyelvhasználatában, ugyanakkor a nemzetiségi és a többségi nyelv családon belüli használati aránya egyértelműen az utóbbi túlsúlyát mutatja. Az összesített százalékos megoszlások már önmagukban, az egyes hozzátartozókra vonatkozó részletes nyelvválasztási adatok nélkül is a nemzetiségi nyelv meggyengült pozíciójára utalnak, s ezáltal azt a tényt valószínűsítik, hogy a vizsgált közösségben az anyanyelv családon belüli átadása törést szenved(ett) és/vagy nem teljes körű. Míg a kizárólag, vagy túlnyomórészt a német nyelvet preferáló opciók összességükben 33,62%-ot tesznek ki, addig a magyar nyelv esetében ez az arány 52,58%, azaz megközelítőleg 20%-kal magasabb. Figyelmet érdemel, hogy a nemzetiségi nyelvnél a két opció együttes értéke alacsonyabb, mint a „mindig magyarul” válaszkategóriáé önmagában.

1. ábra

Milyen nyelven beszél/beszélt édesanyjával, édesapjával, anyai nagyszüleivel, apai nagyszüleivel, gyermekével, unokájával, testvérével, házastársával (k32–k37) kérdésekre adott összesített válaszok százalékban

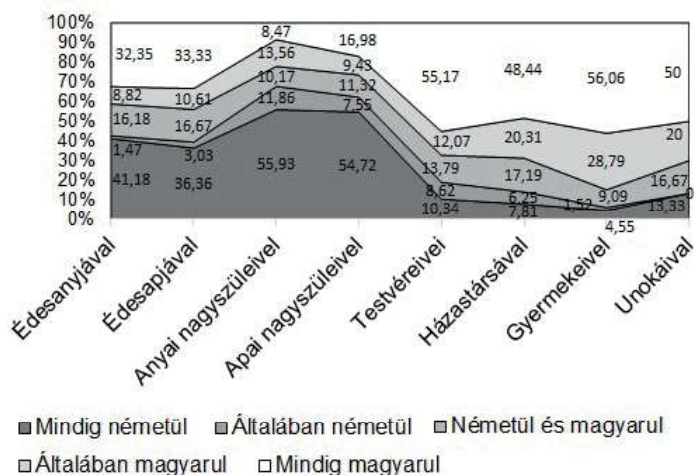
Az opciók összesített százalékos megoszlása alapján nyert összkép után érdemes az adatokat részletesebb bontásban is megvizsgálni. A 2. ábra az egymással generációs és nem generációs viszonyban álló családtagokra irányuló nyelvválasztási szokások adatait tartalmazza a teljes minta vonatkozásában.³⁰

A teljes mintára vonatkozó 2. ábra, bár különböző látszólagos idősíkok adatait összesíti, a következő tények megfogalmazását teszi lehetővé. Egyrészt a német nyelv a családtagok mindegyikével való kommunikációban jelen van, azonban igen különböző mértékben. Másrészt a nemzetiségi nyelv használata az interakciós

³⁰ A 2. ábra a potenciális 560-ból (8 kérdés x 70 adatközlő) csak a kérdésfeltevés szempontjából értékelhető, azaz a fenti opciók valamelyikét megjelölő 464 válasz alapján készült. Ebből adódóan az adatközlők zárójelben közölt száma az egyes kérdéseknél egyenetlen eloszlású: Többen nem ismerték (már) bizonyos családtagjaikat – ez főleg a nagyszülőkkel való nyelvválasztásra rákérdező k3. és k4. kérdésnél fordult elő –, vagy életkorukból, illetve családi állapotukból kifolyólag nem volt (még) házastársuk, gyermekük, unokájuk.

partnerek életkora alapján, az idős generációtól a fiatalig, bár különböző mértékben, de csökken, a többségi nyelvé pedig ezzel összefüggésben növekszik.

2. ábra

Milyen nyelven beszél/beszélt édesanyjával, édesapjával, anyai nagyszüleivel, apai nagyszüleivel, gyermekével, unokájával, testvéreivel, házastársával (k32–k37) kérdésekre adott válaszok százalékban

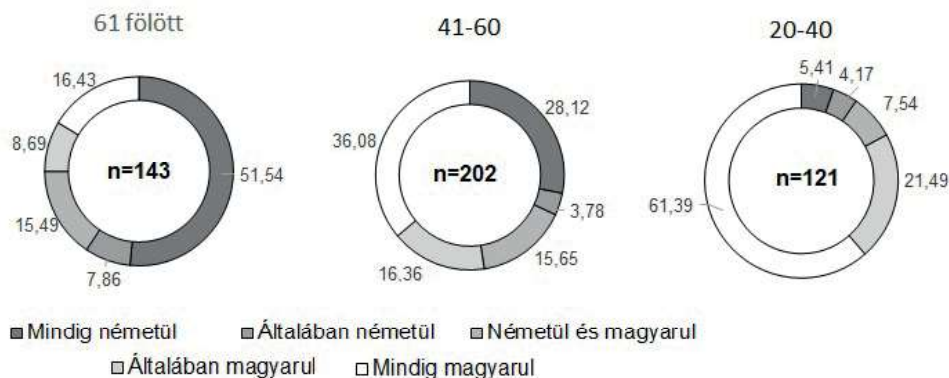
A kizárólag vagy általában a német nyelvre irányuló nyelv választás a nagyszülőknél a legmagasabb (anyai: 55,9%, 11,86%, apai: 54,72%, 7,55%), őket követik a szülők (anya: 38%, 1,47%, apa: 36,36%, 3%). A legjelentősebb, szinte drasztikus csökkenést a gyermekekre vonatkozó nyelv választás értékei mutatják. A „kizárólag/általában németül” opciók együttesen is csak 6%-ot tesznek ki. Megállapítható tehát, hogy a német nyelv használata a családtagok életkora, mint szociális változó mentén, az idősektől a fiatalok irányába generációs léptékben egyre inkább kiszorul a családi nyelvhasználatból. Az adatok fokozatos német–magyar nyelvcsere utalnak. Ennek némileg ellentmondani látszanak és akár a nyelvcsere visszafordítására is utalhatnak az unokákkal kapcsolatos nyelv választás értékei. A megkérdezettek 13%-a mindig németül, 16,7%-a magyarul és németül beszél velük. Ennek oka azonban az, hogy a válaszolók száma itt a legalacsonyabb (N = 30), és ők is a nyelvjárást még jól beszélő idős és a középgenerációhoz tartoznak, hiszen a fiatal korcsoportba tartozóknak életkoruk okán még nem volt unokájuk.

Az NKFP kérdőív a családon belüli nyelvi gyakorlatra vonatkozó kérdései között van még kettő, melyek a szülők gyermekeikkel való nyelv választására vonatkozik, méghozzá a szocializáció két fő fázisában: a primer, családi szocializációban, valamint a szekunder szocializációban, azaz miután a gyermekek nevelési és oktatási intézményekbe (óvodába, iskolába) kerültek. A két kérdésre adott válaszok megoszlása szignifikánsan eltér egymástól. Amíg a primer szocializációban a szülők

33,87%-a, mindig németül, 1,61%-a általában németül, 9,68%-a magyarul és németül, 9,68%-a általában magyarul és 45,16%-a mindig magyarul beszélt gyermekeivel, addig ugyanezen opciók megoszlása (9,8%, 1,61%, 12,9%, 22,58% és 53,23%) a magyar nyelv szinte abszolút dominanciáját mutatja.

2.3.2. Családon belüli nyelv választás és életkor

Már a teljes mintára vonatkozó adatok is előre vetítették, hogy a szociális változók közül az életkornak van a legmeghatározóbb szerepe a nyelv választásban. A három életkori csoport családon belüli nyelvhasználatának összesített százalékos értékei ezt nem csak egyértelművé teszik, de rávilágítanak az egyes generációk közötti igen eklatáns kvantitatív különbségekre is.

3. ábra

Milyen nyelven beszél/beszélt édesanyjával, édesapjával, anyai nagyszüleivel, apai nagyszüleivel, gyermekével, unokájával, testvérével, házastársával (k32–k37) életkori csoportok szerint, százalékos összesítésben³¹

Mint ahogy a 3. összesített ábra is mutatja az idős generáció választja a legközelebbi hozzátartozókkal a leggyakrabban a német nyelvet: 51,54%-ban mindig, 7,86%-ban általában, ami megközelítőleg 60%-ot tesz ki és több mint kétszerese a magyar nyelvet preferáló opcióknak (25,12%). A 41–60 év közöttiekéknél az elsősorban a németre irányuló nyelv választás a felére csökken, a magyar nyelv használata pedig jelentősen emelkedik, oly annyira, hogy a mindig magyarul opció a maga 36,8%-ával többet tesz ki, mint a mindig és az általában németül opciók együttesen (31,9).

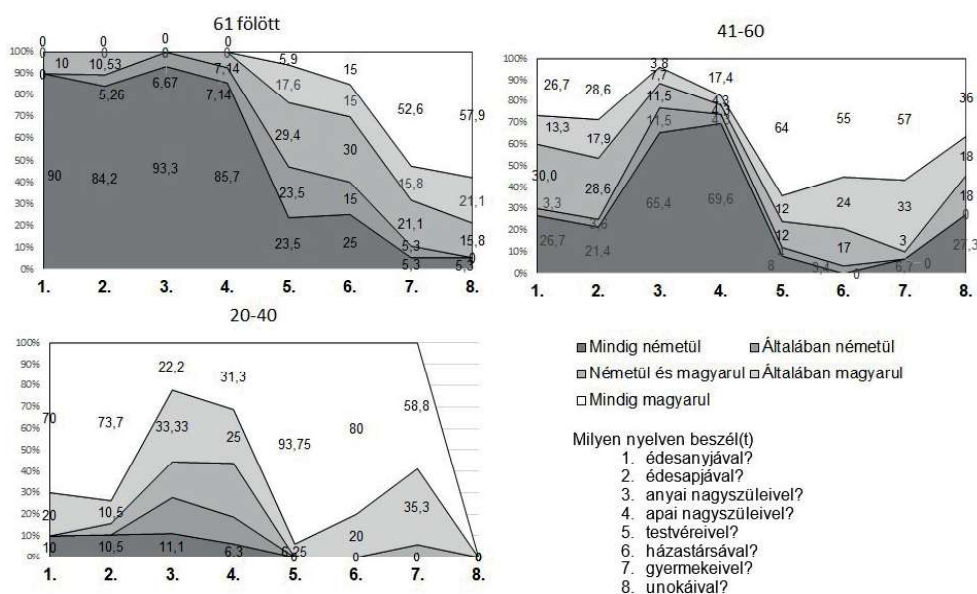
A vizsgálatban részt vevő akkori 21 és 40 év közöttiek összesített válaszmegoszlása abszolút magyar dominanciát és szinte kategorikus eltolódást mutat az államnyelv irányába, melynek használata 30%-kal több (83%), mint a középső korosztálynál. Ezzel összefüggésben a mindig és általában németül válaszok jelentősen

³¹ A korcsoportok válaszai (n) közötti nominális eltéréshez lásd a 2. számú lábjegyzetet. Ezen kívül a középgenerációnál az adatközlők száma nem 20, hanem 30, a képzettségi szinteknél itt szerepel csak a felsőfokú végzettség.

csökkennek, együttesen is csak 10%-ot tesznek ki, a megelőző korcsoport vonatkozó válaszainak egyharmadát.

Mindezekből nem csak az látszik, hogy a német nyelv generációs léptékben fokozatosan kiszorul a családok nyelvhasználatából, de az is, hogy a legszámottevőbb visszaesés a fiatal korcsoportnál figyelhető meg. Ezen kívül születési idejük (1963–1983) fontos támpontot jelent a folyamat felgyorsulásának időbeli meghatározásánál.

Jelentősen pontosíthatják a német anyanyelv graduális kiszorulására tett megállapítást az egyes családtagokra lebontott nyelvválasztási adatok. Nemcsak annak lefolyásához, mikéntjéhez adnak támpontokat, de – elsősorban a fiatal korosztály nyelvhasználatára alapján – a nyelvi jövőt is körvonalazódni engedik, feltéve (de nem megengedve), hogy új, élénkítő impulzusok nem hoznak változást.

4. ábra

Családon belüli nyelvválasztás korcsoportosan, családtagonként a *Milyen nyelven beszél/beszélt édesanyjával, édesapjával, anyai nagyszüleivel, apai nagyszüleivel, gyermekével, unokájával, testvéreivel, házastársával* (k32–k37) kérdésekre adott válaszok családtagonkénti százalékban

Az összes családtaggal is – az unokákat kivéve – a 60 év fölöttiek beszélnek/beszéltek a leggyakrabban németül, ami az ő esetükben mindig a nyelvjárást jelenti (lásd 4. ábra). Kiugróan magas a „mindig németül” válaszok aránya a szülőkkel és nagyszülőkkel való kommunikációjukban, s jelzésértékű az is, hogy ennél a generációnál – ellentétben a másik két korcsoporttal, akik a nagyszüleikkel gyakrabban, szüleikkel viszont sokkal ritkábban használják a németet –, ezek az értékek

csak minimális százalékos különbségeket mutatnak. A nyelvjárás korabeli stabil, sőt egyeduralgató pozíciójára utal az is, hogy több idős megkérdezett megjegyezte, nagyszülei egyáltalán nem tudtak magyarul, egy 1924-es születésű női adatközlő, pedig kissé túlzóan úgy fogalmazott: *Mia hon goarnet g`wusst, dass es Ungarn gibt.* (Egyáltalán nem is tudtuk, hogy léteznek magyarok).

Ez az a korcsoport, amely az azonos generációba tartozó családtagokkal, házastársal (25%, 15%), testvérekkel (23,5%, 23,5%) is a leggyakrabban használja mindig vagy általában a német nyelvet, 5 megkérdezett saját és/vagy testvére vegyes házasságával magyarázta magyar nyelvhasználatát. Ugyanakkor nyelvválasztásuk gyermekeik másodlagos szocializációjában szintén a magyar nyelv irányába tolódik el. Bár a németet preferáló értékek mindkét kérdésnél még ennél a generációnál a legmagasabbak, de a különbségek is. Míg az óvodás-, iskoláskor előtt a megkérdezettek 52,63%-a mindig, 5,26%-a általában németül beszélt gyermekeivel, addig a másodlagos szocializációban mindig németül csak 15,79%-uk, ezzel szemben kizárólag, vagy általában magyarul 42%-uk, illetve 21%-uk. Az adatfelvétel idején a mindig és általában a német nyelvre irányuló szülői nyelvválasztás pedig már mindkét opciónál csak 5,26%-ot tett ki.

A középgeneráció – *nomen est omen* – már jóval kevesebbszer használja a német nyelvet, mint az őt korban megelőző, de még gyakrabban, mint az őt követő korcsoport. A német nyelv használatának aránya az egyes családtagokkal való kommunikációjukban is – az unokák kivételével – ugyanazt a sorrendet mutatja: legtöbbit a nagyszülőkkel – az anyaiakkal mindig és általában 77%, az apaiakkal 74% –, majd a szülőkkel beszélnek németül (30% és 25%). Ugyanakkor jelzés értékű, hogy a közvetlen és közvetett felmenőikkel kapcsolatos nyelvválasztás – az idős generáció vonatkozó értékeihez képest – jelentős, kétharmados csökkenést mutat. Jelentősen visszaszorul az azonos korcsoportba tartozókkal is a német nyelvhasználat. Házastársával, senki sem választja kizárólag a németet, az „általában” opció aránya is csak 3,45%. Ezzel szemben áll a magyar nyelvet preferáló két válaszkategória abszolút, 80%-os túlsúlya: 7 megkérdezett általában, 16 pedig mindig a magyart választja, utóbbiak közül 3 vegyes házasságuk miatt. A nyelvjárás azonban a kirekesztés nyelveként, „titkos” nyelvként is megjelenik. Egy megkérdezett akkor beszél férjével dialektusban, ha azt akarja, hogy gyermekei ne értsék, miről van szó, ami részben jelzi már, hogy a nyelvjárás a fiatal korcsoport egy részének nyelvi repertoárjából részben vagy teljesen hiányzik. A testvérekkel is hasonlóak ezek a mutatók (76%), bár itt a mindig és általában németül való kommunikáció kissé magasabb (12%). Egy adatközlő, aki általában magyarul beszél testvéreivel és házastársával is, a következőképpen magyarázta, hogy mikor választja a német (!) nyelvet: *Bei Sachen, die schoowisch besser rauskomme* (Olyan dolgoknál [ha olyan dolgokról beszélék], amelyek svábul „jobban kijönnek” [amelyeket svábul jobban, találójában meg lehet fogalmazni]).

Ennél a korcsoportnál is jelentősen befolyásolják a szülői nyelv választást a szocializáció fázisai. Míg gyermekeik nem jártak nevelési, de legfőképp oktatási intézménybe, 33%-uk kizárólag németül beszélt velük, utána csak 10%-uk és 3%-uk általában németül. A mindkét nyelvet választók aránya szignifikáns eltéréseket nem mutat (13% vs. 10%), így egyértelmű, hogy a nyelv választásnál nem „fokozatosan” tértek át a magyar nyelvre, hanem szinte kategorikusan, hiszen a mindig németül opció „hiányzó” 23%-a többségében az általában magyarul kategóriánál jelenik meg. Az okok közt – és nem csak Tarjánban – szerepel az abszolút magyar dominanciájú iskolarendszerrel összefüggésben az a félelem, hogy a magyar nyelvtudás hiánya vagy csekély volta hátrányosan befolyásolhatja a gyermekek iskolai előmenetelét. Egy női megkérdezett, aki fiával, annak hat éves koráig csak nyelvjárásban beszélt, mint mondta, utólag szemrehányásokat tett magának emiatt: *Ich war schuld, niemand hat ihn verstanden* (Én voltam a hibás, senki nem értette meg őt). És végül még egy magyarázó megjegyzés a gyerekekkel kapcsolatos nyelv választás megváltozásához, ami azt elsősorban nem az intézményesített szocializációhoz köti, hanem a magyarországi német nyelvjárások igen alacsony modernizációs fokában látja a „kényszerítő okot”. Egy a kutatásban részt vevő férfi a következőképpen fogalmazott: *Am Anfang hem-mer deutsch geredt mit dene Kindern, aber jetzt, wo man mehr zu sagen hat, als was man ausdrücke' kann, ungarisch.* (Az elején németül beszéltünk a gyerekekkel, de most, amikor az embernek több mondanivalója van, mint amit ki tud fejezni, magyarul). Ismételten rávilágítva ezzel arra, hogy az opciók százalékos megoszlásán túl mennyire fontosak a döntések mögött álló tapasztalatok és irányító faktorok. A megjegyzés azonban még egy tapasztalati tényre rávilágít: a hazai német nyelvjárások alacsony modernizációs fokára, amire majd még visszatérünk.

Szinte minden megkérdezettnél a nyelv járást jelenti a „németül”-t. 5 női válaszoló révén azonban a családi nyelvhasználatban, ha sporadikusan is, de megjelenik a német standard nyelv változat is. Ők mindannyian nagyon jól beszélik a tarjáni dialektust is, de gyermekeikkel emellett a német standard változatot is beszélik, mint mondták elsősorban azért, hogy segítsék őket az iskolában oktatott standard változat elsajátításában. A nyelvjárás – standard „dichotómia” többeket készített kiegészítésekre és a nyelv választást magyarázó megjegyzésekre, főként az unokákkal kapcsolatban, bár épp ez a korcsoport választja velük a leggyakrabban a német nyelvet: *Die Enkel fragen nach, weil sie es nicht versteh'n, in der Schule haben sie was anderes gelernt* (Az unokák visszakérdeznak, mert nem értik [a nyelv járást], az iskolában valami mást tanultak) – a német standard változatot. Ilyen megjegyzések egyébként az idős korosztálytól is elhangzottak, mint ahogy az is: *Sie können Deutsch, sprechen aber nur in der Schule* (Tudnak [az unokák, E. M.] németül, de csak az iskolában beszélnek).

A fiatal korcsoport összesített adatai már előrevetítik a német nyelv további kiszorulását a családi kommunikációból, hozzá kell azonban tenni, hogy a válaszok száma itt a legalacsonyabb (N=121), hiszen unokája egyikőjüknek sem volt még,

gyermeke pedig a 20 megkérdezettből csak 13-nak. Ez a generáció egységesebbnek, míg a középkorosztály „összetettebbnek”, megosztottabbnak tűnik, ami a nyelvválasztást illeti. Erre utal, hogy a fiatal adatközlők a megadott öt opcióból az esetek nagy részében kevesebbel élnek, és így válaszaik kisebb szórást mutatnak, mint a megelőző korosztályba tartozóké, ez azonban a kizárólag vagy túlnyomórészt a német nyelvet preferáló opciók kárára történik. Itt is a nagyszülőkkel beszélnek a legtöbben németül, az anyaiakkal mindig vagy általában 28%, az apaiakkal megközelítőleg 19%-uk. Szüleikkel csak ketten (10%) beszélnek kizárólag németül: Egyikőjük német standard nyelvváltozatban, szülei azonban nyelvjárásban, azok pedig, akik a magyar mellett még a németet is használják (= általában magyarul), ez utóbbi arányát szinte egyöntetűen 10%-ban határozták meg. Testvéreivel 95%-uk, házastársával pedig 80%-uk mindig magyarul beszél. Bár a korban előttük járó két generációból is említést tettek az aszimmetrikus kommunikációról, a fiatalok közül jóval többen, öten is úgy fogalmaztak: *Ő svábul, én magyarul; Ők németül szólnak hozzám, én magyarul válaszolok* – az *ő, ők* alatt a nagyszülőket és szülőket értve. Ezek a pontosító megjegyzések is túlmutatnak a nyelvválasztáson, előrevetítve annak egy meghatározó előfeltételét, a nyelvtudást és annak mértékét. Egyrészt jelzik, hogy a fiatal korcsoport érti ugyan még a nyelvjárást, azonban aktívan használni már kevésbé, vagy egyáltalán nem tudja, másrészt, hogy a nagyszülők, szülők megfelelő magyar nyelvvizsgálóval rendelkeznek, hiszen ez a fajta kommunikáció másképp nem működhetne. Ugyanakkor vannak ebben a korcsoportban is olyanok, akiknek nyelvjárási kompetenciája nem csak az értésre korlátozódik. Közülük hárman is említették, hogyha a külön élő nagyszülők meglátogatják őket, az a német nyelv irányába befolyásolja nyelvválasztásukat: *Wenn die Großeltern da sind, dann reden wir auch deutsch* (Ha a nagyszülők is itt vannak, akkor németül is beszélünk) – fogalmazott egyikőjük. A nagyszülőkkel való együttélés hatásáról a középgenerációból is érkezett megjegyzés. Egy férfi megkérdezett úgy fogalmazott: *Bis die Oma hier woar, wurde mehr schwäbisch g'sproche* (Míg a nagymama itt volt [= élt, E. M.], többet beszéltünk svábul.)

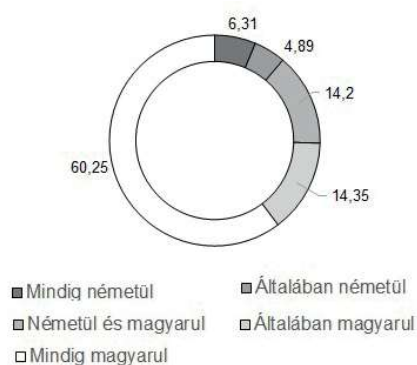
A nyelvjárás használata az egyik megkérdezettnél alkalmakhoz is kötött – disznóöléskor és karácsonykor gyakoribb –, egy másik megkérdezettnél pedig hangulatfüggő: *Wenn ich gute Laune hab'* (Ha jó kedvem van). A német nyelvhasználat azonban ezekben az esetekben gyakran a magyarról való kódváltással csak bizonyos mondatokra korlátozódik, mint pl.: *Kumm her!* (Gyere ide!), *Loss mi rei* (Engedj be), *Gem-me schoo?* (Megyünk már?). Amire a fiatal generáció esetenként használja a német nyelvet, az a németül nem tudók kirekesztése: *dass die anderen es nicht verstehen* (hogy a többiek ne értsék).

2.3.3. Családon kívüli nyelvválasztás

A magyar nyelv fokozatos, de igen dinamikus térnyerése már a legkisebb szociális egységen, a családon belül is megfigyelhető, az azon kívüli nyelvhasználatban pedig még inkább. Az NKFP kérdőív tizenegy, beszédpartnerekhez, valamint

szituációkhoz, nyelvhasználati szinterekhez kötött zárt kérdéssel térképezte fel a családon kívüli nyelvválasztást. Ezeknek nyilvánossági és formalitási foka eltér ugyan egymástól, hiszen a községházán dolgozókkal, bolti eladókkal, pappal, volt német tanárokkal való nyelvválasztás éppúgy szerepel köztük, mint a német szomszédokkal, barátokkal, ismerősökkel, vagy a német kultúregyesületek rendezvényein való beszélgetés nyelve. Azonban, mint az 5. számú teljes mintára vonatkozó összesítő ábra is jelzi, a magyar nyelv annyira dominánsan van jelen a kérdésekre adott válaszokban, hogy további „belső” csoportosítást nem tartottunk szükségesnek.

A 70, kutatásban részt vevő 583 válaszában a mindig (6,31%) és általában németül (4,89%) opciók aránya, összevetve a családon belüli nyelvhasználat vonatkozó adataival (28,45% és 5,17%), egyrészt az anyanyelvet preferáló válaszok kétharmados csökkenését jelzi, ami elsősorban a kategorikusan az anyanyelvre irányuló nyelvválasztást érinti, ami itt 6,31%-ra zsugorodik (lásd 5. ábra). Másrészt arra utalnak, hogy a német nem a nyilvánosság nyelve, hiszen a mindig (60,25%) és általában magyarul (14,35%) válaszok összesített, megközelítőleg 75%-os aránya az államnyelv dominanciáját mutatják.

5. ábra

Családon kívüli nyelvválasztás (teljes minta, N = 583)³²

Az egyes kérdésekre adott válaszok a következő megállapításokat teszik lehetővé. Általános jellemző, hogy a német nyelvet előnyben részesítő opciók aránya a többiekhez képest a legalacsonyabb, ugyanakkor a mindkét nyelvet egyformán használók százalékos megoszlása – egy kivételtől eltekintve³³ – egyenként is felülmúlja azokat, és gyakran magasabb, mint az előző kettő összesített értékei. A legtöbbet szomszédokkal beszélnek a megkérdezettek németül (mindig 12%, általában 8,6%, mindkét nyelven 8,62%), utána volt német tanáraikkal (mindig 9,8%; általában 7,8%, mindkét nyelven 13,7%), hívőtársakkal mise előtt, után (11%, 6,25%, mindkét nyelven 28,13%),

³² A vizsgálat idején Tarjánban szolgáló pap nem tudott németül, így vele mindenki magyarul érintkezett. Az 5. ábra ezért csak k8 kérdés (k40, k42–k48) válaszainak százalékos megoszlását tartalmazza.

³³ A német szomszédokkal való nyelvválasztás.

falubeliekkel, ha összefutnak a városban (10%, 4,29%, mindkét nyelven 21,4%), az utolsó három kérdésnél azonban nagyon kismértékű az eltérés. Német egyesületi és klub összejöveteleken ennél kissé alacsonyabb az elsősorban a német nyelvet preferálók aránya (7,25%; 4,35%), ugyanakkor a mindkét nyelvet egyformán használóké a hívótársakkal való kommunikáció mellett a 29%-kal itt a legmagasabb. Ha megnézzük a másik oldalt, azaz hol, kivel, mikor választják a legkevesebbet a német nyelvet, akkor azt tapasztaljuk, hogy az abszolút sereghajtó a polgármesteri hivatal, az ott dolgozó németekkel senki sem beszél mindig vagy általában németül, németül és magyarul is csak 2,9%, ami 2 válaszolót jelent (N = 68). Egy a középgenerációba tartozó női megkérdezett indokolta is: *Úgy érzem, hogy ilyen helyen, hivatalos helyen, magyarul kell beszélnem*. Egy, az idős korcsoportba tartozó férfi a másik oldalban látja az okot, szerinte a hivatal dolgozóinak igen alacsony a fogadókészsége a német nyelv irányában: *Sie schaame sich, deutsch zu reede* (Szégyellnek németül beszélni). Ugyanakkor a középső generációból három megkérdezett is kiegészítette választát azzal, hogy a polgármesterrel kizárólag, vagy általában németül beszél. A boltban az eladókkal mindig és általában a németet is csak egy-egy fő választja (1,45%), mindkét nyelvet pedig ketten (3%). Kollégákkal két válaszoló (4,44%) beszél mindig, három általában (6,67%) németül, négyen pedig mindkét nyelven (9%). A munkahelyükön, német kollégákkal való magyar nyelvhasználatukat sokan indokolták, elsősorban a két idősebb generációból. Legtöbben a magyar munkatársakra, illetve magyar főnökökre való tekintettel nem használták német anyanyelvüket, de arra, hogy ez nem minden esetben csak udvariassági gesztus volt, utalt egyik válaszoló megjegyzése: *Man wurde schief angekuckt* (Ferde szemmel néztek ránk [ha németül beszéltünk, E. M.]. Többen említették még, hogy ha a német kollégákkal egymás között voltak, akkor gyakrabban átváltottak német anyanyelvükre. A régi beidegződések lassú oldódására pedig egy megkérdezett utalt: régebben nem mertek németül beszélni, később azonban már igen. Barátokkal, ismerősökkel mindig németül 5,21%, általában 10% beszél, és a nemzetiségi és többségi nyelvet egyforma arányban 20% használja. Ugyanakkor amikor magyar is jelen van a társaságban, 2,86%-ra, 1,43%-ra és 4,29%-ra csökkennek ezek az arányok. Ez utóbbi kérdéshez is szép számmal érkeztek kiegészítések, magyarázatok. Egy németül nem tudó magyar beszélgetőtárs jelenléte esetén az idős korosztályból – a háború után kialakult reflexekre, valamint udvariassági gesztusokra visszavezethetően – senki sem beszél csak németül, az általában német nyelvet választók aránya is csak 5%. *Er denkt, man red't von ihm* (Azt gondolná, hogy róla beszélünk), *aus Höflichkeit* (udvariasságból). Ezzel szemben a 41–60 év közötti korcsoportban akadnak olyanok is, akiknek nyelv választását egy magyar jelenléte nem befolyásolja, mint mondták, fordítással oldanák meg a problémát.

2.3.4. Családon kívüli nyelv választás és életkor

A legfontosabb szociális változó, ugyanúgy, mint a családon belüli nyelvhasználatnál, itt is az életkor. Hatása két módon is megfigyelhető. Egyrészt az idős korcsoporttól a

fiatal felé fokozatosan, de egyre nagyobb mértékben csökken a német nyelv választása. Míg az idősek 10,78%-ban mindig, 10,78%-ban általában választják a németet, a mindkét nyelvet egyaránt használók pedig 25,75%-ot tesznek ki, addig a középső generációnál ugyanezek az értékek csak 6,77%-ot, 3,19%-ot, valamint 15,14%-ot. A fiataloknál következik be a legnagyobb csökkenés: mindig senki sem, általában is csak 0,61% beszél németül, a németet és magyart is használók pedig 1,21%-át teszik ki korcsoportjuk válaszainak. Az a két idősebb generáció választja leginkább a németet, akik gyermekként, aztán részben még szülőként is megélték azokat a II. világháború utáni éveket, amikor anyanyelvük főként nyilvános használata nem volt „kívánatos”. *Mier ham vüü Schleig' kriegt, die Leh'rin hot g'sogt, mir söün dahaam schwoowische rein* (Sok verést kaptunk, a tanárnő azt mondta, otthon beszéljünk svábul) – fogalmazta meg akkori tapasztalatait egy 60 éven felüli női válaszoló.

A német nyelv használati frekvenciájának a fiatalok irányába történő graduális csökkenése mellett azonban fontos információkkal szolgál és pontosíthatja a képet az anyanyelv kiszorulásának „mintázata”. Egyformán érinti-e a családon kívüli beszédhelyzeteket, vagy bizonyosakat kevésbé, illetve jobban, esetleg oly annyira, hogy azok már nem tekinthetők nyelvhasználati szintérnek.

Az idős korosztálynál a feltett 10 kérdésben szereplő személyek, szituációk, nyelvhasználati szinterek között csak kettő olyan van, ahol nem választják valamilyen arányban a mindig németül opciót, ebből az egyiknél azonban az általában németül válasz megjelenik. A középső korosztálynál háromra nő ez a szám, ezen kívül további háromnál senki nem választotta általában a német nyelvet. E két életkori csoportot összevetve is látható csökkenés, beszűkülés, de még inkább a fiatal generációnál. Náluk a mindig németül válasz egyik kérdésnél sem, az általában németül csak egynél, sőt, a németül és magyarul is csak egynél fordul elő. Azaz, míg az idős és a középső életkori csoport adatait összevetve utóbbiaknál főként az anyanyelv használatának aránya csökken, addig a fiataloknál (e mellett természetesen) igen szimptomatikusan bizonyos beszédpartnerek, szituációk, alkalmak teljes mértékben törlődnek.

A két idősebb generáció nem csak tudomásul veszi, hogy a fiatalok családon kívüli nyelvhasználata nem foglalja magában a német nyelvet, de ezt már nem is feltételezi, így el sem várja tőlük. Egy a középső korcsoportba tartozó női válaszoló úgy fogalmazott, ha ez ritkán, de mégis megtörténik: *Es ist ungewohnt und wirkt überraschend* (az szokatlan és meglepetést okoz). Erre utal az is, hogy sokak szomszédokkal, barátokkal, ismerősökkel és hívőtársakkal kapcsolatos nyelvválasztását szinte kizárólag a beszédpartner életkora határozza meg. *A fiatalokkal magyarul, az idősebbekkel németül beszélek* – mondta többek között egy a középső korosztályba tartozó férfi. Egy 60 év feletti női megkérdezett még egyértelműbben fogalmazott: *Mit den Nachbarn red' ich ungarisch, das sind junge Leute* (A szomszédokkal magyarul beszélek, fiatalok). Az idézet igen egyértelműen jelzi, hogy a *fiatalok* szó ebben a kontextusban a 'nem tud/nem beszél németül' szinonimája. Részben szintén erre vonatkozik egy középkorú női megkérdezett megjegyzése,

amely ugyanakkor a potenciális beszédpartnerek csökkenésének problémájára is rávilágít. *Umaschonscht will i' deutsch reede', i' hob kan zum reede', nur die ganz oidi Lait'* (Hiába akarok németül [nyelvjárásban, E. M.] beszélni, nincs beszélgető-partnerem, csak a nagyon idős emberek).

És végül, fontos kiegészítésként álljanak itt a leggyakrabban és a legszívesebben használt nyelvre vonatkozó kérdésekre adott válaszok. Az összes megkérdezett 13,7%-a németül, 27,6%-a németül és magyarul, 59,4%-a pedig magyarul beszél a legszívesebben. A leggyakrabban használt nyelvnél még egyértelműbb a magyar dominanciája. Csak 2,9% beszél németül a leggyakrabban, 7,2% mindkét nyelven, 90% pedig magyarul. Ez azonban a nyelvjárás és a német standardváltozat kompetenciaértékeit figyelembe véve azt jelenti, hogy még azon megkérdezettek túlnyomó többsége is általában a magyar nyelv mellett dönt, akiknek nyelvtudása elvben a két anyanyelvi változat használatára is elégséges lenne. A mögöttes okokat kutatva többen is azzal magyarázták ezt, hogy az alapvetően magyar nyelv dominálta környezetben olyannyira automatikussá válik a többségi nyelv használata, hogy már azokkal a beszédpartnerekkel sem váltanak át az anyanyelv két változatának egyikére (sem), akiknél ez pedig lehetséges volna. Egy idős férfi megkérdezett, aki már koránál fogva is kiválóan beszélt a nyelvjárást, arra kérdésre, hogy miért nem németül beszél a leggyakrabban, kis gondolkodás után, fejét lehajtva rezignáltan csak azt felelte: *Wail-s Lem so procht hot* (mert így hozta az élet).

2.3.5. Automatikus nyelvhasználat

Az „intrapersonális”, automatikus, az előbbiekkal szemben nem, vagy sokkal kevésbé irányítható, kontrollálható nyelvhasználatra négy kérdés vonatkozott: Milyen nyelven álmodik, számolja a pénzt, imádkozik magában, káromkodik?³⁴ Noha az egyes kérdésekre adott válaszok megoszlása a teljes minta vonatkozásában is mutat különbségeket, ugyanakkor azonosságokat is, érdemesebb őket generációs bontásban tárgyalni. A megkérdezettek ehhez a kérdéscsoporthoz jelentős számú, saját tapasztalaton alapuló „laikus nyelvészeti” megjegyzést, ok-okozati összefüggést, nyelvi példát fűztek, melyek kiegészítik, néhol differenciálják is a nyelvválasztás eddig tárgyalt adatait, de betekintést engednek a három életkori csoport egymástól eltérő nyelvi biográfiájába is. Közös azonban, hogy ennél a négy kérdésnél a legkisebb a német nyelv aránya, valamint az is, hogy ezeken lepődtek meg a leginkább, mert mint mondták: *Ilyen dolgokon még sohasem gondolkodtak el.*

A 60 felettiéknél az álmodás és a káromkodás alkotja a két szélső pólust. Négy megkérdezett témákhoz és személyekhez köti az álmodás nyelvét, ha a „régidőkről”, vagy szüleikről álmodnak, akkor ez anyanyelvükön történik. Két másik válaszoló szerint pedig a nappali kommunikációjukat uraló nyelv és nyelvi közeg a meghatározó, *Ha aznap többet beszélek németül, akkor úgy is álmodom.* A káromkodás terén szinte abszolút mértékű a magyar nyelv dominanciája. Ko-areálisan együtt élő

³⁴ Lásd a k52–k55 kérdéseket.

különböző nyelvű közösség esetében gyakori, hogy a pejoratív vagy stigmatizált jelentésű szavak iránti igényük egy részét a másik nyelvből fedezik.³⁵ A hazai németiség uzualizált magyar jövevényszavai között is szép számmal találunk negatív expresszivitásúakat, így szitokszókat, káromkodásokat is. Ez utóbbiak átvételének egyik fő oka az, hogy a magyar nyelv szókincse ezen a területen sokkal gazdagabb, mint a németé, a hazai német nyelvjárásoké különösen. Ezt a tényt többen is megemlítették: *Magyarul lehet a legjobban/igazán jól káromkodni*. Számolni, pénzt megolvasni és imádkozni is csak nagyon kevesen szoktak németül. Előbbi magyarázata abban keresendő, hogy ebből a generációból sokan egyáltalán nem, vagy igen kevés ideig részesültek német nyelvoktatásban, német szaktárgyi, például matematika oktatásban pedig egyáltalán nem. A matematikai műveletek, valamint a számolás így magyarul „rögzültek” náluk, mint ahogy erre a *tes ham-me net taitsch gelernt* (ezt nem tanultuk németül) magyarázó megjegyzés is utal. Magukban csak ketten imádkoznak mindig németül, ezzel szemben tizennégyen mindig magyarul. Ebben az is szerepet játszik, hogy a kutatás idején havonta csak egyszer volt német nyelvű mise – mint már említettük, a faluban szolgáló pap nem tudott németül –, erre utal egy megkérdezett: *i hob-s velernt* (elfelejtettem [az imák szövegét németül, E. M.]).

Az álmodás nyelve, noha csak németül senki sem álmodik, a középső generációnál is nagyrészt személyektől, témáktól, helyszínektől, szituációktól és a nappali nyelvkörnyezettől függ, de az idős korosztállyal összevetve új elemeket is tartalmaz. Németül a következő esetekben álmodnak a megkérdezettek: *Wenn ich von den Großeltern, den Eltern oder von der Kindheit träume* (Ha a nagyszülőkről, szülőkről vagy gyerekkoromról álmodok); *Wenn ich von Deutschland zurückkomme oder wenn deutsche Gäste da sind, oder wenn ich mehr deutsche Serien im Fernsehen geschaut hab* (Ha hazajöttem Németországból, vagy ha német vendégeink vannak, vagy ha több német sorozatot néztem a TV-ben); *Wenn ich in Deutschland bin*. (Ha Németországban vagyok). Egy női válaszoló esetében pedig a valamikori NDK-ban végezett egyetemi tanulmányok is szerepet játszanak: *Wenn ich von der DDR, oder diesen Zeiten träume* (Ha az NDK-ról, vagy az ott eltöltött időről álmodok). A csendes imádkozás domináns nyelve épp úgy, mint a számolásé a magyar. A korcsoport egy része vagy nem tanult németül imádkozni, vagy először magyarul tanult. Ugyanez érvényes a számolásra is, ami a megkérdezetteknel szinte kizárólag magyar nyelven rögzült. Egy 1944-es születésű férfi példának nagybátyját hozta fel, aki főtanácsosként évtizedek óta Németországban él, de számolni még mindig kizárólag magyarul szokott. Németül való számolás elsősorban azoknál figyelhető meg alkalmanként, akik vállalkozóként, vagy zenészként kapcsolatban állnak a német nyelvterülettel, bár náluk is csak bizonyos megszorításokkal: *Gedanklich ungarisch* (Gondolatban magyarul); *Wenn-s schnell gehen soll, dann ungarisch* (Ha gyorsan kell, hogy menjen, akkor magyarul). A káromkodás, szitkozódás szintén kizárólag, vagy túlnyomó részt magyarul történik, a német nyelvet részben preferáló

³⁵ Vö. többek között Bellmann (1973: 39); Erb (2012).

válaszkategóriák százalékos aránya alacsonyabb, mint az idős korosztálynál. Az indokok azonban hasonlóak: *Deutsch kann man ja nicht fluchen, die sind so soft* (Hiszen németül nem lehet káromkodni, azok [a káromkodások, E. M.] olyan enyhék); *Wenn ich sehr böse bin, dann fluche ich ungarisch* (Ha nagyon mérges vagyok, akkor magyarul káromkodok); *Zu Hause fluche ich deutsch, nicht zu Hause ungarisch, die deutschen sind nicht so stark* (Otthon németül káromkodok, azon kívül magyarul, a német káromkodások nem olyan erősek).

A fiataloknál ezt a kérdéscsoportot is a magyar nyelv uralja, a német nyelv két esetben jut nagyobb szerephez: a számolásnál és a káromkodásoknál. Németül és magyarul itt is azok a megkérdezettek számolnak (3 fő), akiknek vállalkozóként gazdasági kapcsolataik vannak a német nyelvterülettel: *Wenn der Partner ein Deutscher ist, dann deutsch* (Ha a partner német, akkor németül); *In Deutschland deutsch, in Ungarn ungarisch, kein Problem* (Németországban németül, Magyarországon magyarul, nem probléma), valamint azoknál, akik német cégnél dolgoznak. Az, hogy ez a korosztály gyakrabban szitkozódik németül, mint a sokkal magabiztosabb nyelvtudással rendelkező idős generáció, csak előszörre tűnik ellentmondásnak. A fiatalok nyelvhasználata és a nyelvtudása alapján valószínűsíthető, hogy náluk – ellentétben az idős korcsoporttal –, már a nyelvjárás tölti be „a másik nyelv” szerepét, melynek egyes mondatokra, szavakra, így káromkodásokra (*Scheißdreck*) is kiterjedő alkalmasszerű használata nem nélkülözi az egzotikumot és komikumot és elsősorban intencionális és emocionális töltetet hordoz, ahogy arra többen is utaltak: *Vicces; Ha jókedvem van* [akkor németül káromkodok]. Az álmodás nyelve is dominánsan a magyar, bár vannak, akik németül is álmodnak. A családi nyelvválasztásban és nyelvhasználatban megfigyelhető generációspecifikus különbségek tekintetében szimptomatikus az a tény, hogy míg a középkorosztálynál a német nyelven való álmodás igen nagy fokban a szülőkhöz, nagyszülőkhöz és a gyerekkorhoz kötődik, addig a fiataloknál ez már egyáltalán nem játszik szerepet, e helyett olyan megkötésekkel találkozunk, mint: *Ha Németországban vagyok, akkor németül*.

2.4. Nyelvtudás

A nyelvhasználat alapvető, ha nem is kizárólagos előfeltétele a nyelvtudás. Családon belüli nyelvtudásról – az előző fejezet alapján – Tarjában is két kommunikációs eszköz, a német nyelvjárás és a magyar nyelv esetében beszélhetünk. A primer szocializációban megszerzett nyelvtudás mértéke azonban előbbi esetében sokkal meghatározóbb, mivel az alapvetően többségi nyelvi környezet miatt a hiányos német nyelvjárási kompetencia – a magyarral ellentétben – később már nem, vagy csak igen kis mértékben fejleszthető. A német standard nyelvváltozat elsősorban az 1990-es évek második felétől datálhatóan – a politikai rendszerváltozás és az 1993. évi 77. törvény³⁶ által fémjelzett pozitív változások hatására – épül be fokozatosan a hazai németek, így a tarjáni német közösség nyelvi repertoárjába is. Elsajátítása

³⁶ Az 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól.

azonban egyelőre túlnyomó részt intézményi keretek között történik, ugyanakkor az így megszerzett aktív és passzív kompetencia fejlesztésében egyre nagyobb a szerepe az anyaországokkal lehetővé vált szorosabb személyes és „virtuális” kapcsolattartásnak is.

Előbbiekben fontos szerepet játszik többek között az utazási korlátozások és a vízumkényszer megszüntetése.³⁷ A megkérdezettek 95,7%-a járt már Németországban, 87,1%-a pedig Ausztriában. Külön kérdés vonatkozott az anyaországokban eltöltött leghosszabb időre, valamint az utazások, tartózkodások céljaira is. Németországban 73%-uk 1–3 hetet tartózkodott, 6%-uk 2–6 napot, 7,5%-uk 1–2 hónapot, de 13,4%-uk két hónapnál többet. Az utazás céljait illetően első helyen a rokonlátogatás (55,1%) szerepel, de 16,3%-uk szabadságukat, nyaralásukat töltötték ott és 2%-uk a munkavégzést említette. Némileg más a válaszok megoszlása Ausztriánál, ami elsősorban a földrajzi közelségre vezethető vissza. A válaszolók 43,1%-ánál 1–3 hét volt a leghosszabb tartózkodási idő, 31,7% azok aránya, akik maximum 2–6 napot, és 6,3% azoké, akiknél ez több, mint 2 hónapot tesz ki. A legfeljebb egy napot Ausztriában töltők aránya 20,6%, amit a tartózkodás céljai között 42,2%-kal első helyen szereplő „vásárlás” magyaráz. 13,3% adta meg a kirándulást, nyaralást, 11,1% a rokonlátogatást, 4,4% pedig a munkavégzést. A búcsúhelyek látogatása, a zarándoklat itt 6,7%-ot tesz ki, ez a németországi tartózkodásnál is szerepel, de ott csak 2%-kal. A személyes kapcsolatoknál mindenképp kiemelendők a testvértelepülések. A Hessen tartományban fekvő Staufenberggel még 1991-ben, a bajorországi Kirchberggel pedig 1999-ben írták alá az együttműködési megállapodást. Rendszeresek a kétoldalú látogatások, közös programok. A német vendégeket ilyenkor tarjáni családok szállásolják el, ami több esetben is baráti viszonyok kialakulásához vezetett. Ami a másik, fentebb „virtuális”-nak nevezett kapcsolattartást illeti, itt elsősorban a szintén az 1990-es évektől szatellit-hálózaton keresztül elérhetővé vált külföldi német nyelvű televíziós csatornákat kell megemlíteni, melyek Tarjánban is igen népszerűek. A kapcsolatok mindkét formája – amellet, hogy betekintést engednek az anyaországok politikai, gazdasági, kulturális életébe, ami szintén újdonság a rendszerváltozás előtti évtizedekhez képest, és ugyancsak igen fontos –, egyrészt pozitív hatással van a megkérdezettek standard nyelvkompetenciájára. Elsősorban és túlnyomóan a passzív nyelvtudásra, ami kumulatív módon jelentkezhethet az aktív nyelvhasználatban is. Másrészt kihat(hat)nak a nyelvjárásra is, de itt nem elsősorban a nyelvfejlesztés, hanem a dialektussal kapcsolatos negatív attitűdök, kritikai vélekedések – „hibás német”, „parashti nyelv” – megváltoztatása terén van szerepük, ami azután pozitív hatással lehet a nyelvjárás átörökítésére és használatára is. Hiszen úgy a személyes kontaktusok, mind pedig a német nyelvű TV-műsorok, programok révén megtapasztalhatják, hogy az areális nyelvváltozatok a német nyelvterületen – bár régiónként

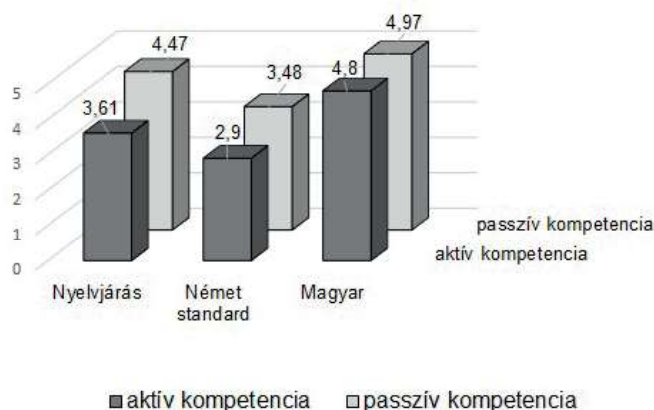
³⁷ A Németországban és Ausztriában való leghosszabb tartózkodás időtartamára és céljaira nyitott kérdések vonatkoztak, a megkérdezettek maguk fogalmazták meg a válaszokat, kategorizálásuk utólag, a feldolgozás során történt. A tartózkodás céljainál több válasz is lehetséges volt.

különböző mértékben – máig jelentős szerepet töltenek be a beszélt nyelvben és nem utolsó sorban a regionális, lokális identitás egyik meghatározó elemét is jelentik.

A nyelvelsajátítás mértéke és körülményei természetesen kihatnak a nyelvtudásra, amelynek foka nem csak a nyelvhasználatot befolyásolja, de jelzésértékű a közösségben zajló nyelvi folyamatokat illetően is. A 6. ábra az összes megkérdezett mindhárom nyelvre vonatkozó aktív és passzív, önértékelésen alapuló kompetenciaértékeit tartalmazza, melynek alapját az iskolában használatos öt fokozatú osztályozási skála jelentette. A 6. ábrában szereplő értékek így „osztályzatoknak” felelnek meg³⁸

A kapott értékek a következő megállapításokat és következtetéseket engedik meg. A passzív kompetencia mindhárom nyelv esetében magasabb, mint az aktív, ami közkeletű tapasztalat, hiszen általában jobban értünk egy nyelvet, mint amilyen mértékben használni tudjuk. Azonban szembeötlő, hogy amíg a magyar nyelvénél a különbség elenyésző, addig a két német autochton nyelvváltozat esetében egy fél, illetve majdnem egy egész osztályzatot tesz ki. Ez arra utal, hogy a megkérdezettek magyar nyelvtudása a legbiztosabb.

6. ábra

Érzése szerint milyen szinten beszéli/érti a tarjáni német nyelvjárást, a német irodalmi nyelvet és a magyart?
(k58–60) kérdésekre adott válaszok (teljes minta)

A legnagyobb bizonytalanságok ugyanakkor – a magas passzív kompetencia ellenére – a német nyelvjárás aktív használatában mutatkoznak, ami a német–magyar nyelvcsere egyik meghatározó szimptomájaként értékelendő, hiszen a nyelv hagyományozása csak annak használatával lehetséges. A családon belüli nyelvátadásra vonatkozó adatok ismeretében nem meglepő, hogy a megkérdezettek magyar nyelvtudása 4,8-as, illetve 4,97-es átlagosztályzattal a legteljesebb, mint ahogy az sem, hogy az értékek alapján második helyen álló német nyelvjárás és a többségi nyelv

³⁸ Elégtelen (1) = egyáltalán nem, elégséges (2) = nehezen, közepes (3) = többé-kevésbé, jól (4) = könnyen, jeles (5) = mindent tökéletesen.

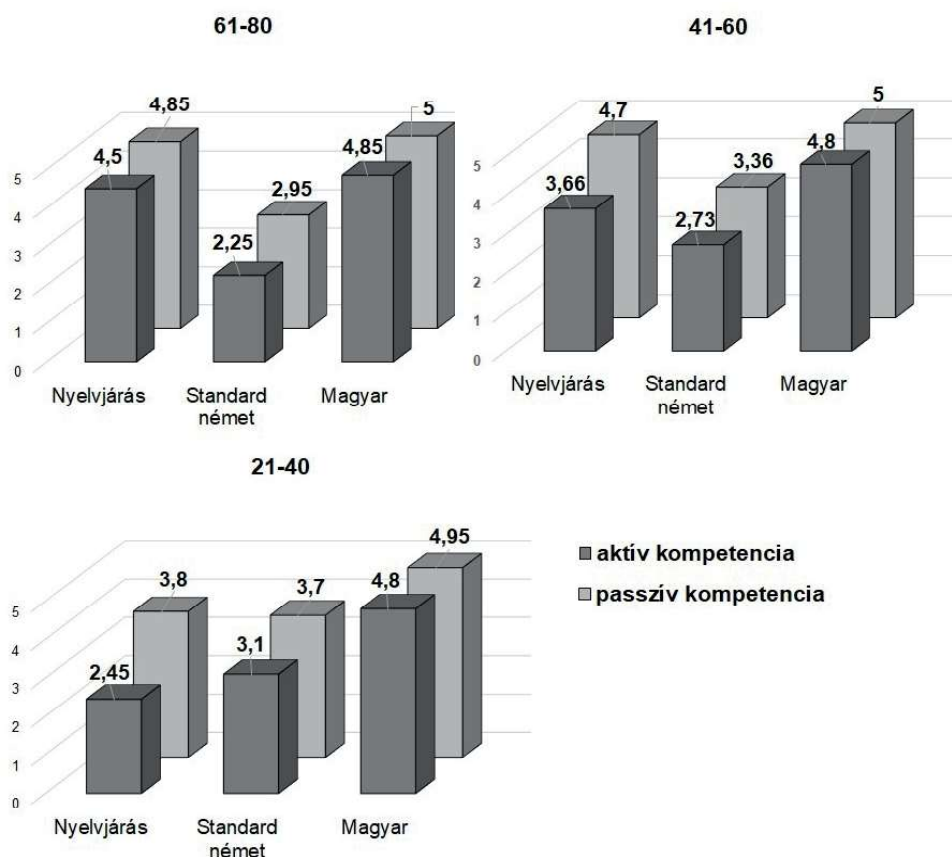
közötti diszkrepancia – bár a két nyelv értési szintjében is megnyilvánul, (0,5 jegynyi) –, az aktív nyelvhasználat terén igen nagy, több mint egy osztályzatot (1,19) tesz ki. A mögöttes okokat kutatva ismét vissza kell utalnunk az előző alfejezetre. A nemzetiségi nyelv hagyományozásának tradicionálisan első számú letéteményes a család. Az adatközlők válaszai alapján egyrészt megállapítható volt, hogy a gyermekek kizárólag a német anyanyelven történő szocializációja, ami annak tarjáni változatát jelenti, egyre csökkenő tendenciát mutat. Másrészt azonban a magyar egy nyelvű szocializáció jelentős aránya mellett a családok megközelítőleg 20%-ában, noha különböző mértékben, de mindkét nyelvet közvetítik a szülők. Ehhez társul még, hogy a nagyszülők és unokák, valamint a nagyszülők és szülők egymás közötti kommunikációjában magasabb a német nyelvjárás használati frekvenciája. A német nyelvjárás tehát, ha különböző mértékben is, de jelen van a családok kommunikációjában, így fennáll egy passzív kompetencia elsajátításának lehetősége. Ugyanakkor a német nyelvjárás átadása az előbbiekből következően gyakran nem teljes körű, azaz nem ad teljes kommunikációs magabiztosságot, ami természetesen kihat a beszélők aktív nyelvhasználatára, de annak „szinten-”, azaz karbantartására is és magyarázza az értés és a beszéd szintje közötti jelenlegi, de az idő múlásával feltételezhetően még fokozódó eltérést. Noha a német standard nyelvváltozat értékei – miután a közösség kompetenciastruktúrájába való betagozódása utolsóként történt és még folyamatban van – a legalacsonyabbak, a passzív és az aktív nyelvtudás között kisebb eltérés figyelhető meg (0,58 jegynyi), mint a német dialektus esetében.

2.4.1. Nyelvtudás és életkor

A három generáció között a nyelvátadás terén megfigyelt különbségek, valamint a kisebbségpolitikában bekövetkezett pozitív változások természetes folyamatként eltérő a korcsoportok nyelvtudásszintje is.

Ha nyelvtudásban nem is, de abban, hogy az egyes generációk hol, kitől és milyen körülmények között sajátították el a magyar nyelvet, már vannak különbségek. A 60 éven felüli korosztály primer szocializációja szinte kivétel nélkül német nyelvjárásban történt, a magyar nyelvet *uf te Strossn* (az utcán), *von dene ungrische Kiner* (a magyar gyerekektől), valamint *in te Schui* (az iskolában) tanulták meg fokozatosan. Tarján azon ritka települések közé tartozik, melyeknek már a II. világháború előtt is volt állami óvodájuk. Arról, hogy az óvodás gyerekek nyelvtudásában és nyelvhasználatában 1945 előtt milyen domináns szerepet töltött be a német nyelvjárás és ugyanakkor milyen marginálisat a magyar nyelv, az 1937-es születésű Anton Treszl személyes élményei alapján a következőket írja a faluról készült egyik monográfiájában: „Mivel a német gyerekek egy szót sem beszéltek magyarul, a legtöbbjüknek igen nehezebbé esett a beszokás (...). A német gyerekek számbeli fölényben voltak, ezért egymás közt is leginkább saját anyanyelvüket használták. Mikor aztán – a református magyar gyerekektől elválasztva – beiskolázták őket, akkor kezdődtek el csak az igazi problémák a magyar nyelvvel, mivel az óvodában egy-két

gyerekmondóknak kívül nem sok maradt meg” (Treszl 1996: 79). Egyébként arra is akadt példa, hogy tarjáni szülők a magyar tanítási nyelvű református iskolába írták gyerekeiket, épp azért, hogy megtanulják az államnyelvet.

7. ábra

Érzése szerint milyen szinten beszéli/érti a tarjáni német nyelvjárást, a német irodalmi nyelvet és a magyart?

(k58–k60) kérdésekre adott válaszok korcsoportos megoszlása

A középső generáció már egészen más válaszokat adott arra a kérdésre, hogy „Hol tanult meg magyarul?”, „Hol tanult meg németül?”. A 41 és 60 év közötti adatközlők túlnyomó többsége már otthon, családi körben sajátította el a magyar nyelvet, a primer nyelvi szocializáció ugyanakkor gyakran két nyelven, nyelvjárásban és magyar nyelven folyt, bár a családok mindennapjaiban is még jelentős a nyelvjárás használata. A fiatal adatközlők, pedig már kivétel nélkül otthonról hozzák a magyar nyelvet.

A 7. ábra jól jelzi, hogy német nyelvjárástudás egyenes, míg a német standardnyelvtudás fordított arányban áll az életkorral. A 61 év felettiek aktív német nyelvjárástudásukat 4,5-re, a passzívat 4,85-re értékelték, a középgeneráció „átlagosztályzata” 4,7, illetve 3,66, a fiataloké pedig 3,8, illetve 2,45. Tarjában is az idős korcsoport beszéli a legjobban a német nyelvjárást, itt is ők a „nyelvjárásgeneráció” (*Dialektgeneration*). Az általuk beszélt német nyelvváltozatot – a két másik korcsoport vonatkozó értékeinek ismeretében – itt is nevezhetjük *anyanyelv* helyett *nagyanyanyelvnek* (*Großmuttersprache*). A német nyelvjárástudásnak életkorral való graduális csökkenése mellett a grafikonokból az is kitűnik, hogy az aktív és a passzív német nyelvjárási kompetencia közötti értékkülönbségek ($0,35 < 1,04 < 1,35$) az idős korosztálytól a fiatal felé növekszenek, ami a német dialektusnak a közösség nyelvi jövőjében betöltött szerepével kapcsolatban aggodalomra ad okot. Ezt jelezte már azonban az is, hogy korcsoport primer szocializációjában és családi, illetve, még inkább családon kívüli nyelvválasztásában is jelentősen alulreprezentált a német nyelvjárást. Német nyelvtudásuk jobbára az értési szintre korlátozódik és noha ott – összevetve az aktív kompetencia értékeivel – meglepően magas (3,8), ugyanakkor egy 2,45-ös átlagot kitevő aktív nyelvtudás bizonyára kevésbé motiválja a korcsoportot a német dialektus irányába ható nyelvválasztásra.

A másik autochton nyelvváltozat tekintetében éppen fordított a helyzet: az idős korosztály német standardnyelvi kompetenciája a legalacsonyabb (2,25; 2,95). Többben közülük egyáltalán nem, vagy csak nagyon kevés ideig tanultak németet az iskolában, így sokuknál hiányos a németül való írás tudás, alfabetizációjuk túlnyomó részt magyar nyelven történt. Bizonytalan német nyelvtudásukat jól jellemzik a következő kommentárok is: *következtetni tudok; Mir kenne koan Brief stark zamstelle' uf Taittsch* (Nemigen tudnánk egy levelet [standard, E. M.] német nyelven összeállítani). Ugyanakkor ennél a korcsoportnál az értési kompetencia fejlesztésében komoly szerep jut a külföldi német nyelvű televíziós műsoroknak. Bár ezek között előnyben részesítik a német nyelvjárást-színházi közvetítéseket, a nyelvjárástban forgatott tévé sorozatokat³⁹ és a népzenei műsorokat – a dalszövegek szép számmal itt is német dialektusban íródnak –, de néznek többek között filmeket, ismeretterjesztő műsorokat is, értési kompetenciájuk kiépülése a beszélt német köznyelv terén jelentkezik. Egyedül a híradónál emelték ki többben, hogy nyelvileg nehéznek tartják. Arra is többben kitértek, hogy az elején értési nehézségeik is voltak, ezek azonban az idő folyamán csökkentek, illetve megszűntek.

³⁹ A külföldi, német nyelven sugárzó tévé-csatornák műsorstruktúrájában az 1990-es évek közepétől fontos szerepet tölthettek be ezek a műsorok, nem utolsósorban, mert magas nézőszámot produkáltak. A nyelvjárási színházak közül igen sokan említették a Peter Steiners Theaterstadl nevű társulatot, akiknek repertoárját vidéki, falusi helyszíneken játszó vígjátékok teszik ki. Ugyanők jegyzik a Zum Stanglwirt című sorozatot is. Mivel bajor nyelvjárástban játszanak és a tarjáni dialektus is bajor, értési nehézségek nincsenek, amit ki is emeltek a megkérdezettek. A „nyelvi otthonosság” érzetén kívül ezek a műsorok áttételesen azonban azt is jelzik, hogy a dialektus igenis lehet a nyilvánosság nyelve is, mi több: médiaképes, ezáltal emelhetik a hazai német nyelvjárástok presztízsét és a velük kapcsolatos negatív attitűdök („hibás, helytelen német”, „parasztí nyelv”, lásd fent is) ellenébe hathatnak, így növelve a használatukra irányuló beszélői aktivitást (Vö. Knip–Erb 1995).

Noha a fiatalok bírják a legmagasabb szinten a standard a nyelvváltozatot, a 3,1-es osztályzat azt jelzi, hogy aktív nyelvtudásuk még fejlesztésre szorul.⁴⁰ Többségükben ebből a korcsoportból kerültek ki azok, akik a németül feltett kérdésekre részben vagy kizárólag magyar nyelven válaszoltak.

A középgeneráció, melyről eddig csak áttételesen esett szó „összekötő” tagként itt is középen helyezkedik el. Német nyelvjárástudása jobb és teljesebb is, mint a korban utána következő, de alacsonyabb és bizonytalanabb, mint az előző korcsoporté. Német standardnyelvi kompetenciája a szülők korosztályához képest emelkedést mutat, de nem éri el a 21–40 évesek szintjét. A 41–60 éves korcsoportból – születési évük függvényében – már többen, de távolról sem mindenki részesült német nyelvoktatásban, hiszen az csak az 1950-es évek második felében kezdődött meg Tarjánban. Klinger Lőrincné, az általános iskola későbbi igazgatónöje, egy 2004-ben megjelent cikkében a következőképp emlékszik erre: „Az 1957/58-as tanévben megkezdődött a németoktatás, aminek nagyon örültem. Ez ismét a kíváncsiság is volt, mert édesanyám azt mondta, hogy ott egy másik németet fogunk tanulni, mint amit otthon beszélünk”⁴¹ (Klinger 2004: 85). Az idézetben nem csak az évszám fontos, hanem az édesanya szavai is, amik egyrészt jól jelzik, hogy a családban a nyelvvalasztás még kategorikusan a német dialektusra irányult. Másrészt mindenképp kiemelendő a standard nyelvváltozat „másik német”-ként való megnevezése, azaz a két nyelvváltozat tudatos megkülönböztetése, valamint a gyakran, főként idősektől hallható megfogalmazással ellentétben („Én nem tudok németül, csak svábul”) a nyelvjárás német nyelvhez sorolása. Több szempontból is tanulságos egy női válaszoló ennek kapcsán elmesélt tapasztalata. Azok közé tartozik, akik a német nyelvjárást még anyanyelvi szinten, a standard nyelvváltozatot viszont csak igen kevésbé beszélte. Az 1990-es évek elején több falubelivel Bécsben voltak bevásárolni. A többiek, noha szintén nem túl magas szinten beszéltek a standard nyelvváltozatot, megpróbálták ebbéli tudásukat jól, rosszul aktiválni (*kínlódta a hochdeutschesal*), ő viszont a tarjáni nyelvjárást használta az eladókkal. Mint mondta, őt sokkal jobban megértették, oly annyira, hogy már csak vele akartak beszélni. Megjegyezte még, hogy mindent megértett, mivel *Bécsben is úgy beszélnek, mint mi otthon*. Ez a történet rávilágít többek között arra is, hogy tapasztalat híján mennyire alulinformáltak – és nem csak a tarjániak – a regionális nyelvvaltozatok szerepéről a zárt német nyelvterületen, és hogy a dialektusok nem a standardvaltozat „hibás” megjelenési formái. A középgeneráció kompetenciaértékeit (aktív 2,73, passzív 3,36) azonban egy függő változó némileg relativizálja. Csak ennél a korcsoportnál szerepeltek a mintában felsőfokú végzettségűek, összesen tíz fő, a két nem között arányos megoszlásban. Ők részben

⁴⁰ A fiatal korcsoport viszonylag alacsony standard nyelvtudásra vonatkozó értékei annyiban kiegészítésre szorulnak, hogy ebben a generációban csak általános és középiskolai végzettségűek szerepeltek a mintában. Személyes, bár vizsgálaton kívüli tapasztalom szerint azonban a felsőfokú végzettségűek közül többen igen jól beszélnek, azaz egy háromfokozatú képzettségi szint érvényesítése esetén a kompetencia értékek magasabbak lennének.

⁴¹ Magyar fordítás: Erb Maria.

egyetemi és főiskolai tanulmányaik alatt is részesültek német nyelvoktatásban. Aktív és passzív tudásuk értékei egyaránt 3,7-et tesznek ki, így némileg felvitték korosztályuk átlagát.

A magyar nyelvi kompetencia vonatkozásában ugyanakkor nem csak elenyészőek a különbségek az egyes korosztályok között, de az értékek – még a német nyelvjárásban szocializált idős generációnál is – a legmagasabbak. Sőt, a két másik korcsoporttal összevetve is, ami az eddigiek alapján szokatlannak tűnhet. Az ellentmondás azonban csak látszólagos, feloldásában ismét csak a megkérdezettek magyarázatai, kiegészítései segítenek. Az idős korcsoportból többen úgy érveltek: *Mindent megérték magyarul, ami nekem kell és mindent el is tudok mondani, amit akarok.* Az aktív munkából való kilépés, a nyugdíjas kor általában az interakciós partnerek, a kommunikációs rádiusz csökkenésével, a nyelvhasználati szinterek szűkülésével jár együtt – előbbi megfogalmazás is túlnyomó részt erre vezethető vissza. A két másik korcsoport egyes tagjai kritikussabbak voltak magukkal. Többen először jelesre értékelték a nyelvtudásukat, hogy utána módosítsanak. Mint mondták, kiválóan tudnak magyarul, a hétköznapiakban nagyon jól elboldogulnak, de mégis vannak néha újságokban olyan, gazdasági, politikai tartalmú cikkek, de akár ilyen tartalmú tévéműsorok is, melyekben „bizonyos kifejezések, szakszavak” gondot okoznak nekik. Szerintük ezek megértése is hozzá tartozna egy jelesre értékelt nyelvtudáshoz.

A három korcsoport nyelvi repertoárját bár ugyanazok a nyelvek alkotják, de a vonatkozó, elsősorban aktív nyelvtudás szintjei a két német változatnál jelentősen eltérnek egymástól, ami a különböző generációk egymással folytatott nyelvi interakcióiban egyrészt a már említett nyelvileg aszimmetrikus kommunikációhoz vezet. Másrészt – mivel magyar nyelvtudásban nincs köztük különbség – az államnyelv igen gyakran a *tertium comparationis* szerepét tölti be. Ezt fogalmazta meg egy a középső generációba tartozó női megkérdezett: *Én nem tudok olyan jó svábul, mint anyám, ő meg nem tud hochdeutschul, így gyakran magyarra váltunk.*

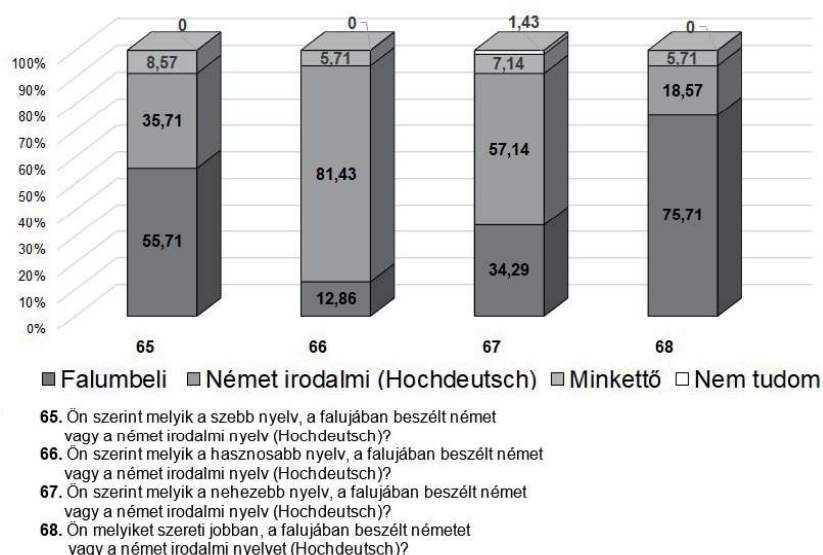
2.5. Nyelvi attitűdök

A nyelvi attitűdök viszonylag későn, az 1960-as évektől kezdve nyernek polgárjogot az eladdig szinte kizárólag az objektív nyelvi adatokra korlátozódó nyelvészeti kutatásokban. Ugyanakkor – mint azt azóta számtalan vizsgálat bizonyítja – e sokáig tudománytalanak és spekulatívnak tartott szekunder és terciér reakciók jelentős szerepet játszanak többek között a nyelvhasználatban, a nyelvmegtartásban, illetve a nyelvvesztésben, a nyelvi konfliktusokban, valamint a nyelvi változásokban is, hogy csak a legfontosabbakat említsük. Nyelvek, nyelvváltozatok – „ingroup” és/vagy „outgroup” általi – pozitív megítélése a nyelvmegtartás, a hozzájuk kapcsolódó negatív vélemények viszont a nyelvvisszaszorulás, nyelvvesztés, nyelvcsere irányába hatnak. Noha az attitűdök a szubjektív adatok kategóriájába tartoznak, távolról sem légből kapottak és esetlegesek – mögöttük személyes tapasztalatok húzódnak meg –, hanem meghatározó és meghatározható, objektív, nyelven kívüli és nyelvi okokra – gyakran azok összjátékára – vezethetők vissza, illetve azok lenyomatai.

A kutatásban résztvevőktől a hazai német közösségek nyelvi repertoárját alkotó három nyelv négy kritérium⁴² alapján történő összehasonlító értékelését kértük. Egyrészt a két autochton német nyelvváltozat egymással, másrészt a magyar nyelvet a némettel összevetve.

2.5.1. A tarjáni német nyelvjárás és a német standard nyelvváltozat összevetése

A két autochton nyelvváltozat közül a német nyelvjárást az összes megkérdezett 55,7%-a szebbnek tartja, sőt 75,7%-a jobban kedveli is, mint a standard nyelvváltozatot, melynek vonatkozó értékei csak 35,7%-ot, illetve 18,6%-ot tesznek ki. A nehézségi fok (57,2% vs. 34,4%) és különösen a hasznosság (81,4% vs. 12,9%) tekintetében azonban épp ellentétesek a preferenciák (lásd 8. ábra).

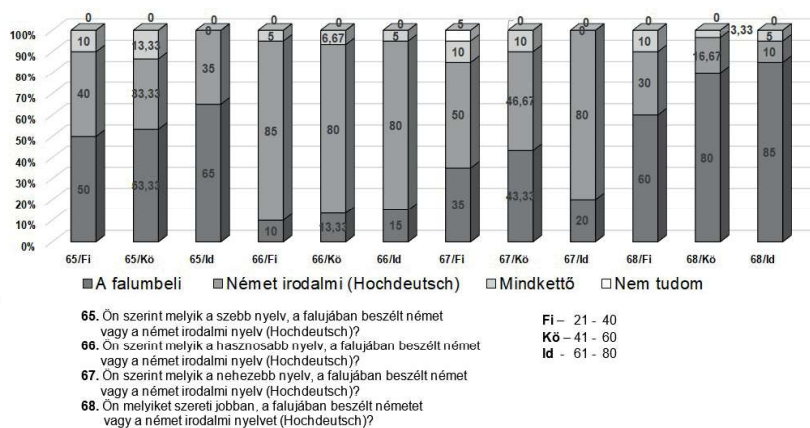
8. ábra

A német nyelvjárással és a standard nyelvváltozattal kapcsolatos attitűdök (k65–k68) százalékos megoszlásban (teljes minta)

A k65. és k68. kérdésre adott válaszok azt mutatják, hogy a német nyelvjárás iránti érzelmi kötődések fellazultak ugyan, de még mindig igen meghatározóak, a standard nyelvváltozat kétségtelen előnyei ugyanakkor hasznosság tekintetében minden pozitív érzelmi viszonyulást felülírni látszanak (lásd 9. ábra). A két német változat nehézségi fokának megítélésében – teljes mintáról lévén szó – egyrészt jól tükröződik, hogy az emelkedettebb változat beépülése a tarjáni közösség kommunikációs profiljába viszonylag új jelenség, a német nyelvjárást nehezebbnek tartó 34,3%-os adatközlői arányban pedig a vonatkozó nyelvtudás csökkenése mutatkozik meg. Ezek alapján a válaszolók attitűdje a német dialektus irányába emocionális-affektív, míg a német

⁴² A kérdések a következők voltak: Ön szerint melyik szebb/hasznosabb/nehezebb nyelv, illetve melyik nyelvet szereti jobban (k65–k68).

standardváltozat megítélése az utolsó, a „nyelvi piacon” való értékesíthetőség szempontja alapján egyértelműen instrumentális.

9. ábra

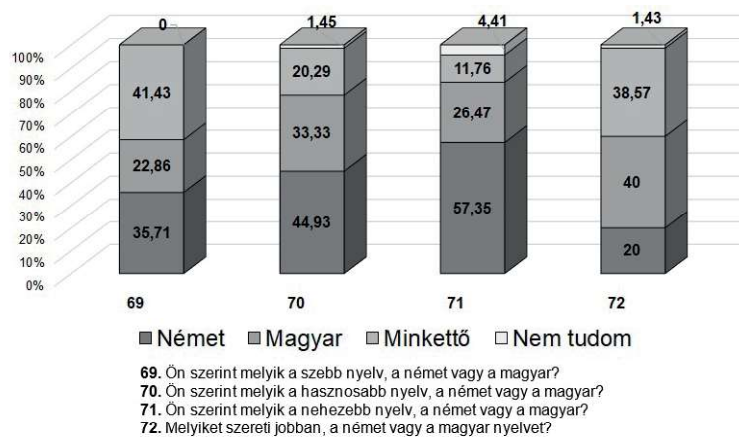
A német nyelvjárással és a standard nyelvváltozattal kapcsolatos attitűdök (k65–k68) korcsoportonként százalékos megoszlásban

Differenciáltabb, ezáltal pontosabb képet itt is a legfontosabb szociális változó, az életkor ad, hiszen a három generáció nyelvbiográfiája, nyelvhasználata és nyelvtudása jelentősen eltér egymástól, ami a két német nyelvváltozattal kapcsolatos szubjektív megítéléseket is befolyásolja. Az egyes korcsoportoknak a két német változattal kapcsolatos attitűdjei három kritérium esetében térnek el jelentősebben egymástól. Az idős generáció tagjai közül preferálják szépség (65%) és emocionális kötődés szempontjából (85%) legtöbbször a nyelvjárást, ugyanakkor – igen bizonytalan standard és biztos nyelvjárástudásukból következően –, közülük ítélik legtöbbször (80%) nehezebbnek az emelkedettebb változatot és legkevésbé a német dialektust (20%). A középkorosztály már jóval kevésbé tartja nehéznek a standardváltozatot (46,7%) és valamivel jobban kedveli azt, mint az idősebb korosztály (16,7% vs. 10%). Noha közülük – bizonytalanabb német nyelvjárási kompetenciájuk okán – már 23,3%-kal többen (43,3%) vélik nehéznek a német dialektust, ez a tény nem látszik befolyásolni az ahhoz való érzelmi kötődést, melynek értékei csak 5%-kal tesznek ki kevesebbet, mint az idős korcsoportnál (80% vs. 85%). A 21–40 év közötti korosztálynál a legáltalánosabb a német nyelvjárást (60%) és legmagasabb (30%) a standardváltozatot jobban kedvelők százalékos aránya. Bár az összes korcsoport közül itt voksolnak szépség tekintetében legtöbbször (40%) a standardváltozatra, a német dialektus vonatkozó értékei ezt 10%-kal meghaladják (50%). A nehézségi fok tekintetében értékeik, ha nem is egyeznek meg teljesen, de arányaiban igen hasonlóak a középgeneráció értékeihez: 35% a német dialektust, 50% a standardváltozatot tarja nehezebbnek. Amely kérdésben azonban egyetértenek a generációk, az a standardváltozat hasznossága a német nyelvjárással szemben (fiatal: 85%; közép- és idős generáció: 80–80%).

2.5.2. A német és a magyar nyelv összevetése

Más opciós megoszlásokat mutatnak a válaszok a magyar és a német nyelv viszonylatában. Szembeötlő, de nemzetiségről lévén szó ugyanakkor érthető is, hogy a mindkét nyelvet egyformán preferáló válaszok itt sokkal nagyobb százalékban jelentkeznek. Noha a németet 12,8%-kal többen tartják szépnek, mint a magyart, az adatközlők 41,4%-a nem tesz különbséget a két nyelv között. Hasznosság tekintetében – a „mindkettő” opció 20,4%-os aránya mellett – 11,6% az eltérés a német nyelv javára (lásd 11. ábra).

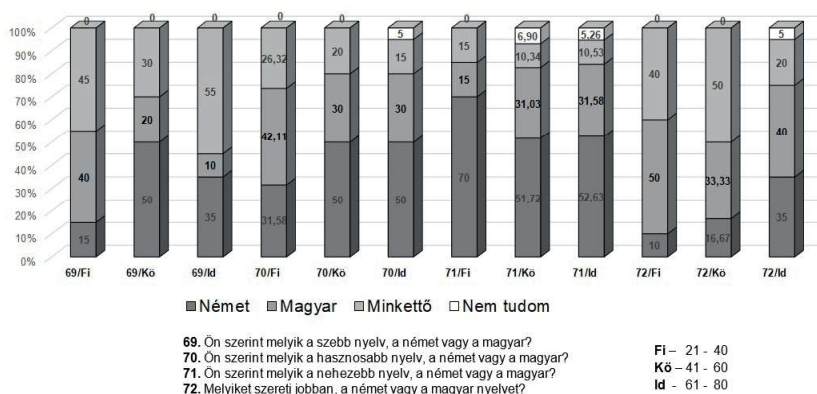
10. ábra

A német és a magyar nyelvvel kapcsolatos attitűdök
(k69–k72) százalékos megoszlásban (teljes minta)

Ehhez a kérdéshez gyakran fűztek kommentárokat az adatközlők. Voltak, akik nemzetközi konvertálhatósága miatt voksoltak a német nyelvre – *Magyarországon a magyar, azon kívül a német* –, de voltak olyanok is, akik azzal érveltek: *Mert Magyarországon élünk, így nekünk a magyar a hasznosabb*. Nehézségi fokukat illetően tér el a legjobban – 30,9%-kal – a két nyelv megítélése, összefüggéseket mutatva a nyelvtudással, ami döntő szerepet játszott az utolsó kérdésre adott válaszokban is. A magyar nyelvet kétszer annyian szeretik jobban, mint a németet, mert – mint azt sokan elmondták – magasabb szinten beszélik. A két nyelv között dönteni nem tudók aránya azonban itt is jelentős, 38,6%. Szép számmal voltak olyanok is, akik azért tartják a magyart szebbnek, hasznosabbnak, illetve azért szeretik inkább, mert ezt a nyelvet beszélik a legjobban és a legtöbbet.

A német és a magyar nyelv párhuzamba állításánál az idős és a középső korosztály értékei két esetben is nagyfokú egybeesést mutatnak, míg a fiataloké jelentősebb mértékben – felfelé, illetve lefelé – eltér ezektől. A német nyelvet a két idősebb korosztályból egyformán 50–50%-ék tartotta hasznosabbnak, valamint nehezebbnek, mint a magyart, az indoklások között többször szerepel az iskolai németoktatás hiánya, valamint ezzel összefüggésben az alacsony nyelvi kompetencia. *Deutsch ist*

schwerer für mich, weil ich's net gelernt hab (Nekem a német a nehezebb, mert azt nem tanultam); *Nekem a német* [nehezebb, E. M.], *mert magyarul tudok*. A fiatalok közül ezzel szemben 80% véli úgy, hogy a német nehézségi foka nagyobb, hasznosabbnak viszont 42,1%-uk a magyart vélte. A fiatalok a másik két (k69 és k72) kérdésben is a magyar nyelvet részesítették előnyben, szebbnek tartják (k69, 40%; német: 15%) és jobban is szeretik, mint a németet (k72, 50%, német: 40%). Az időseknél a két nyelv szeretete kiegyenlítettnek mondható (1 válaszoló a különbség a magyar javára), de a három korosztályt összevetve ők szeretik legjobban a német nyelvet (35%, középkorosztály: 16,7%, fiatalok: 10%). A 41–60 év közöttiek fele a németet tartja szebbnek, az idős korcsoportnál itt kimagaslóan magas azok aránya (55%), akik a két nyelvet ilyen szempontból nem különböztetik meg (lásd 11. ábra).

11. ábra

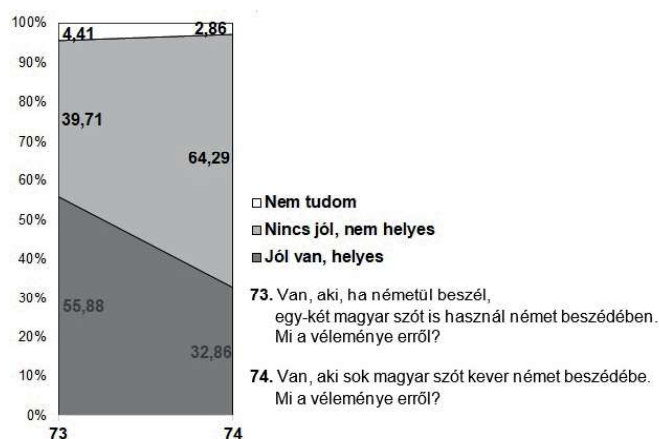
A német és a magyar nyelvvel kapcsolatos attitűdök (k69–k72) százalékos megoszlásban korcsoportonként

2.5.3. Kódkeveréssel kapcsolatos vélekedések

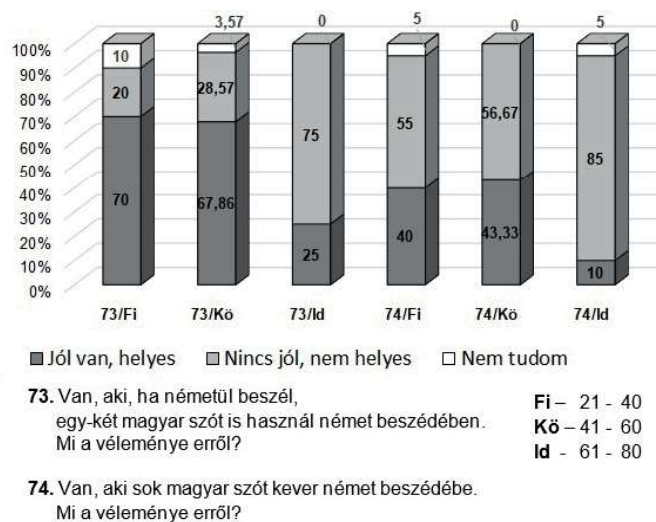
Ahogy arra már kitértünk, a kódváltás, kódkeverés, az eseti, ad hoc, egyszavas kölcsönzések azok a kontaktusjelenségek, amelyek a hazai németek nyelvjáráshasználatára 1945 előtt nem, az utána következő évtizedekben egyre fokozódóbb intenzitással, egy ideje pedig nagymértékben jellemzők. A vizsgálatban két kérdés vonatkozott az ezzel kapcsolatos attitűdökre (lásd 12. ábra).

A német nyelvjárás és a magyar nyelv különböző mértékű keverése a megkérdezettek szerint is ma már általános jelenség. Erre utal az ezt helyeslő válaszok magas aránya. Az egy-két szavas magyar lexikális inzerteket megközelítőleg 56% helyesli, 40% szerint ez nincs jól, 4,4% pedig nem tudta megítélni. Mások a megoszlások, ha valaki nagyon sok magyar szót kever német beszédébe: 23%-kal csökken a helyeslők aránya (32,86%) és megközelítőleg 25%-kal növekszik az ezt ellenzők aránya is (64,29%), melyek azonban még mindig jelentős elfogadásról tanúskodnak (lásd 12. ábra). Itt is érdemes az egyes korcsoportok válaszait külön is megvizsgálni, hiszen nyelvtudás és nyelvhasználat szempontjából jelentősen eltérnek egymástól, ugyanakkor mindkettő jelentős befolyással van a kódkeverés megítélésére.

A kódkeveréssel legkevésbé az az idős generáció ért egyet, melynek német nyelvjárástudása a legmagasabb, és amely a német dialektust a leggyakrabban is használja. 25%-uk helyesli csak, 75%-uk pedig ellenzi az akár csak egy-két szavas magyar betoldásokat, a sok szó belekeverését pedig már 85%-uk ellenzi (lásd 13. ábra). A középső és a fiatal korcsoport válaszai úgy a kismértékű (67,86%, 70%), mind pedig a jelentős kódkeverés (43,3%, 40%) elfogadását illetően sem mutatnak szignifikáns eltéréseket és jóval elfogadóbbak ebben, mint az idős generáció.

12. ábra
Kódkeveréssel kapcsolatos attitűdök (k73–k74) (teljes minta).

13. ábra
Kódkeveréssel kapcsolatos attitűdök (k73–k74) korcsoportonként, százalékosan

Ez a két kérdés is azok közé tartozott, amelyekhez a megkérdezettek számos megjegyzést, véleményt fűztek. Egyrészt életkortól függetlenül foglalkoztatta őket a téma, másrészt azonban az egyes generációk – az őket összekötő, nagymértékben azonos tapasztalataik okán – egymástól eltérően reflektáltak a kódkeverés jelenségére.

Alapvető a különbség a korcsoportok között a két nyelv státusza tekintetében. Míg az idős, de részben a középső korcsoport egyes tagjai „kevert nyelvű” beszédének legtöbbször a német nyelvjárás a bázisnyelve és ebbe vegyítenek magyar elemeket, addig a fiataloknál ez pont fordítva van, a magyar nyelv adja a grammatikai (szintaktikai morfológiai) struktúrát, amibe német nyelvjárás elemeket integrálnak, bár távolról sem olyan gyakran, mint a két idősebb korcsoport. Ez természetesen egyértelműen összefügg a német nyelvjárás kompetencia jelentősen eltérő mértékével. A fiatalok elsősorban koloritként, hangulati elemként használják a német dialektus elemeit, sőt, viccesnek is tartják: *Dadurch bekommt die Sprache eine andere Laune* (Ezáltal más lesz a nyelv hangulata). A német nyelvjárás ad hoc-integrátumok náluk gyakran az etnoreáliák kategóriájába sorolható tarjáni ételnevek (*Topfestrüul* ’túrós rétes’), rutin-formulák, köszönési formák (*Kris ti* ’üdvözöllek’), vagy kötött szófordulatok ([Na, E. M.], *schee scha-mer aus* ([Na], jól nézünk ki).

A legtöbb reflexió attól az idős és a középső korcsoporttól érkezett, aki a legtöbbet praktizálja a kódkeverést és kódváltást. Az egyik 70 év feletti nő megkérdezett a kérdés hallatán azonnal úgy reagált: *De hát hiszen másképp nem is tudunk* [beszélni, E. M.]! A vélemények azonban eltértek egymástól. Voltak, akik pragmatikusan úgy fogalmaztak: *Hauptsach’, man kann sich verständige’* (A fő dolog az, hogy az ember meg tudja érteni magát). Gyakori volt az időseknél a többes szám harmadik személyű névmás (*sie* ’ők’) használata: *Viel besser, wenn sie so schwäbisch sprechen, als wenn gar nicht* (Még mindig sokkal jobb, ha így beszélnek svábul, mintha egyáltalán nem), többnyire a fiatal generációt értve alatta. A nyelvkeverés okaira igen sok megjegyzés érkezett. Ezek túlnyomó része a német dialektus alacsony modernizációs fokából adódó nominációs hiányosságokban látja a magyarázatot: *Vannak tárgyak, fogalmak, amiket az ember németül nem tud mondani; Die modernen Ausdrücke gibt-s nur ungarisch* (A modern kifejezések csak a magyarban vannak meg); *Neuwörter gibt-s nicht* (Új szava(in)k nincsenek); *A szókincsünk nagyon szegény a sváb nyelvben; A mi nyelvünk nem rendes nyelv.; Es gibt Dinge, Begriffe, die man auf Schwöowisch nicht sagen kann* (Vannak dolgok, fogalmak, amiket svábul nem lehet mondani); *Der Wortschatz des Dialektes hat sich nicht entwickelt* (A nyelvjárás szókincse nem fejlődött); *Schwöowisch ist zurückgeblieben* (A sváb nyelv [= a nyelvjárás, E. M.] elmaradott). És végül egy középgenerációs férfi megfogalmazása: *Was du von der Oma gelernt hast, damit kann man heute nichts mehr anfangen* (Azzal [a nyelvvél, E. M.] amit a nagymamától tanultál, ma már semmit sem lehet kezdeni). Ő egyébként ebben látja a német nyelvjárás visszaszorulásának egyik fő okát is.

Sokan hozták összefüggésbe a kódkeverést azzal is, hogy a német dialektus a nyelvhasználatban egyre kisebb szerepet tölt be, minek következtében kopik a nyelvtudás: *felejtjük a nyelvet; Das Deutsche vergessen sie*” (Elfelejtik a németet); *Wenig Übung haben sie* (Kevés a gyakorlatuk benne [a német nyelvben, E. M.]; *Mehr ungarisch wird gesprochen* (Több a magyar beszéd); Ezen kívül szerepet játszik még benne szerintük a pillanatnyi indiszponáltság (*wenn es einem schwowisch gerade nicht einfällt* (Ha az embernek nem jut hirtelen eszébe svábul), „*Das Wort find't-me kschwind net schwowisch* (ha az ember hirtelen nem „találja” a szót svábul).

A kódkeverésnek azonban vannak ellenzői is, ha nem is olyan számosan: *Schlechte Angewohnheit, sie kennen diese Wörter auch tarianerisch* (Ez csak rossz szokás, ők ezeket a szavakat a tarjáni nyelvjárásban is ismerik). És volt olyan is, aki kategórikusan foglalt állást és kijelentette: *Sie sollen entweder Ungarisch sprachen oder Deutsch* (Vagy magyarul, vagy németül beszéljenek).

És hadd álljon itt még egy szempont. Többen is megjegyezték a kódkeverésben követni valót nem találók közül: *Wir sind doch in Ungarn, ein jeder versteht-s* (Hát, hiszen Magyarországon vagyunk, mindenki megérti). Igen, mindazok, akik mindkét „bemeneti” nyelvet bírják és tegyük hozzá, ennek a kreativitást igénylő, néha meghökkenítő konstrukcióktól sem mentes pidzsinizációnak a „szabályrendszerét” is ismerik. Egyetlen, a középső korcsoportba tartozó férfi jegyezte csak meg ellenérvként: *Die Verstehbarkeit für Ausländer ist dann nicht mehr da*. (A külföldiek emiatt majd nem tudnak megérteni minket).

2.6. Etnikai identitás és anyanyelv

Etnikai identitás és anyanyelv, bár egymással több szálon összefüggő viszonyrendszer alkotnak, de nem szükségszerűen kategorikus és kölcsönös feltételei egymásnak. Noha a rendszeres, tíz évente megtartott hazai népszámlálások a dualizmus korára nyúlnak vissza, 1920-ig csak az anyanyelvre vonatkozó kérdést tartalmaztak.

Az 1930-as census volt az első, amely e mellett a nemzetiségre is rákérdezett és ez által lehetővé tette az anyanyelvre és a nemzetiségre vonatkozó önbevallások nominális összehasonlítását is.⁴³ Megállapítható, hogy az összes hazai népcsoportnál – a romák kivételével – magasabb az anyanyelvi bevallások száma, mint az adott nemzetiséghez való tartozásé. A magyarországi németekre vonatkozó két adatsor az 1941-es népszámlálásnál is jelentős különbségeket mutat: 475 491 fő vallotta magát német anyanyelvűnek, ezzel szemben 36%-kal kevesebb, 302 108 személy német nemzetiségűnek. Ezen általánosnak mondható különbségek mellett a hazai németeknél ez a népszámlálás több szempontból is vízvázasztó. Vonatkozó adatainak törvénytelen felhasználása egyet jelentett a kollektív felelősség érvényesítésével a már említett elűzésnél. Az ezt követő censusok úgy a nemzetiséghez való tartozás, mind pedig az anyanyelv vonatkozásában – érthető okokból – drasztikus csökkenést mutatnak, így évtizedekig megközelítőleg sem adnak reális képet a németiségről.

⁴³ Részletesebben lásd ehhez többek között Dávid (1980) és Lajtai (2020).

Az elűzetés a hazai németiség bár nem egyetlen, de legnagyobb traumája, mely negatív hatásában messze túlmutat az adott kor keretein: A megfélemlített maradványkisebbséget nem csak németiségük tudatos, nyilvános vállalásának, de identitásuk, anyanyelvük átadásának átgondolására is kényszerítették. Ezek lecsapódása a vonatkozó cenzusadatokban természetesen nem csak a teljes népcsoport, hanem a helyi közösségek szintjén is megfigyelhető.⁴⁴ Tarjánban 1941-ben 1 336 -an, azaz a 2 162 lakos 62%-a vallotta magát német nemzetiségűnek, 1 819 személy pedig német anyanyelvűnek, ami 84%-ot tesz ki.

Ugyanezek az adatok az 1949-es cenzusnál már teljesen más képet mutatnak. A betelepítések miatt immár 2 617 főre nőtt összlakosságból mindösszesen 350 fő, azaz 13% vallotta magát német anyanyelvűnek, német nemzetiségűnek pedig senki. Az anyanyelvre vonatkozó önbevallások a következő cenzusoknál sem közelítik meg az 1941-es adatokat, ezen kívül kiegyenlítetlenség és diszkontinuitás jellemzi őket. 1960-ban a 2 860 lakosból 720 (25,2%), 1970-ben a 2 823-ból 473 (16,75%), 1980-ban a 2 722-ből 354 (13%) és 1990-ben a 2 657 tarjániból 467 személy (17,57%) vallotta magát német anyanyelvűnek. A nemzetiséghez tartozás adatai nem állnak rendelkezésre minden népszámlálásból⁴⁵. 1990-ig alacsonyabbak, mint a német anyanyelvűnél, ugyanakkor számuk emelkedő. 1960-ban 20 fő (0,7%), 1980-ban 103 fő (3,75%) és 1990-ben 578 fő (21,75%) mondta magát német nemzetiségűnek. És álljanak itt még a jelen kutatást közvetlenül megelőző 2001-es népszámlálás adatai, amely az anyanyelv és az identitás mellett még két kérdéssel kívánta pontosabban feltérképezni a hazai nemzeti etnikai kisebbségeket. Az egyik a családi, baráti körben használt nyelvre kérdezett rá, a másik pedig a kulturális hagyományokhoz való kötődésekre. Tarjánban ekkor 2 812 lakosa volt, közülük 419-e nem válaszolták meg a nemzetiiségre vonatkozó kérdést. A fennmaradó 2 393 főből 218-an (9,1%) vallották magukat csak német nemzetiségűnek, 319-en (13,33%) pedig a németen kívül egy másik, messze túlnyomó többségben magyar kötődést is megadtak. Az anyanyelvűnél 388 személy nem válaszolt, a 2 424 főből 160 személy (6,6%) adta meg a németet és 172 fő (7,09%) a német mellett egy másik nyelvet is. A családi, baráti körben a 2 406 értékelhető válaszból 49 személy (2,03%) csak a németet, 456 fő (18,95%) pedig e mellett egy másik nyelvet is használ. A kulturális kötődésre vonatkozó kérdést 439 fő nem válaszolta meg, 233-an adtak meg német (9,8%), 418-an pedig kettős kötődést (17,61%). Mind a négy kérdésnél megfigyelhető a kizárólagos kötődés csökkenése a kettős javára. Az első két kérdésre adott válaszok úgy a német anyanyelv, mind pedig a német identitás kizárólagos megvallásának további százalékos csökkenését mutatja. Ebben azonban igen nagy szerepet kell tulajdonítani a kettős identitás és a kettős anyanyelv először itt felkínált lehetőségének, amivel jóval többen éltek. Ugyanez érvényes a kulturális hagyományoknál, szokásoknál, ahol egyébként a legmagasabb

⁴⁴ A statisztikai adatokért köszönettel tartozom Kovács Marcellnek, a Központi Statisztikai Hivatal főosztály vezetőjének és munkatársainak. *Ein herzliches Vergelt'Is Gott!*

⁴⁵ 1970-ben nem volt erre vonatkozó kérdés, a többi esetben pedig nem volt elérhető adat.

a bevallások százalékos aránya. Mindenképp említést érdemel még egyrészt a német nyelv anyanyelvi státuszának jelentős csökkenése, másrészt a családi, baráti körben való, bár jórészt nem exkluzív, használatának százalékos értékei. Ez utóbbiak azt is jelzik, hogy a német nyelv jelen van a tarjáni német közösség kommunikációjában, ugyanakkor visszaszorulását is az informális, nem nyilvános színterekre, megerősítve ezzel a jelen kutatás nyelvi gyakorlatokra vonatkozó eredményeit.⁴⁶

Az identitás külső és belső interpretációk kölcsönös egymásra hatásából eredeztethető, a társadalmi orientációt úgy egyéni, mind pedig csoportszinten segítő kategória, melynek tartalmi oldala ugyanakkor nem konstans, „hanem rugalmas és dinamikus” (Bindorffer 2001: 18)⁴⁷. A mindenkori Magyarország területén élő németek – nagy fokú heterogenitásukból és földrajzi szétszórtságukból kifolyólag – a történelem során soha nem rendelkeztek kollektív identitástudattal. A németsegen belül az erdélyi századok érték el az öntudatosodás és önszerveződés legnagyobb fokát, amely elsősorban még középkori eredetű privilégiumaikhoz kötődött. A 18. században betelepült svábságra azonban a kollektív identitás igen alacsony szintje volt jellemző. Ugyanakkor történeti egymásutániségben és részben egymásmellettségben körvonalazhatók bizonyos identitás-típusok, melyek többek között a többségi és az anyanemzethez, valamint a nemzetiségi tradíciókhoz való viszonyukban térnek el egymástól.⁴⁸

A kutatás a megkérdezettek egyéni identitása mellett egy zárt és egy nyitott kérdés segítségével a kollektív, a népcsoport szintjén megnyilvánuló összetartozás-tudat bizonyos alapvető tudás-elemeit is feltérképezni szándékozta. Ezek a következők voltak: „Mekkorára becsüli a magyarországi németek összlétszámát?”, „Tudomása szerint, Magyarország területén mely tájegységeken, településeken élnek németek?”. Mindkét kérdésre adott válaszok megerősítették a fentebb már említett tényt, azaz, hogy a hazai németeknek fejletlen a kollektív tudatuk. Az adatközlők népcsoportra vonatkozó egyéni ismeretei és információi – személyes tapasztalatokon alapulva – jórészt a lakóhelyre, illetve annak közvetlen környékére korlátozódnak. A népcsoport becsült összlétszáma a pár ezertől a hárommillióig igen nagy szórást mutatott, de többen voltak, akik információhiányra hivatkozva még becsülésre sem vállalkoztak. A németiség által lakott területek és települések közül nagyrészt csak környékbeli falvakat (Szomor/Somor, Vértestolna/Taunau, Környe/Kirne), néhány a Budai hegyvidékhez tartozó települést (Pilisvörösvár/Werischwar, Solymár/Schaumar, Budakeszi/Wudigeß) soroltak fel, ezen kívül Pécsset/Fünfkirchen, Sopront/Ödenburg és Baranya megyét/Branau említették még gyakrabban. Akadtak azonban kivételek, sőt igen jól értesültek és polemizálóan visszakerdezők is. *A létszámnál most arra tetszik gondolni, amit hivatalosan megadnak, arra a 200 000-re, vagy arra, hogy szerintem mennyien ebből tényleg svábok?* Megállapítható volt, hogy a német nemzetiségi gimnáziumban érettségizettek, a nemzetiségi köz- és kulturális életben

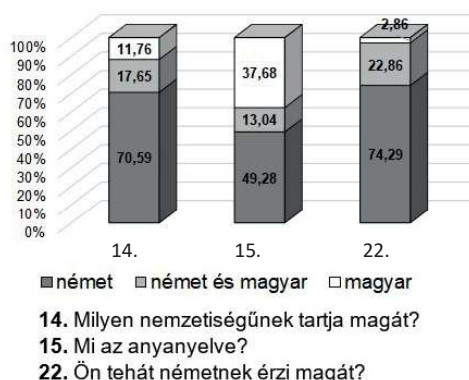
⁴⁶ Lásd ehhez a 2.3. alfejezetet.

⁴⁷ Vö. ehhez még Bindorffer (2007) Csolnokon és Véménden folytatott összehasonlító kutatásait a kettsős identitás változatairól.

⁴⁸ Részletesebben ehhez lásd Seewann (1992).

aktív szerepet vállalók és azok rendelkeztek szélesebb vagy teljes körű információkkal, akik munkájuk révén az országot járják. Utóbbiak közül többen említették, hogy a kétnyelvű helységnevtáblák révén tudatosult bennük, hogy hol mindenhol is élnek németek. Egy férfi a sorkatonaság alatt egy katonatársa révén „szembesült” azzal, hogy Baranyában is élnek németek. Meg kell említenünk még ezen kívül a nemzetiségi médiumokat, mint potenciális információforrásokat, noha az adatközlők jó része nem él ezzel a lehetőséggel, voltak, akik vonatkozó ismereteiket az *Unser Bildschirm* adásaiból, illetve a magyarországi németek hetilapjából a *Neue Zeitung*-ból, valamint az éves kalendáriumból (*Deutscher Kalender*) szerezték.

A vizsgálatban résztvevők egyéni etnikai identitását három zárt kérdés segítségével térképeztük fel. Az elsőhöz, (Milyen nemzetiségűnek tartja magát?) három válaszlehetőséget tartalmazott az NKFP kérdőív: németnek, németnek és magyarnak, magyarnak. Ezt hét másik kérdés közbeiktatása után a következő kontrollkérdés követte: „Ön tehát németnek érzi magát?”. A harmadikban, pedig arra kértük az adatközlőket, hogy négy megadott opcióból egy kiválasztásával definiálják azt, hogy mi által érzik leginkább magyarországi németnek magukat. Az opciók a következők voltak: szüleim miatt, mert ez az anyanyelvem, mert ezen a nyelven beszélek, mert ehhez a közösséghez tartozom. A kérdésben „felkínált” identitáselemre, az anyanyelvre természetesen külön kérdés is vonatkozott („Mi az anyanyelve?”), szintén három válaszlehetőséggel: német, német és magyar, magyar. Az egyes kérdésekre adott válaszok megoszlása nem csak önmagukban, de egymással összevetve is fontos információkkal szolgálnak. A 14. ábra ezért a fentebb ismertetett első két, valamint az utolsó kérdésre adott válaszok megoszlását mutatja a teljes minta vonatkozásában.

14. ábra

Identitás és anyanyelv teljes minta, százalékos megoszlásban (k14, k15, k22)

A k14. és a kontrollkérdésként feltett k22. kérdésre adott válaszok a felkínált opciók eltérő megoszlását mutatja. Míg az első esetben (k14) az adatközlők 71%-a vallotta magát németnek, 17,4%-a németnek és magyarnak és 11,6%-a magyarnak, addig

az azonos tartalommal, bár megfogalmazásában kissé eltérő k22. kérdésnél kissé nő a magukat németnek (74,3%), németnek és magyarnak vallók aránya (22,9%), azonban leginkább a magukat magyarnak tartóké (2,9%) csökken (lásd 14. ábra). Ez arra utal, hogy a megkérdezettek egy része bizonytalan abban, hogy hová is sorolja magát, ami a felmérés során abban is megnyilvánult, hogy többen, érveket és ellenérveket felsorakoztatva – ezekre majd még kitérünk – hosszabban elgondolkodtak azon, hogy mit is válaszoljanak. A válaszarányoknak a németiség javára történt módosulásában, azon kívül, hogy a két kérdés feltevése közötti időben az adatközlőknek módjuk volt esetleg elgondolkodni a kérdésen, még egy tény szerepet játszhatott. Jelesül az, hogy a köztes kérdések többek között a szülők és nagyszülők nemzetiségére vonatkoztak, s miután összesen csak 8 adatközlő felmenői között szerepeltek magyarok (is), ez esetleg a származásuk, mint kontextus-effektus okán válaszuk átgondolására és korrigálására készíthetett egyeseket.

Az etnikai identitás és az anyanyelv között ugyanakkor, mint ahogy arra már kitértünk, Tarjánban sincs kölcsönösségi viszony, azaz a német anyanyelv nem (kizárólagos), feltétlen kritériuma a német kisebbséghez való tartozásnak. 25,3, illetve 28,6%-kal többen vallották magukat német identitásúnak, mint ahányan anyanyelvként a németet adták meg. Ennél a kérdésnél is többen hezitáltak, a magyar (részben a kettős anyanyelv) mellett sokan azért döntöttek, mert azt jobban beszélik.

Érdekes az identitás és az anyanyelv, valamint a német nyelvtudás adatait, függő változóként egymásra vetítve is vizsgálni. Az identitásukat németként megadóak 55,1%-a vallotta magát német anyanyelvűnek is, 34,7%-a magyar és német, 10,2%-a pedig magyar anyanyelvűnek. A kettős identitásúak 58,33% német, 33,33%-a magyar és német, 8,33%-a pedig magyar anyanyelvű. A magyar identitásúak adatai jelentősen eltérnek, amennyiben 87,5%-uk anyanyelvként a magyart adta meg, a fennmaradók pedig a németet. Fordított relációban: a német anyanyelvűek 77%-ának német az identitása is, 20%-uknak kettős, a magyar és német anyanyelvűek 55,6%-a német, a fennmaradók pedig kettős identitásúak. És végül a magyar anyanyelvűek, akik 68%-ban vallották magukat német és 28%-ban magyar és német identitásúnak. Ezek szerint, bár a német anyanyelv gyakrabban jár együtt a német identitással, azaz még mindig meghatározó eleme annak, ugyanakkor ebben a minőségében magas százalékban fordul elő a kettős identitásúaknál is. Nemzetiségi identitás és anyanyelv némileg elválni látszanak egymástól. A magyar identitás igen magas százalékban jár együtt a magyar anyanyelvvvel, de fordítva ez már nem áll fenn, azaz a magyar anyanyelv nem gátja, előfeltétele a német identitásnak.

Az aktív német nyelvjárási kompetencia értékei további összefüggésekre világítanak rá. A német anyanyelvűek 57%-a jelesre, 28,6%-a jóra, 8,6%-a közepesre értékelte nyelvtudását. A kettős anyanyelvűeknél ezek az értékek a jeles és jó „osztályzatnál” 33,3%-ra, illetve 22,2%-ra csökkennek, ezzel szemben jelentősen növekszik (33,4%) a közepesek aránya. A magyar anyanyelvűeknél a legjobb osztályzat a jó (15,4%), a közepesek 46,2%-ot tesznek ki, az elégséges, illetve elégtelen nyelvtudásúak száma kiemelkedően magas, mindkét esetben 19,2%. Ugyanezek az adatok a három

identitás-csoportnál más megoszlást mutatnak. A német identitásúak 34,7%-a beszéli jeles, 26,5%-a jó, 22,5%-a közepes, 10,2%-a elégséges és 6,1%-a elégtelen szinten a dialektust. A kettős identitásúaknál ugyanezek az adatok a következőképpen alakulnak: 50%, 25%, 16,7%, és 8,3%, elégtelenre senki sem értékelte nyelvtudását. A magyar identitást megadóak közül a legmagasabb osztályzat a közepes (50%), 12,5%-ot tesznek ki az elégségesek és 37,5%-ot az elégtelenek. Az adatok alapján a nyelvjárástudás foka elsősorban a német anyanyelvénél játszik szerepet, kevésbé kritériuma a német identitásnak. Ugyanakkor az is látszik, hogy a magas kompetenciából, a biztos német nyelvjárástudásból nem következik automatikusan a német identitás, hiszen a kettős kötődésűeknél a vonatkozó értékek jóval magasabbak.

15. ábra

Mitől érzi magát magyarországi németnek? (k23) százalékosan teljes mintára

A legmeghatározóbb identitáselem kiválasztása több megkérdezettnek is gondot okozott. A négyből csak egyet jelölhettek meg, miközben többet is fontosnak tartottak, ami azt is jelzi, hogy több kritérium mentén definiálják magukat németként.

Az összesített adatok alapján a legtöbben (40,85%) a közösséghez való tartozást tartották a legfontosabbnak, ezt követi a származás (31,88%) és csak a harmadik leggyakrabban választott opció az anyanyelv (24,64%), ami ugyanakkor azt is jelenti, hogy azok közül is, akik német anyanyelvűnek vallották magukat (45,7%), nem mindenki számára ez a legfontosabb kritérium (lásd 15. ábra).

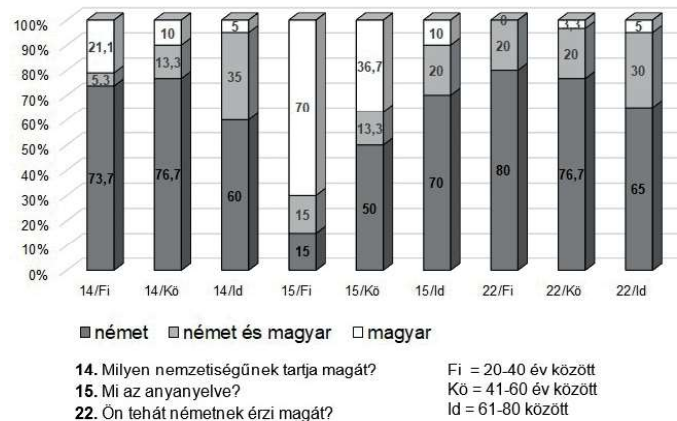
2.6.1. Etnikai identitás és anyanyelv korcsoportok szerint

Az eddigi fejezetek alapján nem meglepő, hogy itt is az életkor a legfontosabb szociális változó. A válaszok generációs megoszlása azonban túlmutat a feltett kérdéseken és magyarázza, valamint ki is egészíti a nyelvhasználat, nyelvátadás és nyelvtudás kapcsán tett megállapításokat.

A 16. ábra alapján az idős korcsoportból vallották magukat legkevesebben németnek (60%; 65%) és a legtöbben németnek és magyarnak (30%; 35%), ugyanakkor a

legtöbben német anyanyelvűnek (70%). Utóbbi adat nem meglepő, értelmezési keretét a korcsoport dialektusban történt nyelvi szocializációja és ezzel összefüggésben anyanyelvi szintű kompetenciája jelenti. Az etnikai identitásra vonatkozó százalékos megoszlásokban vélelmezhető ellentmondások azonban csak látszólagosak, feloldásuk dimenziói azonban más jellegűek. A 60 év feletti generáció szenvedte meg leginkább a II. világháború háború utáni retorziókat és atrocitásokat, a vagyon és jogfosztást és élte meg személyesen vagy szülei által az 1941-es népszámlálást. A 16. ábrában szereplő adatok mögött tehát az a személyes tapasztalatokon alapuló, átvitt értelemben vett „túlélési stratégia” húzódik meg (lásd még „alulnézeti történelem”), amely sokakat késztetett német anyanyelvük és nemzetiségük eltitkolására, elsősorban az idős, de részben még a középső generációnál is.

16. ábra

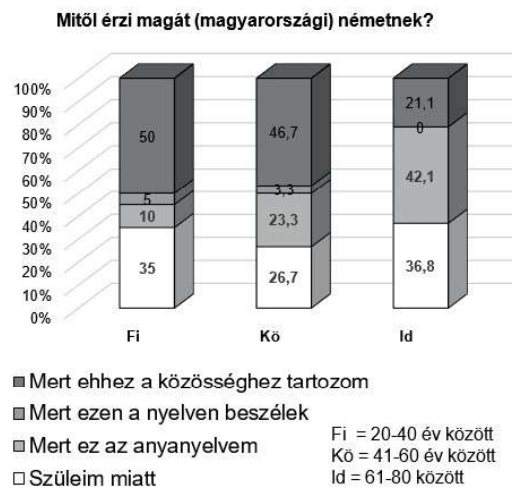
Identitás és anyanyelv (k14, k15, k22) korcsoportonként, százalékosan

Arra a kiegészítő kérdésre, hogy „Élete során mindig így volt ez, mindig németnek vallotta magát?” az idős adatközlőktől (és részben a középkorostálytól) érkezett a legtöbb nemleges és a német identitást a kor követelményeinek megfelelően „rugalmasan” kezelő válasz: *Nach dem Krieg war ich kein Deutscher* (A háború után nem voltam német); *Da hat man nicht viel geprahlt mit dem Schwoobische'* (Akko-riban az ember nemigen dicsekedett svábságával/a svábbal); *Noch-em Krieg hom-es abgeleugnet* (A háború után letagadtuk); *Es gab Zeiten, wo man Ungar sein musste* (Voltak idők, amikor magyarnak kellett lenni). Az óvatosság azonban elsősorban a külvilágnak szólt: *Im Herzen schon, owr g'sokt hom-es ned* (A szívünkben igen, de nem mondtuk). Azok közül, akik „függetlenítették” magukat a korszak elvárásaitól egy idős női adatközlő igen öntudatosan fogalmazott: *Ich bin eine Deutsche und ich bleibe eine Deutsche* (Német vagyok és az is maradok). Ezzel szemben egy szintén női megkérdezett kifogástalan tarjáni nyelvjárásban úgy indokolta kettős identitását: *Duothie g'hiet-me, wou me es Brout kriegt* (Az ember oda tartozik, ahonnan/ahol a kenyeret kapja), amelyben a hazához, Magyarországhoz való lojalitás jut kifejezésre.

A 41–60 év közöttieknél már magasabb a magukat németnek tartók aránya (76,7), csökken a kettős identitásúaké (13,3%), de nő azok száma, akik magyarnak vallják magukat (10%). A kontrollkérdés a kettős identitásúak számának növekedését (20%) és a magyar identitásúak csökkenését eredményezi (3,3%). Az anyanyelvre vonatkozó adatok – összhangban az egyes generációk nyelvbibliográfiájával és nyelvtudásával – a német anyanyelvűek számának az idősektől a fiatalok felé való graduális csökkenését, és ezzel összefüggésben a magyar anyanyelvűek számának növekedését mutatják. A középső korcsoport fele a németet, 13,3%-a mindkét nyelvet, a fennmaradó 36,7% pedig a magyart jelölte meg. Hezitálások, bizonytalanságok, érvelések itt is szép számmal voltak, köztük olyanok is, aki relációba állították nyelvi kompetenciákat, az anyanyelvet, és a kisebbséghez való tartozást: *Ungarisch* [ist meine Muttersprache, E. M.], *kann ich besser – inkább magyarok vagyunk, mint svábok* (Magyar [az anyanyelvem, E. M.], jobban tudom) – inkább magyarok vagyunk, mint svábok. *Ungarisch kann ich besser* (Magyarul jobban tudok); *Man muß sagen, Ungarisch, wir denken ungarisch, das Ungarische ist sicherer.* (Azt kell mondanunk, hogy a magyar [az anyanyelvünk, E. M.], magyarul gondolkodunk, a magyar [nyelvtudásunk, E. M.] biztosabb); *Végül is az ember kicsit svábnak, kicsit magyarnak is érzi magát; Ich bin Deutscher und Ungar, aber das Ungarische ist stärker* (Német és magyar is vagyok, de a magyar erősebb). Egy női válaszoló elbizonytalanodva kezdte válaszát: *Hááát tulajdonképpen német az anyanyelvem.* Hozzáfűzte, hogy bár német nyelvjárásban szocializálódott, de aztán felnőttként nagyon keveset használta a dialektust, így tudása megkopott. Válaszában ennek ellenére azonban a német anyanyelv mellett döntött. Egy megkérdezett pedig kritikus, de tanulságos önvizsgálat után döntött nem a német, hanem a kettős identitás mellett: *Nicht deutsch, denn dann wäre ich mehr tätig [in dieser Hinsicht].* (Nem német, mert akkor aktívabb/tevékenyebb lennék [ezen a téren]. És végül álljon itt még egy megjegyzés: *Magyar [az anyanyelvem és az identitásom, E. M.], de soha nem felejtettük el, hogy a szülők németajkúak voltak.*

A fiatal generációból tartják legtöbben magyarnak magukat (21,1%), de a német identitásúnak megközelítőleg háromszor annyian vannak (73,7%). Ezekhez ad adatokhoz képest náluk a legnagyobb a változás a kontrollkérdésnél (k22). Német identitásúnak itt már 80%-uk tartja magát, magyarnak pedig senki. Teljesen más, de az eddigi alfejezetek alapján nem meglepő arányokat mutatnak az anyanyelvre adott válaszok. 70%-uk a magyart adta meg, a fennmaradó 30%-on egyenlő arányban osztozik a két másik opció. Ennél a korcsoportnál a legnagyobb a különbség az anyanyelv és az identitás értékei között. Azaz úgy is mondhatnánk: van német etnikai identitás német anyanyelv nélkül is. A kommentárok száma itt kevesebb volt. Egy női válaszoló, aki németnek vallotta magát kiegészítésképp hozzátette: *Ich fühle mich auch als Ungarin, weil ich in diesem Land lebe* (De magyarnak is érzem magam, mert ebben az országban élek). Két válaszoló is, aki magyarnak, illetve kettős identitásúnak vallotta magát, hasonlóan indokolt: *itt nőttem fel; magyarnak is érzem*

magam, mert ebben az országban élek. Ez a tendencia köszön vissza a kisebbséghez való tartozás kritériumainál is.

17. ábra

Mitől érzi magát magyarországi németnek? (k23) korcsoportonként, százalékosan

A fiatalok számára a közösséghez való tartozás a legfontosabb (50%), utána a származás következik (35%), az anyanyelv azonban csak a harmadik helyen áll (10%). A 41–60 év közöttiek is leginkább a közösségen keresztül definiálják magukat németnek (46,7), számukra is a származás a második legfontosabb paraméter (26,7%), és harmadik, bár magasabb értékekkel, az anyanyelv (23,3%), ami az idős korcsoportnál a legfontosabb identitáselem (42,1%). Őket követik a szülők (36,8%) és a 21,1%-kal a közösséghez tartozás (lásd 17. ábra). Bindorffer Györgyi, a jelen projekttel közel azonos időben 1993 és 1998 között folytatott kutatásokat Dunabogdányban (Bogdan) a német közösség kettős identitáskonstrukciójáról, identitáselemeiről és azok reprezentációjáról (Bindorffer 2001: 11). Bár több adatgyűjtési módszerrel dolgozott (résztevő megfigyelés, tematikus interjúk, kérdőív), mégis ugyanazokat a megállapításokat teszi az egyes korcsoportok vonatkozásában, mint amik az adatok és nem utolsó sorban a megkérdezettek kiegészítései, megjegyzései alapján Tarjánban is érvényesek:

A nyelvhasználat, illetve a nyelvhez való viszony mutatta a legnagyobb generációs eltéréseket. A homogén első generációban a nyelvnek fontos szerepe van, de emellett a származás, az öndefiníció, a csoporttagság, a közös kultúra, sors, ellenségkép és a vallás szerves egységben egyforma súllyal vesznek részt az identitás megformálásában. A második generációban szétvált a származás és a nyelv, a származás és a vállalt csoporttagság, valamint a vállalt csoporttagság és a kultúra. Az identitáselemek súlya és fontossága szinte egyénekenként változó struktúrát alkot. E generáció tagjainak egyrésze szülei értékítéletei, normái felé húz, s etnikai identitása

egységes; míg a fiatalabbak állásfoglalásai, identitásképe inkább a gyerekek felé mutat. A harmadik generációban szétvált a származás és a nyelv, a nyelvtudás és a nyelvhasználat, a származás és a csoporttagság. A szétválás dimenziói az asszimiláció irányába mutatnak. Etnikai identitásuk legbiztosabb eleme a származástudat. (Bindorffer 2001: 162)

A válaszok megoszlása ugyanakkor rávilágít egy másik, igen fontos és aktuális problémára is, mégpedig arra, hogy a német standardváltozat mennyire képes átvenni a német nyelvjárástól az anyanyelv szerepét. Az összes korcsoport közül a fiatal generáció rendelkezik a legszűkebb nyelvjárás-, de a legjobb standard nyelvtudással, ugyanakkor épp a 21–40 év közöttiek kötik legkevésbé a nyelvhez az identitásukat. A másik két korcsoport biztosabb nyelvjárástudása szintén korrelál fentebb megadott kritériumai sorrendjével: azaz a német nyelvjárás tudása egyenesen aránylik a nyelvnek identitásban betöltött szerepéhez. Ez azonban arra utal, hogy a standardváltozat, jó nyelvtudás mellett sem képes átvenni (még?) a német dialektustól az anyanyelv funkcióját. Százalékos megoszlásban nem jelentős, de jellemző adalék, hogy az idős korcsoportból senki sem választotta a „*mert beszélem ezt a nyelvet*” opciót, a másik két generációból azonban egy-egy adatközlő igen.

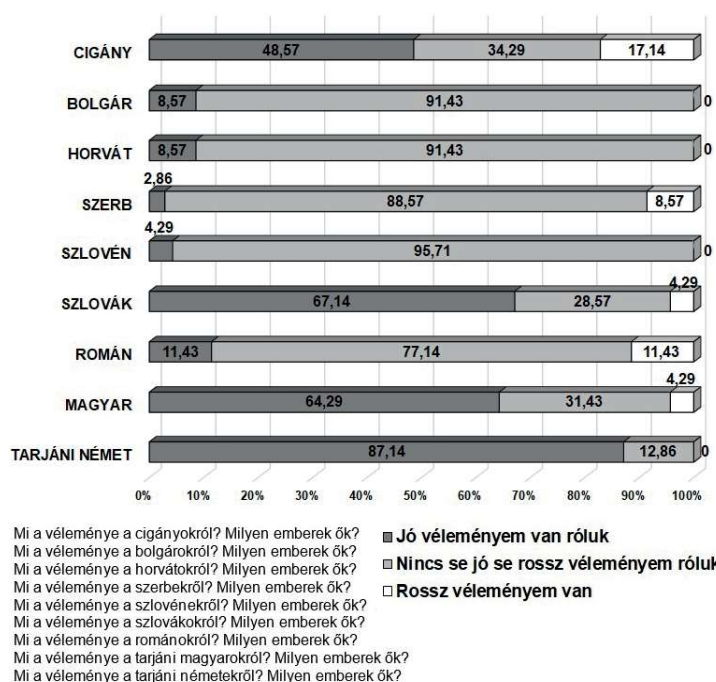
2.7. Etnikai sztereotípiák, előítéletek

Az ember sztereotípiákban gondolkodó lény, és mint ilyen presztízs- és stigma-kategóriák mentén osztályozza az őt közvetlenül vagy közvetetten körülvevő szociális környezetet – úgy az egyéneket, mint a kisebb-nagyobb társadalmi csoportokat. A vonatkozó, elsősorban szociálpszichológiai szakirodalomban ugyanakkor a sztereotípiák megítélésében két egymástól eltérő álláspont figyelhető meg. Míg az egyik szerint a sztereotípiák túlnyomórészt emocionális alapokon értékelő, indokolatlanul leegyszerűsítő gondolkodásminták, addig a kutatók másik csoportja inkább a sztereotípiák információ-feldolgozásban betöltött iránytű-szerepére helyezi a hangsúlyt, és a társadalmi együttélés természetes velejáróinak tartja őket.

Az NKFP kérdőívben egyrészt hét magyarországi nemzeti, illetve etnikai kisebbségről – a románokról, a szlovákokról, a szlovénekről, a szerbekről, a horvátokról, a bolgárokról és a cigányokról –, valamint a siketekről, a többségi és az anyanemzetről alkotott hetero-sztereotípiákat mértük fel, másrészt a tarjáni német közösség önreflexiókon alapuló auto-sztereotípiáira voltunk kíváncsiak. A kérdés a magyarok és a cigányok esetében a településen, a németekkel együtt élő közösségekre vonatkozott, a többiek esetében földrajzi megkötések nélkül általában az adott nemzetségre. Az anyanemzeteknél külön kérdés vonatkozott a németekre és az osztrákokra. A zárt kérdésekhez hármas opció tartozott, amely pozitív, semleges vagy negatív véleményt engedett meg.

2.7.1. A magyarokkal és a hazai nemzetiségekkel kapcsolatos sztereotípiák, előítéletek

Mielőtt rátérnénk az adatok elemzésére, szükségesnek tartjuk kitérni arra, hogy az adatközlőkből milyen reakciókat – verbálisakat és nonverbálisakat –, váltott ki úgy a kérdések tartalmi, mint pedig formai oldala, azaz megfogalmazásuk mikéntje. Meggyőződésünk, hogy a kapott értékek csak ezen háttér információk figyelembevételével értelmezhetők adekvát módon. Mint azt a 18. ábra is mutatja, a három válaszkategória megoszlásában nagyfokú egyenletlenség figyelhető meg: messze felül-reprezentált a semleges opció a másik kettőhöz képest.

18. ábra

A hazai nemzetiségekkel, a tarjáni magyarokkal és németekkel kapcsolatos attitűdök százalékosan (teljes minta)

Különösen szembeötlő ez a románok, a szlovének, a szerbek, a horvátok és a bolgárok, tehát azon kisebbségek esetében, akik nem honosak Tarján környékén, a szlovákokra, a cigányokra és a magyarokra vonatkozó válaszok sokkal kiegyenlítettebb szórásmintát mutatnak. A megkérdezettek túlnyomó többsége nem ismerte ezeket a népcsoportokat, sokan azt sem tudták, hogy élnek Magyarországon ilyen nemzetiségek, sőt, olyan adatközlő is volt, aki a szlovákokat és a szlovéneket összekeverte – „De hát őket már tetszett kérdezni!” felkiáltással. Akadtak természetesen tájékozottabbak is: egy részük információforrásként a tömegkommunikációs eszközöket jelölte meg, mások pedig szolgálati utakon vagy nyaralás során szerzett személyes

tapasztalatokra hivatkoztak. A semleges válaszok igen sok esetben tehát nem semleges attitűdöt takarnak. Magas arányuk egyik magyarázata abban keresendő, hogy konkrét ismeretek és/vagy egy negyedik „*Nem ismerem őket*” opció hiányában az adatközlők nagy százaléka jobb híján e mellett döntött. A másik, igen nyomós ok, pedig az az általános tapasztalat, hogy hasonló vizsgálatokban, felmérésekben részt vevők gyakran csak több külső körülmény mérlegelése után válaszolnak. Mit gondol róla válasza alapján a kérdező? Milyen társadalmi elfogadottsággal bír a véleménye, nem túl provokatív-e? Ha igen, fel meri és akarja-e mégis vállalni? A tarjáni adatközlők egy része ebbe a „mérlegelő” kategóriába sorolható: Erről árulkodott mimikájuk, hezitálásuk, esetenként vonakodásuk (*Nekem senkivel sincs semmi bajom! Mindenhol vannak ilyenek is, meg olyanok is!*), visszakérdezéseik (*Megy a magnó? Ezt most fölveszi?*) –, aminek következtében végül a semleges opciónál kötöttek ki. Ebben, a nyilvános véleményalkotás terén megfigyelhető óvatos stratégiában a lekérdezett tartalmak szubjektív jellege mellett – amelyek érzékenyebb adatközlőknél a labovi etikai dilemma határait látszottak súrolni –, a hazai németiség esetében még egy, máig meghatározó tény is szerepet játszik. Az 1941-es népszámlálás, amelynek kisebbség specifikus adatai a háború utáni elűzés és (többek között) vagyronfosztás legfontosabb adatbázisát képezték.

A magyarországi szlovének, horvátok, bolgárok, szerbek és románok megítélésében tehát a megkérdézettek információdeficitje játszott elsődleges szerepet, azonban a két utóbbi népcsoport esetében téves, negatív attitűdben jelentkező ismeretek is előfordultak. A hazai román kisebbséget igen sokan Magyarországra települt erdélyi magyarokkal és/vagy románokkal azonosították, egy adatközlő esetében, pedig a délszláv háború történései játszottak szerepet a hazai szerbekről alkotott negatív képben.

A tarjáni németek auto-sztereotípiájának értékei a várakozásoknak megfelelően a legpozitívabbak. 61 adatközlő (87%) van jó véleménnyel saját közösségéről. Noha senkinek sem negatív az attitűdje, a fennmaradó 13% jelzi, hogy akadnak olyanok is, akik a közösségi szolidaritáson túlmutatóan kritikusabb szemléletmóddal rendelkeznek. Hozzá kell tennünk, hogy ennél a kérdésnél is, épp úgy, mint a többinél, számosan megjegyzték: *Hát, a svábok közt is van ilyen is, meg olyan is.*

Két kisebbség, a szlovák és a helyi cigány, valamint a helyi magyarok megítélése a legpozitívabb – ezek azok az együtt élő népcsoportok, amelyekről a tarjáni német közösség tapasztalatai alapján, azaz megalapozottan tudott véleményt alkotni. A hazai szlovákok esetében ezt a tapasztalati alapot a szomszédos község, Tardos szlovák lakossága jelenti. A két nemzetiség viszonya történeti távlatokban is mindig igen kiegyensúlyozott, konfliktusoktól mentes volt, a II. világháború utáni időszakról kezdve egyre gyakoribbak a vegyes házasságok is, amit nagymértékben elősegített az azonos (katolikus) vallás. 47 adatközlőnek pozitív a véleménye róluk – ez egyébként a legmagasabb mértékű érték ennél az opciónál –, 20-an semleges álláspontra helyezkedtek, és csak három adatközlő rendelkezik negatív szlovákság-képpel.

A helyi magyarokról alkotott vélemény a teljes minta vonatkozásában a második legpozitívabb, azonban a két népcsoport együttélése nem mindig volt problémamentes. Noha a negatív attitűdök számában ez nem tükröződik, elsősorban az idősebb adatközlők kommentárjaiból azért kiderült, hogy különbséget tesznek a tarjáni magyarok különböző csoportjai között. Az „öslakos” magyarok megítélése általában pozitívabb, mint az 1945 után érkezetteké, akik szintén nem alkottak egységes csoportot, de akikhez viszonyuk, érthető módon sokáig igen feszült volt, hiszen ők voltak a németek vagyongyűjtésének kedvezményezettjei. A vegyes házasságok kezdete itt valamivel későbbre datálódik, mint a szlovákok esetében, ebben szerepet játszott az is, hogy a tarjáni magyarok reformátusok. A két népcsoport viszonya az évtizedek folyamán normalizálódott és egy ideje teljesen kiegyensúlyozottnak mondható. A helyi német és magyar népcsoport egymáshoz való jelenlegi viszonyulására, valamint az ebben bekövetkezett esetleges változásokra négy kérdés vonatkozott.⁴⁹ A felkínált opciók a teljes mintára kivetítve azt mutatják, hogy a megkérdezettek túlnyomó többsége pozitívnak ítéli a helyi németek és magyarok jelenlegi kapcsolatát, az opciók megoszlása is szinte azonos. A németek magyarokhoz viszonyulását 73% jónak, 24,2% se jónak, se rossznak, 2,9% pedig rossznak ítélte. A magyarok németekhez való hozzáállását 68,6% tartja jónak, 26,6% se jónak, se rossznak, és ugyanúgy 2,9% rossznak. Ebben mindenképp szerepet játszik, hogy 91% lát javulást a magyarok oldaláról, 83% a németekéről, rosszabbodást pedig senki.

A tarjáni cigány kisebbség olyannyira kisebbség, hogy csak két családból áll. A megkérdezettek majd 50%-a pozitívan nyilatkozott róluk, ami hasonló országos felmérésekkel egybevetve igen magas arány. Az indokló kommentárokból azonban, hangsúlyozottan elismerőleg és pozitív előjellel – *nincs velük semmi probléma; dolgoz emberek; rendesen járatják a gyerekeket; rendben tartják a házat és a portát* –, de áttételesen visszaköszöntek a cigánysággal kapcsolatban elterjedt negatív sztereotípiák, amiket ebben az esetben felülírtak a helyi pozitív tapasztalatok. Akadtak olyan adatközlők is, akik jó véleménnyel voltak a két helyi cigány családról, de mint elmondták, ugyanez már nem áll fenn a magyarországi cigányok esetében.

Ezekre a kérdésekre adott válaszok korcsoportos megoszlása kisebb ingadozásokat mutat ugyan, statisztikailag releváns különbségek azonban csak három népcsoporttal kapcsolatban állapíthatók meg: ezek a magyarországi románok, valamint a Tarjánban élő németek és magyarok. A legkevésbé előítéletes, ugyanakkor saját közösségével legkevésbé elfogult korcsoportot a fiatalok alkotják. Negatív attitűdök csak a szerb (5%) és a cigány (20%) kisebbségnél fordulnak elő, saját közösségük esetében viszont 25%-uk semleges álláspontra helyezkedett. Megemlítendő, hogy ebben a generációban senki sem ítélte meg negatívan a szlovákokat, aminek oka

⁴⁹ A kérdések a következők voltak: Hogyan viszonyulnak itt a magyarok a németekhez? Hogyan viszonyulnak itt a németek a magyarokhoz? A zárt kérdéshez tartozó opciók: jól viszonyulnak, se nem jól, se nem rosszul, rosszul viszonyulnak. Hogyan érzi, változott-e a magyarok és a németek viszonya? Hogyan érzi, változott-e a németek és a magyarok viszonya? Itt a válaszlehetőségek a következők voltak: javult, nem változott, romlott.

többek között abban keresendő, hogy ebben a korcsoportban a leggyakoribbak a vegyes házasságok. A középső generációnál bővül a negatív mutatók köre (románok: 10%; szlovákok: 7%), kismértékben nő a szerbek elutasítottsága (5%-ról 10%-ra), de csökken a tarjáni cigányoké (20%-ról 17%-ra), és a fiatalokkal szemben csak a korcsoport 7%-a viszonyul semlegesen a helyi németekhez. Az idős korosztálynál két vizsgált közösség érdemel figyelmet, mindkettőnél a negatív értékek emelkedtek, illetve jelentek meg. A helyi magyarok vonatkozásában (15%), ami érthető és történeti okokkal magyarázható is, hiszen ez az a generáció, amelyet a háború utáni retorziók, a vagyon- és jogfosztás közvetlenül és a legsúlyosabban érintett. Sokan máig nem tudták elfelejteni és feldolgozni azt, ami akkor történt velük. Kiszolgáltatottan végig nézni és túrni, hogy egy élet munkáját más élvezze, hogy „beleüljön a készbe”, hogy „mocskos sváboknak” nevezzék őket. Egy női megkérdezett a következőképpen foglalta össze ezzel kapcsolatos ambivalens érzéseit: *Verzeihen? Als Christenmensch: Ja. Vergessen? Nie!* (Megbocsátani? Keresztényként: igen. Elfelejtetni? Soha!). Édesapja magyar honvédként esett el a II. világháborúban, édesanyja egyedül maradt három kisgyerekekkel. Egy nap az egyik telepes egyszerűen besétált az udvarukba és kivezette az istállóból az egyetlen tehenüket.

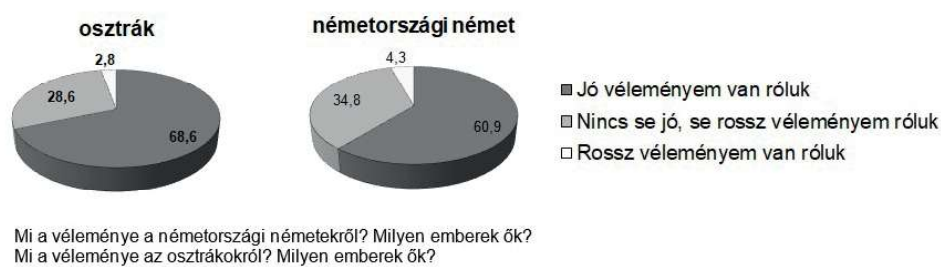
A másik népcsoport, melynek elutasítottsága nő ennél a korcsoportnál, az a hazai román kisebbség: a megkérdezettek 25%-a nyilatkozott úgy, hogy nincs jó véleményrőlük. A fentiekkel ellentétben, ebben az esetben nincs tényszerű, negatív történeti tapasztalatokon alapuló magyarázat ezekre az elsősorban nőkre jellemző értékekre, az azonban megfigyelhető volt, hogy ebben a korcsoportban keverték talán a legtöbben össze a hazai románokat az erdélyi magyarokkal és románokkal.

A helyi németek és magyarok viszonyára, illetve az abban az elmúlt időszakban bekövetkezett esetleges változásokra vonatkozó válaszok korcsoportos megoszlása igen érdekes képet mutat. A két együtt élő népcsoport kapcsolatát és annak alakulását a megkérdezettek túlnyomó többsége pozitívnak ítéli, ugyanakkor a jelenlegi helyzet értékelésénél, ha kis számban is – összesen négy adatközlőnél –, de találkoztunk negatív véleményekkel is. Hozzá kell azonban tennünk, hogy a fentebb már részletezett okok miatt az adatközlők egy része negatív véleményét nyíltan vállalni nem akarván, a semleges opciót használta „menekülési kategóriaként”. Ez leginkább az idős generációnál figyelhető meg. A jelenlegi viszonyt senki sem értékelte rossznak, a semleges válaszok aránya viszont ennél a korcsoportnál a legmagasabb. A németek magyarokhoz viszonyulásánál 40%, fordított irányban pedig 45%. Ezzel szemben ez az a generáció, amely a legnagyobb javulást látja a helyi magyarok németekhez való hozzáállásában. Ennek elsődleges oka minden bizonnyal abban keresendő, hogy ennek a 61 év feletti korosztálynak volt a legterheltebb a viszonya – elsősorban az 1945 után betelepült – magyar lakossághoz, így ők azok, akiknél az igen negatív kiinduló ponthoz, a háború utáni évekhez képest, a javulás is nagyobb mértékben jelentkezik.

Ezt látszik alátámasztani az, hogy a fiatal generáció 30, illetve 40%-a úgy véli, hogy a két népcsoport viszonya nem változott. Ők már abban a korban születtek, amikor a magyarok és németek már „összecsiszolódtak”, és kapcsolatuk normalizálódott. Fontos adalék azonban, hogy a magyarországi német családokban – szemérmességből, szégyenből, féltésből és félelemből vegyített okokból kifolyólag – általában tabuként kezelték az őket 1945 után ért atrocitásokat és sérelmeket. A középgeneráció részben még személyes tapasztalatokkal bírhat ezt illetően, a fiatalok azonban jobbra csak az iskolai oktatásban szereznek tudomást róluk. Ebbe a korosztályba tartozik az a két férfi adatközlő (10%) is, aki abszolút kivételként úgy látja, hogy a németek rosszul viszonyulnak a magyarokhoz. Egyikőjük hosszabb hezitálás után azért döntött e opció mellett, mert bár a fiatalok viszonyulását pozitívan ítéli meg, de az idős generáció szerinte még mindig negatív beállítottságú. A másik fiatalember választát, pedig talán az magyarázhatja, hogy exogám, etnikai vegyes házasságból született és a család jelentős mértékben asszimilálódott.

2.7.2. A németekkel és osztrákokkal kapcsolatos sztereotípiák, előítéletek

A hetero-sztereotípiák másik csoportjának alanyait a németek és az osztrákok alkotják. Határozottan megfigyelhető volt, hogy szemben az országon belül élő népcsoportokra vonatkozó kérdésekkel ebben az esetben sokkal szabadabban, különösebb megfontolások nélkül nyilvánítottak, akár kritikus véleményt is a megkérdezettek. A két állam polgárainak megítélése szintén nagyrészt személyes, bár különböző forrásokból táplálkozó tapasztalatokon alapul. Ezek közül a legfontosabbak: a németországi Staufenberggel kötött testvér-települési kapcsolat, a szép számú rendezvényekre meghívott vendég együttesek, rokonlátogatások, turista- és zarándokutak, külföldi munkavállalás, német/osztrák cégek magyarországi képviselőinek vezetése, bevásárlás, mint ahogy arra már részletesebben kitértünk.

19. ábra

A németekkel és osztrákokkal kapcsolatos attitűdök százalékosan (teljes minta)

A két ország, azaz az anyanemzet(ek) polgárainak összesített megítélése, mint ahogy a 19. ábrából is kitűnik, közel azonos, és a válaszok megoszlását tekintve hasonló nagyságrendeket mutat, mint az államalkotó nemzetet képviselő tarjáni magyarok esetében. Az osztrákokról kialakított kép a statisztikai mutatók alapján kis

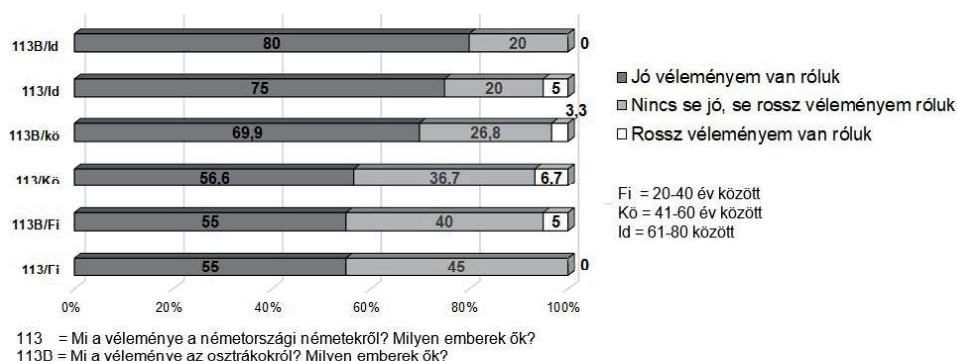
mértékben kedvezőbb, ugyanakkor igen sok olyan adatközlő, aki úgy a németeket, mint az osztrákokat pozitívan ítélte meg, kommentárok formájában utóbbiakat „részesíti előnyben”: *Ich habe eine gute Meinung über die Deutschen, aber über die Österreicher eine noch bessere: sie sind freundlicher* (Jó véleményem van a németekről, de az osztrákokról még jobb, barátságosabbak). A pozitívabb „osztrák-kép” egyrészt annak is köszönhető, hogy a velük kapcsolatos tapasztalatok nem olyan sokrétűek, ami kevésbé differenciált véleményalkotáshoz vezethet: *Az osztrákokkal nincsenek olyan jó kapcsolataink, nem ismerem őket annyira, Németországból több vendég jön*. Másrészt az indokolja, hogy az Ausztriában beszélt német nyelv igen nagyfokú hasonlóságot mutat a tarjáni német (bajor-osztrák) nyelvjárással: *Ich fühle mich besser unter Österreichern, wegen der Sprache und Mentalität* (Osztrákok közt jobban érzem magam a nyelv és a mentalitás miatt); *Die Österreicher sind gemüthlicher, freundlicher, und auch die Sprache steht mir näher*. (Az osztrákok kedélyesebbek és barátságosabbak, és a nyelv is közelebb áll hozzám).

Azt, hogy a nyelvi, kulturális és mentális hasonlóságok szerepet játszanak az attitűdökben, valószínűsítik azok a pontosító megjegyzések, helyenként nem túl hízelgő attribútumoktól kísérve, amelyek a németeket területileg differenciáltan ítélik meg. A dél-németekről, elsősorban bajorokról jobb véleménnyel vannak, mint észak-német lakosságról, sőt, akadtak összehasonlítások a valamikori két német állam viszonylatában is: *Es ist nicht egal, woher sie kommen* (Nem mindegy, honnan jönnek [hová valók, E. M.]); *Die Deutschen sind freundlich, präzise, elegant; sie halten Distanz, aber in Bayern sind sie freundlicher, als im Norden, da sind sie egoistischer*. (A németek barátságosak, precízek, távolságtartóak, de Bajorországban barátságosabbak, mint északon, ott egoistábbak); *Die Süddeutschen, Baiern sind in Ordnung, je nördlicher, desto schlimmer, je mehr nach Westen, desto mehr in Ordnung* (A dél-németek, bajorok rendben vannak, de minél északabbra megyünk, annál rosszabbak; minél nyugatabbra, annál inkább rendben vannak); *Az „eneszkások” rendben vannak, de az „endékások” azt hiszik, hogy ők jobbak, mint a magyarok*. Volt olyan adatközlő is, aki „bajor-preferenciáját” a következőképpen indokolta: *Die Baiern sind besser, wegen der Landwirtschaft sind die Leute anders* (A bajorok jobbak, a mezőgazdaság miatt ott másfajta az emberek). A németek fennmaradó részének tőle ugyanakkor csak a sommás „*kékvérű poroszok*” megjelölés jutott.

Mint ahogy arra fentebb már hosszabban kitértünk, a magyarországi kisebbségekre és az államalkotó nemzetre vonatkozó kérdéseknél az adatközlők többek között egyfajta, a múlt hordalékával terhes telepes-/kisebbségi mentalitásra visszavezethetően (*Siedlermentalität*) igen visszahúzódóak, „megfontoltak” voltak, nem így az anyanemzetek esetében. Nagyon nyíltan mondták el az osztrákokkal és a németekkel kapcsolatos akár negatív véleményüket, sőt, sérelmeiket is. Az osztrákoknál a leggyakoribb pozitív minősítések – sokszor a németekkel összevetve őket –, a következők voltak: *nyíltak, barátságosak, segítőkészebbek, lazábbak, közvetlenebbek, nem lekezelők, vendégszeretőbbek, kedvesebbek*. Akadtak, bár jóval kisebb

számban, negatív jelzők is: *felsőbbrendűeknek érzik magukat, lenézők, cím-/titulusi-mániások*. Egy adatközlő, pedig a 'felfuvalkodott, gögös' nyelvjárási megfelelőjével (*aufprochti*) illette őket. A németek a válaszok alapján jóval több negatív tulajdonsággal rendelkeznek: *a németek nem olyan odaadók, pökhendik, lenézők, büszkék, nem barátságosak, felsőbbrendűségüket érzékeltetik, gögösek, azt hiszik, hogy ők valakik, szemtelenek, büszkeség van bennük és lekezelő a stílusuk, büszkék a pénzükre, beképzelték*, de voltak, igaz, nagyon kevesen, akik épp őket tartotta barátságosabbaknak, szimpatikusabbaknak. A németek fentebb említett „rossz tulajdonságai” kiegészülnek azzal, hogy többen úgy érzik, hogy a németek kihasználják/kihasználták őket: *ausnutzen tun sie am, ausgenutzt haben sie uns*. Egy a középső korcsoportba tartozó férfi saját „értékelési skálát” is felállított, szerinte: *Für die Deutschen stehen die Österreicher eine Stufe tiefer, für die Österreicher die Ungarn* (A németek számára az osztrákok vannak egy fokkal lejjebb, az osztrákok számára a magyarok).

20. ábra

A németekkel és osztrákokkal kapcsolatos attitűdök korcsoportonként százalékosan

A magyarok, a németek és az osztrákok iránti attitűdökre egy kevésbé direkt kérdés is vonatkozott: „Melyik focicsapatnak szurkol, ha a magyar és a német/osztrák válogatott játszik?” Mindkét esetben kiemelkedően magas magyaroknak szurkolók aránya: egy német–magyar meccsen 70%, a *Nationalelf*-nek 21,7%, a fennmaradók pedig mindkét csapatnak drukkolnak. Egy osztrák–magyar mérkőzésen többen szurkolnak a magyar válogatottnak (91,7%), és csak 5% az osztráknak. Elsősorban férfiak fűztek ehhez megjegyzéseket: Az egyik azért szurkol a németeknek, mert sokkal jobb focit játszanak, a másik úgy fogalmazott: *A magyaroknak, akkor is, ha tudom, hogy mindig vesztenek*.⁵⁰

⁵⁰ Ide kívánczik Joschka Fischer, 1998 és 2005 között német külügyminiszter és alkancellár, édesapjáról többször elmesélt története. A családot 1946-ban elűzték Budakesziről/Wudigß, ahol több generáción keresztül hentesboltjuk volt. Az 1954-es futball világbajnokság döntőjét a magyar és a német válogatott játszotta Bernben. Fischer édesapja nem csak szurkolt az Aranycsapatnak, de vereségüket meg is könnyezte.

A németek és az osztrákok megítélésében releváns generációspecifikus különbségek nincsenek, ugyanakkor a pozitív vélemények aránya a fiattól az idős korosztályig növekvő, míg a semlegeseké csökkenő tendenciájú (lásd 20. ábra).

A fiataloknál a németekről, az idősebbeknél ezzel szemben pedig az osztrákokról nem nyilatkozott senki negatívan. A középső korosztály látszik a legkritikusabbnak lenni – mindkét nemzettel szemben. Bár egyértelműen negatív véleményt közülük csak igen kevesen fogalmaztak meg, a fentebb idézett „nép-karakterológia” kevésbé hízelgő megállapításainak nagy része tőlük származik.

3. Változások Tarjában a 2003-as kutatás óta

A vizsgálat és a 1993-ban elfogadott, a nemzetiségi és etnikai kisebbségek jogait garantáló LXXVII. számú törvény között tíz év telt el, majd a 2011/CLXXIX. számú törvényig megközelítőleg egy újabb évtized. A jogalkotás és a jogérvényesítés, -alkalmazás között természetesen nincs abszolút időbeli egybeesés, utóbbiak szukceszszív módon jelennek meg úgy az egyének, mind pedig a közösségek életében. A következőkben azokat a változásokat ismertetjük röviden, melyek az utóbbi húsz évben a tarjáni német közösségben végbementek. Mielőtt rátérnénk ezekre, nézzük meg összehasonlításként a kutatás óta lezajlott két népszámlálás tarjáni adatait. 2011-ben 163 fő (6,97%) vallotta magát csak német, 645 fő (27,47%) pedig kettős identitásúnak. A német anyanyelvűek száma 34 (1,46%), 531 személy (15,8%) emellett még egy másik nyelvet is megadott. Családi, baráti körben tíz személy (0,43%) beszél kizárólag németül, 509-en (22,02%) ezen kívül még egy másik nyelven is. Német kulturális értékekhez 233 személy (11,04%) kötődik, 418 fő (19,8%) kettős kötődést adott meg. A legutóbbi, 2022-es census során 240 fő (10,26%) volt a német, 364 (15,55%) pedig a kettős identitásúak száma, 18 személy (0,73%) vallotta magát német anyanyelvűnek, 147-en (5,98%) e mellett még egy másik nyelvet is megjelöltek. A családi, baráti körben kizárólag a németül öt fő (0,21%) beszél, 205-en (8,67%) pedig e mellett még egy másik nyelvet is használnak. Az adatokat természetesen sok szempontból lehet elemezni, itt azonban terjedelmi okokból csak két megállapításra szorítkozunk. Szembetűnő egyrészt a német identitás, anyanyelv és annak használatában bekövetkezett visszaesés, másrészt a kettős „kötődések” számának jelentős növekedése, melyek azonban országos szinten megfigyelhető tendenciák. Az önbevallások adatai, valamint a nemzetiségi nyelv, identitás és kultúra gyakorlati, látható és hallható jelenléte között Tarjában (is) jelentős különbségek mutatkoznak. Hiszen számos alulról jövő, de emellett a különböző egyesületek és a Nemzetiségi Önkormányzat által életre hívott közösségépítő, identitást erősítő, a nyelv és a kulturális hagyományok felélesztését célzó kezdeményezés indul útjára. Lássuk, ezek miben is állnak.

A nyelvi, szemiotikai tájkép új elemekkel gazdagodott és teszi a nyilvános térben is láthatóvá a németiséget. 2005-től az intézményre kikerültek azok német nevei is: *Gemeindehaus* (Községháza) (8. fénykép), *Gesundheitszentrum* (Egészségügyi Központ), *Feuerwehrhaus* (Tűzoltó szertár), *Gemeinschaftshaus* (Közösségi Ház),

Kulturhaus (Kultúrház), *Tarianer Deutsche Nationalitätengrundschule* (Tarjáni Német Nemzetiségi Általános Iskola), *Kindergarten* (Óvoda) *Kinderkrippe* (Bölcsőde) (9. fénykép).

2012-ben átadták a Tájházat (*Heimatmuseum*), majd 2018-ban, harmadik településként az országban, a hét állomásból álló tanösvényüket. Mottóként a falu szülöttenek, a magyarországi német író, Mikonya József egyik nyelvjárásban írt versét választották: *Zwölf Maonat is a Jaohr* (Tizenkét hónap egy esztendő). Ebből a költeményből szerepel mindegyik táblán az annak tartalmához kapcsolódó hónapról szóló négy sor. A dialektussal azonban a kísérőfüzetben is találkozunk, például a ragadványneveknél, illetve a szőlőművelés és a szüret eszközeinél.⁵¹ És végül a nyelvi tájkép legújabb, de igen meghatározó elemeként 2022. szeptemberében átadták az első németek 1737-ben történt betelepülése előtt tisztelgő emlékművet, melynek felirata: *In Erinnerung an die Ansiedlung der ersten deutschen Familien in Tarian im Jahre 1737*.⁵² Felállítását aktív közös gondolkodás, egyeztetés előzte meg, melyben a Nemzetiségi Önkormányzat mellett a *Deutschklub* tagjai is meghatározó szerepet vállaltak, de a falu lakói is részt vettek.

8–9. fénykép

Magyar–német köztéri feliratok Tarjánban

Fontos volt számukra, hogy az emlékmű ne csak méltó legyen, de a szimbólumok, emlékezetfigurák, a betelepülés általános modalitásai mellett – Duna, *Ulmer Schachtel* (Ulmi dereglye) – híven tükrözzék a tarjáni telepések különböző

⁵¹ A tarjáni tanösvényhez részletes információkért lásd <https://lehrpfad.hu/tarian/>. Ugyanitt a kísérőfüzet is megtalálható.

⁵² Az emlékmű avatásáról 2022. október 4-i adásában tudósított az *Unser Bildschirm*, a hazai németek heti televíziós műsora is, melyet az emlékhely történetéről és jelentőségéről Klinger Tamás polgármesterrel és Reiner Judittal, a *Deutschklub* elnökével folytatott interjújuk is kiegészítene. Lásd <https://mediaklikk.hu/nemzetisegi-adasok/cikk/2022/10/03/nemet-nemzetisegi-musor-40-het>. Az adás elérhető: <https://nava.hu/id/4011388>

szociális csoportjait, valamint életvezetési normáit is. Kovács Jenő szobrászművész alkotását közadakozásból finanszírozták, nem kértek állami támogatást, mert ahogy mondták: *Ha egyedül nem tudjuk megoldani, akkor nem érdemeljük meg őseinket.*⁵³ Az emlékhely kapcsán mindenképp megemlítené, hogy a finanszírozáshoz nem csak a német, de a magyar közösség is hozzájárult, ami igen jól szemlélteti a két népcsoport jó viszonyát.

A tanösvény kapcsán már szó esett a német dialektusról. Növekvő helyi értékére a tarjáni német közösségben azonban ezen kívül még több kezdeményezés utal. Az óvodában, a szülők kérésére már 1981-ben egy csoportban megindult a német nemzetiségi nevelés, amit aztán az egész intézményre kiterjesztettek, így az német nemzetiségi óvoda lett. A jelenlegi kilenc óvónő mindegyike rendelkezik német nemzetiségi óvodapedagógus végzettséggel, öten beszélnek, ketten pedig értik a tarjáni német nyelvjárást. A gyermekek között évente csak 2–3 van, akikkel a szülők, nagyszülők otthon német dialektusban vagy standard nyelvváltozatban beszéltek, a többiek német nyelvtudás híján vannak. Az óvodában, miután a nevelők nyelvi kompetenciája ezt lehetővé teszi, nagy hangsúlyt helyeznek a német dialektus, természetesen életkornak megfelelő, autentikus közvetítésére, de arra is, hogy az óvónők egymás közt is a minél többet használják a német nyelvjárást. Ezzel kapcsolatos módszertani ismereteiket bővítendő épp a tarjáni óvoda adott otthont 2019. májusában egy módszertani továbbképzésnek, mely a nyelvjárás óvodában és általános iskolában való közvetítésével foglalkozott. Az általános iskolában tanító pedagógusok között is szép számmal vannak, akik még beszélnek a tarjáni németet. A nyelvjárás szocializációra, de a pedagógusok munkájára is visszavezethető, hogy az Országos vers- és prózamondó verseny nyelvjárás kategóriájában többször végeztek első helyen tarjáni diákok. Így 2005-ben, 2009-ben, 2013-ban és 2015-ben is, négy alkalommal pedig a német standard kategóriában. A szakmai munka színvonalát az is jelzi, hogy az általános iskolát – mivel megfelelt az MNOÖ Oktatási Bizottsága vonatkozó minőségi kritériumainak⁵⁴ – 2020-ban fenntartóként átvette a helyi német önkormányzat. Ahogy arra már kitértünk, több településen alakultak az utóbbi években német nyelvjárás törzsasztalok. Tarján is ezek közé tartozik. 2012-től 2020-ig működött a *Schwäbisch Kurs* (Sváb kurzus), ami iránt igen nagy volt az érdeklődés: nem csak idősek, hanem ami igen fontos fiatalok is szép számmal látogatták⁵⁵. A tagok itt is megmutatták, hogy a nyelvjárás színpadképes: 2016-ban és 2017-ben bemutatták a *Ti Tauf* (A keresztelező) című színdarabjukat, mely ugyanakkor feleleveníti, feléleszti a kapcsolódó szokásokat is. A járványhelyzet megszakította az összejöveteleket, de tervezik az újraindításukat. Ugyancsak a fiatalok elkötelezettségét és lokális

⁵³ 2017-ben a betelepülés 280. évfordulójáról nagy sikerű, a falu lakói által előadott német (binnen német nyelvjárás betétekkel) és magyar nyelvű színdarabbal emlékeztek meg *Ansiedlung 280* címmel. Lásd <https://www.facebook.com/media/set/?vanity=431254597029193&set=a.882446231910025>.

⁵⁴ A bizottságnak bírálati és egyetértési joga van az intézményi átvételeknél.

⁵⁵ Az óvodára és a sváb nyelvtanfolyamra vonatkozó információkért köszönettel tartozom Pilczinger Anna óvoda- és kurzusvezetőnek.

identitását mutatja az a 2017-ben megjelent fotóalbum, mely az általuk, Tarjánról, az ottani rendezvényekről, eseményekről készített képek válogatását tartalmazza *In Tarian dahaam* (Otthon Tarjánban) címmel, alcíme pedig: *Egy sváb falu a fiatalok szemével*. A főcím, épp a fiatalok kérésére nyelvjárási alakban áll, megjelenése óta vallomással is felérő szállóigévé is lett a településen, sőt a betelepülési emlékhely „mottója” is: *In Tarian dahaam, dahaam in Tarján* (Tarjánban otthon, otthon Tarjánban). Nem csak a cím áll német nyelvjárásban, ebben az albumban is szerepelnek Mikonya József fent hivatkozott dialektusban írt költeményének versszakai. 2021-ben elindult a *Tarianer Geschichten* (Tarjáni történetek) című interjúsorozat, melyben idős falubeliek mesélnek életükről és egyéb helyi témákról, a beszélgetések nyelvjárásban zajlanak és az interneten is elérhetők.⁵⁶

10–12. fénykép
„Látható” német nyelvjárás (Tarján)

És nem utolsó sorban hadd álljon itt még egy, a himesházihoz hasonló kezdeményezés 2022-ből. Bachmann Ágnes, az ötlet gazdája a következőképp indokolta. Szerettem volna, ha a nemzetiségi hovatartozásomat, hovatartozásunkat modern, a hétköznapokban megjeleníthető módon is ki tudjuk fejezni. Ehhez a szöveggel ellátott pólók tűntek a legjobb választásnak. Olyan szavakat, mondatokat választottam a pólókra, melyeket azok is megértenek, akik már csak alig értik a nyelvjárásunkat. Igyekeztem a régi hangulatot idézve női és férfi „sztereotípiás” feliratokat találni. Lányoknak, hölgyeknek a következő feliratokat szánta: *Toarum* (azért), *I was, wor i was* (Tudom, amit tudok) (10. fénykép), *Weibspüd* (asszony), *A zeid hob’i heid ned* (Ma nincs időm), fiúk, férfiak pedig a következőkből választhatnak: *I khumm späda* (Később jövök), *Mannspüd* (férfi) (11. fénykép), *Is schö kuad* (Jól van már), *Heid*

⁵⁶ Lásd <https://www.youtube.com/watch?v=zNxWsgQsCo&t=52s>; <https://www.youtube.com/watch?v=dRC4h43mdWQ&t=3789s>; https://www.youtube.com/watch?v=oLjp_BB6xGw&t=2363s; <https://www.youtube.com/watch?v=3vYGeqiaXzo>. Az interjúkat Bachmann Ágnes, Bachmann Katalin, Pilczinger Anna és Andorfer Éva készítette.

ned, völlecht moaring (Ma nem, talán holnap). Készült egy hátizsák is, melynek felirata: *Is olles trin* (mindent betettem, minden benne van) (12. fénykép).

Tarján neve azonban a régióban, és országos szinten is „jól cseng”. Évek óta házigazdája a Komárom-Esztergom megyei általános iskolások *Das schönste Erbe* (A legszebb örökség) című népiismereti vetélkedőjének, 2022-ben meghirdették az *Unser Rosenkranz* (A mi rózsafüzérünk)⁵⁷ című országos versenyt. 300 diák közreműködésével 23 pályamunka érkezett az ország 12 településéről, melyekből kiállítás is készült. 2005 óta otthont adnak az általuk kezdeményezett, évenként megrendezett Mesterségek napjának (*Handwerkertag*)⁵⁸, melyre az egész országból érkeznek hagyományos kismesterségek képviselői.

Személyes zárógondolatok

Mint ahogy említettem, az 1990-es évek eleje óta követem résztvevő megfigyelőként a tarjáni német közösség életét. Már akkor is megfogott megmaradni-akarásuk, önszerveződésük számos kezdeményezésben és programban is kifejezésre jutó közösségteremtő és -megtartó ereje. Ezek, a többi hazai német közösséghez hasonlóan akkoriban nem kizárólag, de elsősorban a kultúra és a hagyományok megőrzésére, revitalizációjára irányultak, melyek természetesen meghatározó identitáselemek. A német nyelv, ezen belül is a nyelvjárás generációk közötti természetes átadása és használata a mindennapi kommunikációban kevésbé képezte célzott törekvések tárgyát, ami a 2003-as kutatásban különösen a fiatal generációnál, igen elgondolkodtató adatokban mutatkozott meg. Az azóta eltelt két évtized alatt azonban több olyan kezdeményezés született, ami épp a fiatalokra – akik nem csak aktív résztvevők, de gyakran indítványozók és ötletgazdák is –, és a német nyelvre, annak is hagyományos tarjáni változatára (is) irányul. A német nyelv identitásában betöltött szerepének növekedése, és ami igen fontos, ennek tudatosítása, mi több büszke vállalása figyelhető meg az utóbbi években a településen. Az elsajátítására, vagy a meglévő kompetenciák fejlesztésére való törekvés fontos lépésként értékelendő. Személyes tapasztalatom szerint gyakoribb a német szó Tarjánban, mint a 2000-es évek elején, mi több, kaptam már ímélt egy fiatal generációhoz tartozó hölgytől tarjáni német nyelvjárásban (a válaszmot kelet-hesseni anyanyelvemen írtam). Az utóbbi két évtized pozitív változásokat indított el, azonban az út még hosszú. Fordulópont az lenne, ha a német nyelvjárás (immár „rehabilitálva”), és/vagy a standard

⁵⁷ A pályázatot a Tarjáni Német Nemzetiségi Általános iskola hirdette meg általános iskolások számára. A felhívás a következő volt. Készítsenek saját lakóhelyükre jellemző, ott fellelhető alapanyagból rózsafüzért, melynek öt gyöngye virtuális, szellemi és kulturális tartalommal töltött. Olyan értékekkel, melyek apáról fiúra, generációról generációra öröklődnek: imák, ételreceptek, népszokások, anekdoták, mondókák. „Célunk az volt, hogy egyesítsük az ország német nemzetiségi általános iskoláinak diákjait egy közös projektbe, hogy ezen a módon is megtapasztalhassák az összetartozás érzését. Hozzanak létre valamit, egy csapatban elkészített munkát, egy olyan értéket, mely a településük sajátos jegyeit hordozza, értéket teremtve ezzel a jelennek, felidézve és megőrizve a múltat a jövő számára” fogalmazott a beszámolójában a kezdeményező, Bachmann Ágnes.

⁵⁸ Az információkat köszönöm Miskovics Máriának, a program szervezőjének.

nyelvváltozat ismét a szocializáció és úgy a családi, mind pedig a közösségi kommunikáció nyelvéné válna, helyreállítva a generációs kontinuitást. Ha a fiatalok, akik általában magas szinten beszélnek a német nyelvet, abban nem csak a munkerőpiaci konvertálhatóságot látnák, hanem identitásuk egyik fontos, ha nem a legfőbb elemét. *Hiszen nem csak a nemzet, de a nemzetiség is nyelvében él!*

A 2003-as kutatás k96. nyitott kérdése, többes válasz megengedésével így szólt. *Mit kellene tenni Ön szerint, hogy a német nyelv megmaradjon Magyarországon?* Sok különböző válasz érkezett. Volt, aki a német nyelvterülettel való kapcsolatot, a testvértelepüléseket, a német nyelvű televíziós csatornákhöz való hozzáférést, a cseregyerek-rendszert, a turizmust említette, mások a nemzetiségi programokat, rendezvényeket, a kulturális, hagyományőrző egyesületeket, a szokásokat és a népviseletet, megint mások a német nyelvű misét, az önművelést, olvasást. Elhangzott az is, hogy ez a fiatalok felelőssége, de az is, hogy az értelmisége. Kiemelkedően a legtöbb válaszoló azonban az oktatást és a családot nevezte meg. Engedtesse meg a végén egy képi megfogalmazás. A magyarországi németek nyelvi jövőjébe olyan ajtó vezet, amin két zár van. Az egyik kulcsa a családoknál, a másiké az oktatási és nevelési intézményeknél van. Az ajtó nyitásához mindkettő szükséges. Úgy legyen!

Hivatkozott irodalom

- Arnold, Christina 2019. *Wolki und ihre Freunde*. Budapest, VUdAK.
- Áts Erika (szerk.) 1974. *Tiefe Wurzeln. Eine ungarndeutsche Anthologie*. Budapest, Literarische Sektion des Demokratischen Verbandes der deutschen in Ungarn.
- Becker, Robert 2023. *Ti Hausschlange. E Kschicht em Leit un Zeit*. Budapest, VUdAK.
- Bellmann, Günther 1971. *Slavoteutonica. Lexikalische Untersuchungen zum slawisch-deutschen Sprachkontakt im Ostmitteleutschen*. Berlin–New York, de Gruyter.
- Bindorffer Györgyi 2001. *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Bindorffer Györgyi 2007. *A kettős identitás összehasonlító vizsgálata két magyarországi német településen – Csolnok – Véménd*. In: Bindorffer Györgyi (szerk.) *Változatok a kettős identitásra. Kisebbségi léthelyzetek és identitásalakzatok a magyarországi horvátok, németek, szerbek, szlovákok, szlovének körében*. Budapest, Gondolat Kiadó. 110–187.
- Dávid, Géza 2007. *Die Bevölkerung Ungarns im 16.-17. Jahrhundert*. In: Kristó, Gyula (szerk.) *Historische Demographie Ungarns (896-1996) [= Studien zur Geschichte Ungarns, 11]*. Herne. 135–180.
- Dávid Zoltán 1980. *A magyar nemzetiségi statisztika múltja és jelene*. *Valóság* 23/8: 87–101.
- Erb, Maria 2012. *Wenn das Fremde zum Eigenen wird. Korpusbasierte Untersuchungen zu den ungarischen Lehnwörtern der nachtürkischen deutschen Sprachinselmundarten von Ungarn bis 1945 [= Budapest Beiträge zur Germanistik 46]*. Budapest, ELTE Germanisztikai Intézet.
- Erb Maria 2020. *A nyelvi tájkép új elemei. Magyarországi német tanösvények*. In: Borbély Anna (szerk.) *Nemzetiségi nyelvi tájkép Magyarországon*. Budapest, Nyelvtudományi Intézet. 89–107.
- Erb, Maria–Knipf, Elisabeth 2000. *Selbstreflexionen zum Ortsdialekt in den deutschen Ortschaften im Ofner Bergland (Ungarn)*. In: Greule, A.–Scheuerer, F. X.–Zehetner, L. (Hgg.) *Vom Sturz der Diphthonge. Beiträge zur 7. Arbeitstagung für bayerisch-österreichische Dialektologie in Regensburg, 1998 [Tübinger Beiträge zur Linguistik 450]*. Tübingen, Niemeyer. 217–229.

- Eszterle M. Edit 1929. A budakeszi német nyelvjárás hangtana. Budapest.
- Hutterer, Claus Jürgen 1991. Hochsprache und Mundart bei den Deutschen in Ungarn. In: Manherz, Karl (szerk.) Claus Jürgen Hutterer: Aufsätze zur deutschen Dialektologie. Budapest, Germanistisches Institut. 313–344.
- Hutterer, Claus Jürgen 1991. Die deutsche Volksgruppe in Ungarn. In: Manherz, Karl (szerk.) Claus Jürgen Hutterer: Aufsätze zur deutschen Dialektologie. Budapest: Germanistisches Institut. 253–280.
- In Tarian dahaam. Egy sváb falu a fiatalok szemével. 2017.
- Jäger-Manz, Monika 2007. Zum Sprachgebrauch der primär mehrsprachig sozialisierten Kinder in Südungarn. In: Erb, Maria–Knipf-Komlósi, Elisabeth (szerk.) Tradition und Innovation. Beiträge zu neueren ungarndeutschen Forschungen. Budapest, Germanistisches Institut. 264–290.
- Klinger, Theresia 2004. Unser Wunderhaus – Die Tarianer Grundschule. In: Knipf, Elisabeth–Erb, Maria (szerk.) Deutsch revival. Pädagogische Zeitschrift für das ungarndeutsche Bildungswesen. Jg. 1, Heft 1. Budapest. 85–87.
- Knipf, Elisabeth–Erb, Maria 1995. Die Rolle der deutschsprachigen Massenmedien bei den Ungarndeutschen. In: Manherz, K. (Hg.) Ungarndeutsche Studien. Bd. 12. Budapest. 28–36.
- Knipf, Elisabeth–Erb, Maria 1998. Sprachgewohnheiten bei den Ungarndeutschen. Vorergebnisse einer Umfrage. In: Hutterer, Claus Jürgen–Pauritsch, Gertude (szerk.) Beiträge zur Dialektologie des ostoberdeutschen Raumes. Göppingen, Kümmerle. 253–267.
- Knipf-Komlósi, Elisabeth 2001. Dialekt „out“ – Standardsprache „in“. Zur Varietätenwahl im Sprachgebrauch der deutschen Minderheit in Ungarn. In: Egger, Kurt–Franz Lanthaler (Hgg.) Die deutsche Sprache in Südtirol. Einheitssprache und regionale Vielfalt. Wien–Bozen, Folio Verlag. 99–115.
- Korb, Angela 2011. Reigöd vum Waidepam. Kaanr Vrzahlstickr von Mathilde Geiszkopf. Budapest, VUdAK.
- Lajtai Mátyás 2020. Nemzetiségi viszonyok és a statisztikai adatgyűjtés Magyarországon. Statisztikai Szemle 98/6: 547–572.
- Manherz Károly (szerk.) 1998. A magyarországi németek. Budapest, Útmutató Kiadó.
- Márkus Beáta 2020. Csak egy csepp német vér. A német származású civilek Szovjetunióba deportálása Magyarországon 1944/45. Pécs, Kronosz Kiadó.
- Mikonya József 1992. Tarjáni krónika. Tarján község a történelem tükrében. Esztergom.
- Mollay Károly 1989. A német–magyar nyelvi érintkezések. In: Balázs, János (szerk.) Nyelvünk a Duna-tájon. Budapest, Tankönyvkiadó. 231–290.
- Moraszki András–Papp Z. Attila 2014. Nemzetiségi revival? Magyarország nemzetiségei a 2011. évi népszámlálás megváltozott módszertana tükrében. Kisebbségkutatás 3: 73–98.
- Neuhauser Frigyes 1927. A zirci német nyelvjárás hangtana. Budapest.
- Seewann, Gerhard 1992. Minderheitsfragen in Südosteuropa. München, Oldenburg Verlag. Siebenbürger Sachse, Ungarndeutscher, Donauschwabe? Überlegungen zur Identitätsproblematik des Deutschtums in Südosteuropa. In: Seewann, Gerhard (szerk.) Minderheitsfragen in Südosteuropa. München, Oldenburg Verlag. 139–155.
- Seewann, Gerhard 2013. Geschichte der Deutschen in Ungarn. Bd. I.: Vom Frühmittelalter bis 1860. Marburg, Verlag Herder Institut.
- Stalder, Stefan 2011. Sammelwerk donauschwäbischer Kolonisten. Auszüge aus der donauschwäbischen Gesamtkartei Bd. VII. Arbeitskreis donauschwäbischer Familienforscher, Sindelfingen.
- Tóth Ágnes 2020. Németek Magyarországon 1950–1970. Budapest, Argumentum.
- Treszl, Anton 1996. Tarian/Tarján – Ein ungarndeutsches Dorf und seine Umgebung im Komitat Komorn-Gran I.
- Wild, Katharina 2010. Zur komplexen Analyse der „Fuldaer“ deutschen Mundarten Südungarns. Budapest, ELTE Germanisztikai Intézet.

Exposé**DEUTSCHE NATIONALITÄT****Sprachgebrauch, Sprachkompetenzen, Sprachattitüden, Stereotype, ethnische und sprachliche Identität**

Der Beitrag bewegt sich auf mehreren Zeit- und Gemeinschaftsebenen, konstant bleibt jedoch die zentrale Themenstellung: Sprachgebrauch der Ungarndeutschen. Das erste Kapitel bietet dazu einen zusammenfassenden historischen Überblick mit den jeweiligen Rahmenbedingungen in Bezug auf die ganze Volksgruppe. Das anschließende Kernstück der Abhandlung bewegt sich auf lokaler Ebene, in Tarian/Tarján, wo 2003-2004 eine empirische Untersuchung u.a zu den Sprachkompetenzen, zum Sprachgebrauch, zur Identität und Muttersprache, zu Sprachattitüden und zu ethnischen Stereotypen durchgeführt wurde. Präsentiert werden in Auswahl die hierbei erhobenen statistisch ausgewerteten Daten, jedoch mit besonderem Hinblick auf die sprachinternen sowie -externen Steuerungsfaktoren. Im letzten Teil wird – nach zwei Jahrzehnten – im Rahmen eines kurzzeitdiachronen Vergleichs überprüft, ob und inwieweit sich in den erhobenen Bereichen die Situation in der deutschen Gemeinschaft von Tarian verändert hat.